

Jozo Vrkić

Ljuti puti

od Mljeta do Kruča

Jozo Vrkić
LJUTI PUTI
od Mljeta do Kruča

Jozo Vrkić
LJUTI PUTI
od Mljeta do Kruča

Sva prava pridržana © 2014. Jozo Vrkić

ocjenitelji
prof. dr. Vinko Brešić
Zlatko Crnković, urednik i prevoditelj

likovna oprema
Glagol

CIP
zapis dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 881876

Knjiga je objavljena uz financijsku potporu Ministarstva kulture
Republike Hrvatske

JOZO VRKIĆ

LJUTI PUTI

od Mljeta do Kruča

Glagol
Zagreb

Jozo Vrkić na Velebitu, iznad Velebnog, 1968. godine

Pag, Pag, Pag

Paška trojka

Otoku svoje duše vraćam se zbog grizodušja. Htio sam ispraviti laž o Kolanjcima otprije desetak godina, a onda sam otkrio da je na Pagu još jedan otok Pag od kojega te zaboli duša.

Ulaziš na Pag kroz crni hlad njegovih crnika i zapleteš se u mrežu tigrastog pauka. Zato se ne čudi da Pažani čaraju: »Sveti Petre i Pavle, / Sveži viške i móre, / Da ne mogu isti, / I mene ugristi!« Nije čudno ni da su nekad blagoslivljali vapnenicu, kad bi u ognju vapnenac postajao vapnom za kuću: »Brodom peljemo popa Božičevića, a on pun vraga. Još živ!« U Stanišću mi Dragutin dalje priča kako su gradili kućetinu jer im je kućica postala tijesna. Počuj kako se živjelo od kamena dok je čovjek bio čvrst kao stijena!

Stari mu djed bio na umoru, a kišobran nad njim na krevetu. Krov prokišnjava jer su ovce i koze skakale po njemu. Preskočile bi trnje, kojim su ga ogradili, toliko je kuća bila niska. Zato oni oko 1927. nasijeku dvanaest tisuća bremena drva. »Opleti ih kolcima, na gromaču hiti jednu kitu da se lati oganj, onda bi se ona nagorila i od nje bi šuma izgorila.« Šest su mjeseci palili četiri

vapnenice. Osim vapna za novu kuću, zaradili su i tri-četiri kvintala kukuruza. »Dimilo se iz Stanišća pa ženske jaukaše da je požar!«

U Stanišću vidiš kakvo je stanište tvoja domovina! Prije nego sam ondje saznao tajnu uklesanih slova, koja ni u pola stoljeća nisu valovi izbrisali s kamena, saznao sam tajnu spomenika Prvome svjetskom ratu. Kažu, kapelicu je podigao Petar Badurina, bijaše to njegov »zavet ako se vrati iz rata«. Tako se raspitujem i što znače slova TOV / 52. uklesana u stijeni uz obalu?

Stijene su nazubljene kao zubi morskoga psa modrulja, a neobične su i popasena i nepopasena ogradica u masliniku. Jedna čuva travu koju pase bura, a drugu pase sapet ovan. Sputali su mu noge kako ne bi skakao na ovcu.

Upravo je svoje stado u susjednom masliniku pojiio Oton što je klesao slova TOV kao pozdrav domovini koju zauvijek napuštaju tri prijatelja. Teofil, Oton i Vilijan prvi su put odatle 1952. bježali u Italiju. Putovao je s njima i čekić kojim su uklesali TOV u stijenu. Njihove me sudbine, koje zrcale sudbu mnogih tadanjih prebje-ga, zakovale u ogradi kao što su mnogi od njih završili u zatvoru, a još ih je više ostavilo dragu svoju zauvijek sâm-mu. Kažu, tako je i Oton ostavio svoju ljubav da očajava, vratio se pod starost u domovinu, ali draga nije preži-vjela očaj ostavljenih.

Oton mi prije nevremena počinje priču o zlim vremenima. Snoćalo se od crnih oblaka i pišem samo kad bljesne munja – eto što ti je strast da pišeš kad grom zgromi krikom bure i galeba. A kad munja pašku bjelinu

pretopi u kositrenu, masline su mi majke pogrbljene koje svoju djecu čekaju. U bljesku dviju munja napišem još rečenicu: »Lako napuste majku, a kamoli neće domovinu!«

Utihnuli i gromovi pa mi Oton, dok bi pojiu ovce u masliniku, u dva-tri dana ispriča ono što mu je promijenilo sav život!

»Mi smo bili brati, ono što se inače zove trojka. Bili smo više nego braća. Znali smo da ćemo se rastati zauvijek. Zato smo uklesali slova u našu obalu neka ih vali ližu. Tako su se i naše sudbe prepustile valovima olujnog vremena.« Broj 52 mogao je biti i zbroj godina koliko bi dobili zatvora da su njih trojica otkrivena prije bijega. »Dokažite vi njima da se niste urotili zbog prevrata nego samo zbog korice kruha ili takozvanoga boljeg života.«

Vrate ih prvi put i s njima nakratko u zatvor. Nađu se oni na slobodi, ali čučeci u jednome grmu. Vijećali tri sata hoće li opet jurišati na granicu. Oton će o tom: »Grm crn, makija gdje se krije divljač, vidim im logu, kao da je ostala od nas progonjenih!«

Vilijan odluči: »Doma!« Ode na Rijeku i provede ondje miran život do dana današnjeg. Živi na kopnu koje se lijepo vidi s rodnoga otoka gdje dolazi preko ljeta. Onda je nakon neuspjela bijega tajom došao doma noću. Otac i mati bili su u crnu zbog njega, mislili da ga je pozobala dubina ili tuđina. Dočekaju ga mrzlim smokvama, ubrali na rosi punu pregršt za kućom, da ga nahrane vilinskom slasticom. Lagao im da će nabrati sebi još smokava – pa se isplakao pod zidićem da ga ne vide roditelji ili neki od seljana.

Teofil se bijegom ipak dokopao inozemstva. Milicija mu dolazila doma, premećala kuću ne bi li našla »neprijateljsku propagandu«, oca ispitivala i zaprijetila: »Pazi na sina!« A on ga ne vidio više nikad zanikad! Sada je političar izvan domovine, nikad dosad nije dolazio natrag, vratiti se može samo propadne li država.

Oton utekao brodom, ali ga Talijani vratili. Godinu dana bio u Lepoglavi, pola godine na Golome otoku. Vani ode napokon kad se moglo. Vratio se na stanište u Stanišću pod starost, »voljom svojih godina!« I nakon Golog otoka i golog svijeta, piše pjesme kojima napaja dušu dok poji svoje stado ovaca. Dosta mu je ono za skroman život, a skrovite mu se pjesme zovu Istočni vjetar. Dok mi priča o ovcama, među crnikama i maslinama – »dvojtstvu svoga života« – lije im u zdjelu nestvarnu vodu, kao kakav pastir na Mjesecu. Sapinje ovna, a i pjesme su mu o sapetoj snazi onoga koji više ne luta. Ostaje među maslinama i biblijski razgovara: »Bog kažnjava. Ne beri tuđe masline, ne sijeci tuđe staze!«

Naiđe čovjek i započe izdaleka razgovor o vodovodu koji će proći kroz ovu pustopoljinu. Što tad?! Vidim da Otona to ne zanima. Radije misli o mislima: »Mladost je divna, ali šteta da je djeci dana. Hm, onda ne bi bila divna!« Opeklinu ima na desnici kojom goni ovce u maslinik. Njegova ruka, koja je sapela ovna, i sama je sapeta.

Miris nekih trava miješa se s vonjem nekih krajeva. »Njemačka, Australija, Francuska.« U Australiji prao vunu zaklanih ovaca. Prigone ih iz vlaka u klaonicu, pa Oton pratio na tekućoj vrpici ovčju smrt, onako kako sad

prati njihov život. Krv ga prskala dok je razvrćao krvave kože po sav dan, a sad na našem tlu ovce vabi na našu: »Na, male, male, e, e!... Kad sam sâm, one se ne boje!... Male, drage, male, neće niko, neće, neće, eheho, eeh!«

Sunce pozlatilo ovce u Prenturiću. Otonu se ote: »Naivne i poštene ovce! Zato ih volim!« Zaperač mu u ruci poput štapa pustinjskoga. Meko miriše kadila, oštro miriše vrisak. Oton miriše smilje i vrisak, samelje im listiće među prstima, miriše i prste kojima ih skupljaše u prstovet. Udiše i uzdiše: »Moj je Lun Mjesečev zaselak!«

»Poludivlje ovce ne gonimo u staju. Zato su uvijek na klanju! E, lisica janje klala. Čagalj ih kolje kad dođe preko mosta ili s Vira prepliva. Uvijek kolju po dva čaglja, po dva lakše ovcu svladaju, mladi se polegli pa ih ima dosta. Nekoliko je godina narod ovce zatvarao, ali gore stradale nego od čaglja. Mokrile po sebi i patile. Vani su čiste k'o sunce. Daž' ih opere. Kad kiši, malo se stisnu uza stablo. Ovce nakon kiše legnu na čisto, nikad na izmet. Zbiramo gnoj i on ostane maslini. Vidim da te zanima što s brabonjcima oko ovčjega repa? Lako za njih, ali često na repu vuče draču. Kažemo da je zapere-na i onda je otperimo. Bode ovcu po nozi. Naše se ovce vani janje pa bi drače janjetu oči iskopale. Takvo se vanjsko janje zove trkanjac jer odmah trči kao potrkusac! Ovih je dvjesto metara nove ograde za dvadeset mojih ovaca. Brat Rudolf zida dva zida, usjek je između njih kao klanac među gorskim kosama. U jednu godinu digao zid do prsiju, dokle je ovca skočljiva. Lupežu ni jedna ograda ionako nije zapreka!«

Dok Oton o ovcama priča, vrti se ukруг kao Zemlja. Na kraju mi ipak dometne svoju pjesmu. Prije nego je izrecitira, veli mi da se »zlatno modri« piše rastavljenno: »Sunce se u zalazu / Odrazilo na nebu. / Mene zovu daleki / Zlatno modri oblaci.« U jednu pjesmu utka drugu; od svojih pjesama, kao od svojih ovaca, ispreda zlatnu vunu: »Na čudnome drvetu / Žute ptice uzlijeću. / Srce bi se vinulo / U večerje crveno.«

Šturak zazriče čim cvrčak više ne cvrči. »Popić!« Velebitski se vjetrić ćuti od nevidljiva Velebita. »Svršac!« Bleji ovca kao da se maloj buri ruga. »Paška ovca! Bleji kao na svomu! Naša je ovca pod svojim maslinama!« Šišmiš izlijeće iz staroga bunara. Ne znaš – živi li u njemu ili lovi u njemu? Ništa ne znaš o šišmišjem životu, a kamoli ćeš išta znati o drugom čovjeku!

Uzbuđuje te nepopasena trava. Dršće kao da moli ovčju njušku da je popase kako bi se u proljeće razbusalala. Vratašca škripnu kad sunce obasja Otonovu ruku koja ih zatvara.

Cres i sunce, oblaci baš zlatnomodri. Sunce iza Cresa grije drugu stranu Zemljina lica. Oton se sjeća Kirinove njive na Cresu, vinograda u kojemu su jasen i crnika, kao divlji golubovi među pitomima. Ograda se bila zarušila. »Jasen je sad čuvar baštine, a Osorščica je nepoznata planina!«

Gledam poslije kako u kočiću muškarci sapinju ovna. Nije to blaga Otonova vežnja, nego se gruba muška snaga ujedinila. Tri mi muškarca kažu da se ovan zaplete pa svaki drugi dan dolaze gledati da ne bi skapao od žeđe jer ne može do posude u kojoj je voda.

Ovan se trza dokle ga namjerno zapleću. Čovjekova je ruka krvava, ranjena je vitorogim rogovima. »Znadu ovni prekinut kadenu od broda!« kroza zube cijedi sapinjač, crven od crljenice koja praši dok se ovan trza. Povezuju mu dvije desne noge u jednu da ga sapnu preko ljeta. Jedan radi, drugi pametuje: »Nî Bog bî lud pa reka Abram u da zakolje ovna. Bilo je ovac!« Radije bi on klaovna, a drugi ga prekida: »Lati za oba roga!« Ovnu krv oko rogova, od ovna je ili od čovjeka? »Pravi je rogljaš!« hvali ga njegov mučitelj, a onaj koji mudruje, dodakroza smijeh: »Ovan bez roga je mulac!«

Sapeta rogljaša gone da ide u »svoj del«, gdje je kočić crven od crljenice koju ostavlja češući se zbog krpeljâ. Ne ulazi on »kroz laz«, opire se nesputanim nogama. »Nutra hodi!« gone ga, a onda hvale »da liga«. Kočić je kao samica u kojoj smiruju onoga koji se opire. I još mu se smiju: »Podivlja k'o bik pa poligne k'o janje!«

Čovjeku krvavi znoj kapa, ali brižno skuplja »baligu«, koju je ovan izmetnuo u mukama. Brabonjcima gnoji maslinu. No, Pažanin ne skuplja ostriženu vunu, razbacana po ogradama mrtva je kao i riječ »vunjad«. Prolazi i Oton, u crniku nosi vodu svojim nesputanim ovcama, u sikavicu se zavijek vratio iz »crnoga svijeta koji naš narod zove bijeli svijet«.

Izlet na Rab nije izlet. Rab je kob, tražiš na njemu grobove utopljenih mladića. U putopisu si prije o njima napisao tek nekoliko usputnih redaka što je nedolično za takav strašan osjećaj. Vidiš kako jedan grob uređuje žena. Pun je cvijeća i navre ti rečenica: »Nestali su u cvijetu mladosti.« Djevojčica se igra oko groba, a lutka joj

leži na mladićevu grobu kao živa. Prosrsi te sad rečenica: »Lutka je poput nerođena djeteta mrtvih mladića.« No, i u ovom putopisu, o toj pogibiji mladih mornara, opet je tek nekoliko redaka.

I u procesiji sam u Pagu zato da mi se nađe u putopisu. U ophodu do Gospe od staroga grada stari je Gospin kip i Pažani su u starinskim nošnjama. Ali, pjesma je iz zvučnika koji nosi ministrant. Netko zijeva kao da prati pjesmu ili mu se u hodu spava. U Gospinu čast, koju nose iz preslikana Paga u stari Pag, putem su stolići prekriveni čipkama. U njezinu čast i u uličici vise čipke s prozorâ. U kapelici tinjaju kandila, a u trstici šušti kornjača. Puži lizu, ovce bleje, zeba pjeva. Nema bure da ti ishuj burnu povijest staroga grada. A kad je procesija u nj dohodila, slušam nad sobom ptičji noćni ophod!

Ići ću sad u školu u Lunu. Umjesto da kupim ulja u žene koja ga prodaje na stolčiću, uza školu, ona meni kao putopisnu učeniku priča da maslinjak nije maslinik:

»Maslinjak je rupa u koju se nalije mora pa se ob-rane masline topu da se ne upalu. Ulje lipo vonja po maslini i po moru. Masline se držu u moru u rupi deset-petnest dana. More se otoči i vrh se vonja. Ako je deblji vonj, gaze se nogama. Dok ih gnječi, čovik se drži za konop, obišen na gredama.«

Ulazim u pustu školu. Unutra su samo kvačila za dječju odjeću, za osam učenika u četiri razreda, za manje negoli je prstiju na rukama. Starac oko škole trese bajame umjesto da se djeca na njih penju. Bajamama reže suhe grane kojih je više nego zelenih. Na školskome su igralištu vratnice od vodovodnih cijevi, a vode nema ni u

školi ni u kućama. Starac se s badema ruga da su cijevi popile vodu. Okolo lijeće leptir ljepokrili, lijep kao otok, nije ružan kao školski okoliš. Čempresi oko škole kao oko groblja, u školi neprovjetren razred u kojem više nema učenikâ. Razmrvljena kreda na klupama pisati se nije naučila. Ploča isto tako nepismena. U cijeloj školi jedino piše JA VOLIM SAMO SEBE, ali je i riječ VOLIM nacrtana u obliku srca.

Lunjani nemahu sreće s pismenošću. Slušaj samo kako se Badurine izruguju svomu davnom prezimenjaku. Kažu, »Anton Badurina, iz zaselka Stanišća, prvi se školal iz celoga Luna. Šal je u školu prije sto i šezdeset godišć. Zeli su ga Rabljani da ga školaju jer bijaše boležljiv...« – »A odveli su ga kad su došli na strig ovac, po svoju polovinu prihoda! Zato je i bil ovca...« jezikom striže Badurinka. – »Na Rabu vidu da je bistar. A škola je u ono vrime bila na Rabu na talijanskom jeziku. Otpreme ga dalje u školu u Veneciju, kadi je naučil još različitih talijanskih narječja...« – »A nakon školanja nisu ga zaposlili u gradu Rabu, nego su ga vratili u rodno selo da bude ča je i bil kad se rodil...« – »Čekaj!« presiječe Badurina. »Da, vratili su ga da opet bude pastir. Ali, ne zbog ovac...« – »Nego zbog ljudi ovac!« jedva dočeka Badurinka. – »Jé«, Badurina će, »ali nî narod kriv ča nî bilo štampe na hrvatskom jeziku. Slušaj dalje, i građani rabski sve te talijanske novine slali su Antonu Badurini u Lun. A onda blagdanom, kad su Lunjani hodili crikvu, njima je Anton Badurina čital talijanske novine, talijanske bi riči izgovaral na hrvatskom, kî je to um bil.« – »Um u tuđoj službi«, ne izdrža Badurinka.

»Mužu, reci da čitaše pred župnim stanom, kadi bi ljudi seli na zidić s kim bijaše ograđena gušterna.« – »Ženo, znan! I, prijatelju moj, ča ćeš ti vidit, hiljadu osamsto šezdeset i pete, upamti, u Lun je došal pop Obrsman, rodod iz Senja. Krivo mu bilo da se širi talijanština. I najavi on s oltara da će sve muške, dicu i odrasle, učit da čitaju i pišu na svom jeziku...« – »Ne zaboravi reć ča ga je snašlo!« – »Kako bi zaboravil ono glavno! Slušaj, bila nedilja i ljudi oko gušterne naperili uši dok im Anton Badurina iz talijanskih novin već čita. A pop Obrsman izašal iz župnog stana, govori njima: „Ljudi, ajmo u crkvu, što prije počnemo, prije ćemo biti gotovi!“ E, Anton Badurina vadi žepni reloj...« – »Rabljeni mu ga darovali, nego ča, da naš narod nadgleda!« ubaci Badurinka. – »Imaš pravo, ženo! Jedini je on u Lunu imal žepni reloj... I, dragi moj, kaže Anton Badurina: „Nî još vrime za misu, kî će odgovarat kad kî zakasni crikvu?!“ Pop Obrsman nî rekal niš, nego krene prema crikvi; ljudi pojdu za njim, a Anton Badurina za njima...« – »Javil Rabu!« slože se muž i žena, a dovrši Badurina: »Brzo iza toga popa Obrsmána premestili z Luna!«

Čini se da je u Lunu škola bila ukleta. Prvi je učitelj, prije devedeset godina, bio Anton Morović kojemu su, u svatovima, izbili jedno oko pucajući u mraku iz kubura. A kad je počeo Prvi svjetski rat, došao je učitelj Artuković, ali već nakon četrdeset dana uhitili su ga oružnici i odveli ga u Novalju. Škola je sav rat bila bez učitelja, za tim još tri godine koliko je trajala talijanska okupacija – Talijani nisu dali da se uči na hrvatskome jeziku, a Lunjani nisu htjeli ići u školu u kojoj se uči na talijanskom.

Nije ti se lako otrgnuti od Badurina i njihovih zanimljivih priča. Šale se da su uvijek bili prvi na udaru zbog slova »B« – kad bi ih prozivali u školi ili kad bi ih pozivali na vojnu. Tako su u Viškoj bitci, u srpnju 1866., sudjelovali Petar i Anton, zvani Antoniće. Obojica su bila na brodu koji je zabio kljun u oklopnjaču Re d'Italia što ih, tonući, umalo nije povukla u dubinu. Godine 1900. dvojica su Badurina morala u rat čak u Kinu. Plovili su na dva broda koja se najprije izgubiše u nevremenu oko Filipina, ali to ne bijaše kraj njihovim mukama jer ih naposljetku u Peking u opkoliše revolucionari ne bi li ih izgladnili pa su jeli i štakore u podzemlju. Dotle su pre-vratnici kopali tunel da ih eksplozivom dignu u zrak. Prasak su preživjela samo sedmorica vojnika, među njima i jedan Badurina. Drugi bi također ostao živ da nije izvirio da pogleda što se zbiva pa mu puščano zrno prošlo kroz glavu.

U Prvome svjetskom ratu oko Premude su torpedirali krstaricu Sveti Stjepan, a jedan se Badurina preplašio da će mu to »torpedirati« ljubav:

»Na Szent Istvanu bil je Mate Badurina Dudić. Kad je njegov brod potonul, dočepal se neke daske i na njoj dočekal spas z broda Tegetthoffa, ali mu od straha posedil pramen kose iznad čela. Dotle ga je njegova divojka Mande čekala devet godišć, koliko je bil u ratu i posle služil mornaricu. Mate se bojal da ga ne ostavi kad vidi da je posedil – pa je pramen opatinal pastom za postole. Mande ga grlila, ljubila nakon devet godišć tako snažno da se i ona opatinala pa ga pita: „Mate, ča ti je to na glavi nika pomada?“ Mate joj skrušeno priznal da je

posedil od straha, a ona se od srca smijala – ma nî ga ostavila, nego se za njega i udala. Jedva dočekala!«

Još malo lunjam po Lunu. Kad bi imao tri života, ne bi upoznao lunjsku divlju maslinu, koja od borbe s burom ima stotinu lica. Kažu da ovdje ima tisuću takvih maslina starijih od tisuću ljeta. Hodam lunjskim maslinikom i uživam motreći sklad maslinove kore i suhozi-da. Neki ljudi, raskriljenih ruku, opasuju maslinova debla – koja narastu milimetar u godinu dana, a sada ih ni šestorica ogrliti ne mogu. Poviše mene galeb iz zraka izmeće plod divlje masline sitan poput papra, koji u crljenici poslije proklija, a divlje masline uspiju izrasti samo ondje gdje ih od »burine« štiti otok Rab. Zato u Lunu rastu iz sâmiH stijena, s korijenjem »tri metra u dubinu i deset metara u širinu« da bi odoljele nevremenu, a još više vremenu svoga dugovječja. Kad divlje masline izdrže kušnjju, navrnu ih na prastaru oblicu – »odliku iz doba kad se na Maslinskoj gori molio Isus Krist«!

U Novalji ti je prastar jezik. Najprije doznaš da je Novalja prije stotinjak godina bila Nevalja. U Novalji je još deset nevaljskih prezimena iz trinaestoga stoljeća! Tako ćeš od takvih čuti da se božja ovčica zove babavrićica. Josipa Zeneral pokazuje kako se nosilo i djecu na babavrićicu: »Dite ti na vratu. Vrže ruke oko vrata, meće noge priko pleća. Nosiš ga na krkuč!« U Novalji je požnjak ili požnjačić ono dijete koje se rodi dugo vremena nakon prvoga djeteta. Bazdrčić nije više dijete, ali još nije ni momčić. Maljik je nekršteno dijete koje se objavi nakon smrti s crvenom kopicom na glavi ili kao mladi

magarčić. »Naplovina je svadljiva nevesta koja 'oće zapovidat! Doveda je zet koji dođe na ženstvo. Dvojadići su kad se ojanje dva janjčića, ali ovca nema dosta mlika pa se podaja pod drugu ovcu.« U Nevalji je bio »hljib kruha«, kao »hljib kruha« što čujah u Mundimitru u moliških Hrvata, »z one bane mora«.

U Novalji je crkva na crkvi. Oltar prekriva čipka »1488 – 1988«, a s uzidana pletera iz VI. stoljeća, golubičino te oko gleda. Tumače mi da je oko kao život. »Svjetlo!« U crkvi je rupa kroz koju upadaš u prošlost. Dolje ti je mozaik iz VI. stoljeća, groblje ti je pod nogama, a gore se na zidu ispleo pleter. Vazda se tako gazi po tuđim svetinjama, ali se ni svoje baš puno ne poštuje. Uvijek oni koji dođu prijašnje raskapaju. Očiste da vide staro pa okolo ožbukaju. Starac kao i ja ismijava: »Puno je više rimskog lišća u dvoru negoli je našega lišća u vrtlu!« Starcu najviše smeta što se više od tisuću godina »i Nevaljci i Novaljci« zakapaju u starim sarkofazima: »Najprije sebe zakopaju u tuđi grob, a onda to zakopaju u svoju zemlju!« Napokon mi starac progovori na svome narječju: »Dojakošnjih se ljeta misa glagoljala, a kad bi se čestitalo *narodjenje Isusovi, tulikajše* se odgovaralo!«

U Novalji je danas deset na jednoga, »1800 duša i 18.000 turista«, iznad izvornih slojeva pletera i sarkofaga. Među spomenarskim tričarijama, staričin paški sir vonja. Starica prodaje čipke okružena sirovima pa se čini da je na svome vjenčanju. Ona koja je čipke šila u tami uskih uličica, krijući se od bure tek za kućni prag, sad se predala na vjetrometini svih tih pogleda. Svaki čas diže oči sa zauzlana konca: »Možda je ovo kupac?« Ovdje je

sve manje bijelog Paga. Keramički galeb obja-
hao školjku, raširio se emajlirani Buda po stolovima,
proširile se drvene čaplje i obalu otele moru. Nevaljska
se Novalja u se usukala. Suše se na njoj samo hobotnice
poput upletenih zmija koje traže rupu na starim zidovi-
ma. Mrtvi su kraci kao prsti koji se penju iz groba.

Nakon munja, udari bura. Ubrza mi korak. Bura ne
da preko mosta i Pag je opet otok. Brusi mu stijenu iona-
ko izgledanu, soli mu ranu ondje gdje je digla zemlju. U
Košljunu je sad uzletište momu vidu koji leti sve do Sve-
tog Vida. Zrenik mi je velebitski trupac. Kukovi mu pro-
viruju, kao iščašeni, ispod kape od oblaka. U Košljunu je
bura polomljene borove još i orebrila, gladna zla do kosti
ih oglodala, sad su kao onaj kornjačin oklop kroz koji
sviri rasplakana.

Paški pradjed

Daskaši se bure dok jedre na daski u Velebitskome
kanalu, a kupaci kostimi njihovih pratilja bure se na
trstikama koje su burobran u vinogradu. U Kolanu se
smijuljim KONObi MIH u kojoj prodaju MED, SIR,
KASE, HONIC kao da je na Baltiku.

Najsigurnije mi je, da upoznam ovaj kraj, poći u
Zavičajni muzej. Gle, u njemu nađem sebe prije nego
Kolan! Ljuti puti podložak su bocunu vina. Jedva doče-
kaju da čujem istinu o »tabletama za mlijeko« jer sam
Kolanjce bio u knjizi uvrijedio potvorama drugih otoča-
na. Ante će mi Šugar:

»Kad se ovca ostriže, dobije kihavicu. Daju joj tablete da bolje pase kad je pročišćena!«

Lako ih pridobijem diveći se njihovim riječima. Ushitim se da je *ozub* prošireni dio na vrhu suhozida, koji prijeći da ga ovca ne preskoči i ne napusti ogradicu. Zanimljivo, u Lunu je *ozuba* i taj je vršni kamen uperen u zemlju kojoj zid pripada. U Kolanu gorskog puža zovu *brdar*, *vršnjak*, *kuljan* kao da mu se ime izvija iz vijuga koje tvore vršnu stijenu. U *žrvnu* je još ostalo zrnja iz doba kad imahu svoga žita. U šalici je Kolanjka vidjela, kad bi mlijeko popila, ptičje oko u prilici zrna. »Znala je da je njiva čeka!« Kamen kojim se pritiskalo sir da se kroz *lub* iscijedi surutka, ne znaš je li bijel od vapnenca ili od mlijeka. Ante se Šugar ne srami da mi pokaže kako je upleo povoj i kapicu za djecu od vune koju je žena oprela. Ručica od škara kojima se striglo vunu na ov cama, istom je tom ovčjom vunom obložena da se prste ne nažulja. Ante pokazuje *praću* u kojoj je kamen. Otkad je 1925. paša na Pagu podijeljena zidićima, kamenom u prački navečer se okupljalo ovce: »Hiti se kamen, ovca se prene, ode na drugu stranu!« Toliko vješti bili da su i na tisuću metara »točno tukli da zavrata ili vrata ovcu«.

Vidiš da su u Kolanu kopali ugljen. Prevozila ga je uskotračnica do Šimunâ, a poslije ga je prenosila žičara. Ugljen se gorjelo i nakon rata. Vadili su ga iz jame duboke petnaest metara koju su iskopali kao da krče zemlju. »Kopalo se i kroz rat, hvala Bogu! Talijani plaćali i hranu. Dobro nam došlo što vadimo ugljen, da ne moramo ni u ustaše ni u partizane!« Ante se osmjeli olakšati dušu.

Ante je zvonar ili mežnar. Ali, ne vodi me u crkvu, nego u kućicu svoga pretka. Kolibica je kao kapelica! Posvećena je njihovu pradjedu koji je umro gotovo prije sto godina. U sobici još gori žižak za njegovu dušu. Održava ga Antina sestra Rita. U Šugarovih se govori kao da se pjeva. Sedamdesetdvo godišnja Rita pjevucka: »Hvala što ste nas positali sve uzrokom naših milih!« Brat i sestra znadu naizust i pjesmu koju je pradjed spjevao kad je zalegao u postelju: »Dugih noći u prosincu, Bože / Star ih čovik prospavat ne more, / Od liva se na desno okreće...« uglas govore pradjedovu pjesmu dok je sestra ne prekine: »Ne, od desna na livo – jer je tako leža!« Zatim nastavljaju opet uglas: »Od desna se nalivo okreće / I još gleda kako se rasviće...«

Ne vidim, Šiminim očima, kroz okno »malo polja i komadić mora«. Ante to opaža i veli da su škure zatvorene otkad je prije »šest godišća mati umrla«. Ante će: »Livo mi se oko zatvara od rođenja. Šezdeset godina. A i praidova je slika preslikana prije šezdeset godina.« Sestra uzdahnula: »Brada za sinom od trideset i četiri godine, kojemu ostalo petero dice i jedno u utrobi, od dvi ćere u jedne šestero i u druge petero dice ostalo. Sve valjalo gojit'. I sad ti se oko srca steže. Niki se smilit' mora kad siročad ostane!« Rita opet uzdahnula pa plamen u luminu zadrhta. Gleda žižak: »Uzdiše i dušica. Bog mu daj pokoj!« Ante doda: »Slikan u kratko vreme nakon sinovljeve smrti. Tuga u očima! I brat Ruben umro od 24 godišća, Hrvoje od 56 godišća. Desetero dice ostavili.« Strašni brojevi i tjeskobne slike! Gledaš mu sina za kojim je Šime nosio bradu. Pustio je i on bradu kao da sluti

sudbu kletu, a uokvireno staklo sa slikama puklo od tuge kao što tebi srce puca. Nastavljaju o pradjedu: »Zasinja bi svojim pismama sve što se događa. Dvadeset i pet pismama. Mladi pripisivali i pismama se natpivali u Nevalji i u Kolanu. Pisme su u desetercima i osmercima!« Ante žali da nema više od četiri razreda pa da i on »pisme ispiva«. Ne zna da je to božji dar koji bi škola samo iskvarila! Gledamo vodu u čašici na kojoj ulje pliva, a na ulju gori dušica. Šime bi ispjevao i pjesmu o žišku koji gori za njegovu dušu! Rita mi misli čita: »Znate li da je i svoj san opiva!«

U škuroj sobici gori plamen u maslinovu ulju, sat kuca poput srca, slike od mrtvih čine žive, propeće opominje da je samo vječnost onaj nesagoriv trenutak za kojim čezneš. U toj sobici slušam pjesme koje će se ugasi kad više ne bude ruke koja će dolijevati ulje za žižak.

Šime je još za života zaludu kušao objaviti knjigu svojih pjesama. Kanio tako poći i na Cetinje, knezu Nikoli, s pjesmom o kneževim kćerima. No, čim je Ante započeo tu pjesmu: »O, Jelino, mlada Crnogorko...« sestra ga prekida: »Ne, Jeleno!« Ante će dalje: »Srca moga ugodna divojko...« a Rita će: »Ne, uzorna!« Ante naglo odlazi, mislim da je ljutit, ali će mu sestra: »Ne, sakreštan! Zvonit će podne... I sama ću sebi reć: "Nî to tako!" jer su pisme izobličene po selu, svakakva jih usta prinosila!« Nastavlja sama pjesmu o mladoj Crnogorki koju prosi talijanski kralj: »Bi li mojoj želji privolila / Da bi meni za ljubovcu bila? / Rič ti moju od poštenja dajem / Da ja na to ljubezno pristajem. / Al' ti dođi govorit o tomu...« Rita samu sebe prekida da bi se prekrížila kad je

čula zvono koje ja ne čujem: »Podne! Zvoni naš Ante...«
Malo će pjesmu: »Na Cetinje starcu babi momu...« pa će
dalje životnu prozu, koja nadjača i podne i pjesmu:

»Tamoka posla, kad spiva, Nikoli Petroviću, za to
dobî pohvalu, ali u nesritnom vrtlogu ovom pisme se iz-
gubile. Doša Stipan Ratković i njemu dâ da će jih tiskat,
sve pisme, kad bila urota baruna Raucha, i on bî u uroti,
uspilo da pobiga u Ameriku, a di su pisme sâm Bog zna.
Pradid reka: “Neka, dico moja, ako su šle loze, ali je osta
čokot!” i sve te pisme ponovî, kako je to mozak bî, samo
nije tu od crnogorskoga kralja. Teška bila i prvi put, di ne
će, četiri sestre... Ratković se javî iz Amerike: “Ja nisam
vas prevaril, nego se tako...”Na tome ostalo, pradid um-
ra, prvi rat bija, baba nepismena, isto razborita, tuliko
iskrena...«

Ante se vratio na »Boj pod Visom«, pohvali se s
vratâ da je »pisma u zbirci Petra Kumičića«: »Veseli se,
Dalmacijo slavna, / Sinovi ti na glasu odavna, / Iako su
pali u nevolju, / Junaci su baš na bojnom polju. / Jedni
bijela da rastegnu idra, / Drugi teška da istegnu sidra, /
Treći pale vatru pod kotlove, / I još žare neka bolje
plove.«

Opjevao je i boj pod Solferinom, rusko-japanski
rat, Napoleona Trećega, Maksimilijana kad mu u Meksi-
ku završila »opaka mladost«. Pogotovo ističu pjesmu
»Kad je Franjo Josip navršî 60 godina vladanja.« Pono-
sno će Ante o pradidu: »Franjo Josip bî u Pagu, a naš
pradid bî glavar. U općini da on bude predstavnik. Došli
u Pag, dobro govori talijanski, pristavi se Franji, govori
on po talijanski Franji, svoje stihove na talijanski

priveja: "Težak hrani popa i biskupa, / Svitla cara i svi
banî skupa, / Najprvi je na bojnomu polju, / A najzadnji
u svakomu boju!" Franjo Josip njega po ramenu:
"Basta! Basta!" Pisma nî nigdi zapišena, ali u Nevalji
se čuje još i danas!«

Ante dobije snagu dok »Pismu o snagi« izgovara:

»Poslušaj me, pobratime dragi, / Da ti malo popi-
vam o snagi. / Iskazana tote je razlika / Koja dili zvirad
od čovika. / Onaj koji mudre knjige uči / I po svitu tako
talabuči / Da je čovik kao i živina / Ne viruj mu da je to
istina! / Jer nî čovik ko iz zemlje trava / Nit je čovik
nerazborna marva...« Rita ga ne bi prekinula, nego se
jednostavno oduševila. Pljesne rukama: »Ajme, kako
su te dvi zadnje...« Ante će dalje: »Kada pivac na pivca
na- skoči, / Jedan drugom gleda skopat oči, / Nejačega
kad jači dobije, / Tad ga kljunom u možđane bije.«

Rita slabo vidi, slabo čuje, ali u sebi i vidi i sluša.
Kaže za se da kao zec preda. Nastavlja ona da je pradiđ
opjevao i Kolan u »pismama od Kolana«. Ostalo i
uzre- čicâ iz tih njegovih pjesama: »pukla osica, pukla
viža- gra«. »Ne čudin se vamin, braćo, / Nego tebi,
stari ćaćo, / Ča ti nisi vidî prvo / Da će puknit ovo
drvo!« Izgovara i »Malu divojčicu na gumnu«: »Oj, ti,
moja diko mala, / Ča si tote tako stala, / Oko gumla
kupi klasî / Da se tu po njim ne gazi.«

Rita će i »Pismu od sveg pomalo«: »Nî veselja do
poštena pira, / Nî pokoja do ljubezna mira. / Nî mlinar
koji se ne omuči / Nî ljubavi da se ne razluči.« Rita
zastane: »Umre se!« Odmah nastavlja: »Mali potok u
većega toči, / Dalje jelen od medvida skoči. / Kosa

dalje od srpa zasiže, / Dim se dalje od plamena diže!...
Gledat goru: to je jedna želja. / Gora ima tri neprijatelja, /
Oganj, pilu i oštru sikiru / Koji goru nemilo satiru!«

Pradid 1900. hodočasti u Rim te ispjeva »Pismu od Rima, Pompeja, Napulja«. Kažu, »drži na ognjištu ožeg u rukami i bugari sam sa sobom, ćuli na kominu i gun-gari zgrćući žeravu ili s licem na šćapu.«

»Ćeš li jugu, oćeš li siveru, / Oblaci se prid očima steru. / Rim se svojom svom krasotom diči, / A sunce ti u oči pripriči... / Gledao sam onu razkopinu / Gdi je tote jednom grad poginu, / Kojuno je zasula lužina / Što izbaci Vezuje planina.« Huji bura. Uglas će dalje brat i sestra kao onda kad je bura, koju Šime slušaše uz ognjište, pjesmu o vulkanu nadahnjivala. S burom će u troglasju: »Vidio sam tu strašnu grozotu, / Ljudi, žene, dica u životu, / Osušeni kao suho granje, / Još se vidi i marva uza nje. / Tute čovik ne smi pristupiti / Da bi moga tu jamu viditi, / Tu dim suče i noćom i danom, / To mudraci nazivlju vulkanom.«

Pjesmotvor dovršava, u narodnom duhu, »Pisma šaljiva«. A koga će se ismijati nego lijenu ženu: »K njoj se kupe nike klevetače / Kim je jezik duglji od perače!... Jere žena kad gaće obuče, / Onda muža u suknu uvuče.« I polako se mrvlji pjesma, a okuplja se svagdašnjica. Spominju pradjedovu »Pismu od jedinka sina, oženjenog, odlazećeg na vojnu«.

Znajući kako se strada kad se dira u vojsku, Ante se pita: »Je li patija?« i odgovara: »Ne, biše u općini pohvaljen...« – »Ne bi danas!« – »Danas ne bi ni reka ništa. Mora bi mučat!«

Nakon »Pisme od oranja i vršidbe« – »Kada počme bura puhat, / Tad u nokte valja hukat...« – završe pjesmom o jeziku i o čitatelju. »Najprî počme mržnja od jezika, / Pa naskoči čovik na čovika! / U jeziku ne imade kosti, / Ali on zna nemilo ubosti. / Kad ubode, tako bode jako / Da nî ranu priboliti lako...« Čitatelja nema ni nakon stotinu godina. »Čitaoče, nazivljan te kumom, / Ti se vladaj čovičkim razumom, / A srditost nek je za zvi-renje, / Ti u svemu imaj ustrpljenje!« Šime je bio strpljen, i te kako, ali je Rita nestrpljiva. Pokipilo joj mlijeko. Srdžbu ublaži »Pismom o mliku« koju je sad spjevala: »Kava i mliko najprî gre priko...« Opet se križa »kad glas sveti zvoni«, dok je Ante načas zvonar, a onda mi brat i sestra ispričaju o njihovu životu – koji bi isto bio za epsku pjesmu.

Ugljen dubli iza rata, potajno ga nosi u konobu. Uzimali im sir i vino za otkup jer je grad živio od sela. Zato skrivali bačvu. »Ogradi je karbunom« pa kad bi došli premećati kuću, domaći bi odbornik kolcem rasuo hrpu ugljena. Kunu: »Uvik nike ulizice, privlastice, plaćenici...« Rita zazivlje pradida: »Ispiva bi o otkupu kako Kačić o haraču!« Pričaju mi brat i sestra kako nisi smio kupiti krumpira u Ličana kojima su ih uzimali za otkup: »U Krasno radi krumpirov, na Oltarin zaplinili krumpire, onda šli u Senj, lopatami u vriće nameći, premetačine na svakom koraku, svaka vrića bî sumnjiva!« Otkup i obaveza gonili ljude da napuštaju domovinu. Rita ispriča o tome strašnu priču, sa suzama u očima gledajući žižak uz praidovu postelju: »U Privlaki obitelj ostavila sviću goreć, da bi dotle bižali brodon u Italiju, utekli i

brod se potopî, bî mali brodić, svi se utopili pa im to svića gorila za dušu!« Divim se priči u kojoj ni jedna riječ nije suvišna jer je od srca!

Paška bura

Uživaš i u oluji na Pagu kad kažeš: »Nebo je palo na zemlju!« Dolje modro more, gore crno nebo, u sredini bijeli Pag, krešu iskre iz kremenog otoka, nema tu stabla da ga munja skrlja, nego puče o paško tjeme i po zidiću, kao po šavu lubanjskom, ševulja od udarca o tvrd kamen, dok se kiša ne uhvati kamena i mora, sjedini sve u sivinu, a kad se ispada, kiša sjedini Pag u ozonski miris. To je taj tvoj Pag! Nakon munja, Mjesec sijeva. Noćne munje omliječe sav Pag, zidiće preliju kao prekipjela muzlica, zazelene se ovčje oči poput rasplamsalih kriješnica, na munji vidiš da je Sveti Vid pustinjaska deva, munja ti u prestrašenoj mašti otkriva da je Pag otkinut s Mjeseca.

Jedino što na tome paškom Mjesecu reve magarac, u pustoši zove načuljenih ušiju, ovce bleje iz jarica, psi ovce okupljaju i čuje se lavež poput vučjeg zavijanja; čuješ još i grlicu i galeba dok ih prdekalo ne rastjera, kako zovu dangubu na motoru koji okolo urla. U zoru i Mjesec ode preko mora, iza Lošinja, iza Cresa, ostaju crne laste koje se, na prvim zrakama, griju u žljebovima bijelih krovova. Miriše zora! Sunce protrlja mirisavo bilje na vrhuncu. Crna magarad sve je vidljivija, a sve je nevidljiviji bijeli galeb. U zoru se orojila i ulišta

medonosnih pčela koje čekaju zrake da polete k cvijetima. Usahli bi da ih munja ne rascvjeta.

Munje ih sjete kuglaste munje od prije deset godina! U Stanišću 1978. sjedili otac Dragutin, majka Justina, sin Vilijan, kćeri Danica i Dragica. »Hodila nevera odozdola, zaustavila se kod nas ko da je vrag fermal, dica se smiju jer san reka: “Nagorite blagoslovljenu sviću!” – “Dica, ostav’te se smijanja!” A maška očima pilji di će skočit. Iza toga trislo! Maška se slegla, samo zamjaukala i kroz vrata izletila van; od straha se nî vratila doma, nego ju je ded Frane na ribu, tek treći dan, namamil u dvorište. Sinom o zid! Nato prva Juste: “Ajme, ubilo mi je sina!” Danica: “Jezik! Jezik!” I nju ošamutilo, opeklo jezik. Dragica se uvatila za glavu, a ja san sina pograbil, ositil san da kroz cement struja prošla, vrgal san ga na vodu, naravnal san ga. Nitko se ništa ne sjeća osim mene. Kroz kuću vatrena kugla, završilo da sir miriše. Blisnulo, nestalo! Razigrana bila, razigrana nestala! Crno di je nestala. Bura, vetri se kovitlaju! Svinje od strica ubilo. Ubija ovce na brigu često, da neka ruđača. U Jakišnici grom dva puta na isto misto di je vrulja.«

Volim kad munja nad bijelim Pagom rasja još jednu bjelinu. Opet je gledam nad Barbatima još nerascijepljenu, a onda se razračva prema Velebitu i prema Svetome Vidu. Vije kao vuk i zavija kao čagalj. Samo nebesko svjetlo daje ti da vidiš kako su zidićima zaklonili kadulju kao dlanom da je ne zatre bura što se razmahnita pa izbrusi i stijenu koju je munja raskrižala. Ujutro cikne sunce na tome zidiću kao da su se pozlatili prsti – »Prsti mu se pozlatili!« – onoga koji je davno zidao ogradicu.

Velim ti, u Stanišću si kao na svome staništu. Tražiš put kroz paučinu zaraslih staza. Puževi plaze po rosi kao da ti plaze jezik. Stanišćari su ih isto tako naticali na žicu, kao da ih nabijaju na kolac, kad bi ih lovili pune »puževa sala« u kojemu miriše kadulja. No, u tvome djetinjstvu kornjačina obitelj nije prelazila cestu uvijek na istome mjestu, kako ti priča Stanišćar. I dok smo mi divljom zobi »barkali nozdrvu« da nam krv puste »sveti Petar i bumba Marija«, ovdje travom klasačom, »dok krv ne dođoše«, izgovaraju bajalicu: »Tarantela, pusti krv na babinu žličicu...«

Djetinjastim sam sjećanjem sjetio toga Dragutina Badurinu, kojemu je 68 godina, a iz prikrajka žena mu Justina svojima šalama meni otkriva živi imperfekt: »A žene doma čekahu... Pet kilometara zeti idahu.« U Stanišću ti je sadašnje vrijeme u prošlomu kao u moliških Hrvata, jednako tako i u njih je tusta zemlja »kaša« kao u Mundimitru. I oni imaju rugalice o susjedima pa kažu da u Kolanu tjeraju ovcu: »Is!« kao da je kokoš.

»Pušći« Justinu da se ruga: »Mesari iz Raba pogнали janjce kî će prije doli k moru, samo bi zaklali, kroz kožu izvukli drob, criva zgužvaj u koprtlu pa se kuhaše. Prodoše puno vrimena, mesari su otezali da se scidi meso, nikad zvagat, od jutra mi doli čekahomo. Na moru drobi od ovaca i drobi od turista!«

»Pušći« i Dragutina kojemu nije do smijeha: »A iza rata, od četrdeset šeste do četrdeset osme, otkup ulja, vune, mesa. Kad bi bila berba maslina, evo ti procjenjivača da vidu koliko će bit ulja. Šalili se s njima: "Evo, došli su nam pomoćnici!" A nî nam bilo do šale. Otkup i

porez najviše su nas pobrali odavde. Ljudi bižali u grad: “Ča ćemo ovde robovat?” Kad smo čuli da će doć povjerenik u našu kuću, priko noći skrivali ulje i vino u šumu. Vozili barkom, nosili na čiverama. Bačvu u crnike, kamenice blizu kuće, bačvu ulja u lokvu! Zagrančali šćapon da nađemo sakriveno. Ljudi od otkupa brojili ovce, oca Franu za taoca da nas uvjerava: “Radnici nemaju što ist!” A nećemo ni mi, oteto nam sitno plati. Odveli u Lun strica Ivana i Šima, ni oni neće da nas nagovaraju: “Ljudi imaju usta pa neka vam govoru!” Valjalo se kriti i od našeg seljaka.« – »Ne ime!« žena će. – »Neki su povjerenici otkrivali da im odbornici otkrivaju koliko imamo, nami ne otkrivali koji njima otkrivaju: “Ma kakvi, to ne smimo!” Povjerenice da zbrojimo kozličće, a koliko ima reka već doušnjak, pa ne bi li se slaga broj, povjerenik da ponovno izbrojimo.«

Njegova žena i iz te muke iscijedi malo smijeha: »Bojiš ga se kad ti ulje u žličici pogleda, koje topliš da bolesno uho ditetu nakapaš!«

Dragutin me, pričajući o otkupu, vodi u maslinik. Masline ga zanesu: »Pilili je da je ostane pola, bilo mi je mило, a sad je nemilo minirali za put. Nisam ja dao, nije zemlja moja. Poštujemo da je maslina onoga ‘ko ju je kalemil, jer su naše masline iz doba Rimskoga carstva.« Čini se da je ona najviše cvrčkova jer na njoj pjeva. »Mojih je sedam stabala, ali nije moj pašnjak. A na mome su pašnjaku tuđa stabla. I jedne i druge jednako ne rodu. Razlikuju se najviše koliko je koju bura iskrivila. Poznaju se i po brojevima. Broj bi zasikli sikirom u koru kad se svađali čija je maslina. Jednoga je strica broj 1,

drugoga je strica broj 2. Mi smo znali čija je koja i bez broja, broji su zato da bi dica popamtila. Ona dica koju je briga.« Pomiluje ranjenu maslinu. »Digli sikiricu visoko kad čistili divljaku, držali držak tako da ne ostaviš ranu.«

Dragutinu se zakrijese zelene oči kao masline pune ulja. Očehne divljaku koja se iz panja omladila. »Stariji čuvali gnjizda na maslinama da jih dica ne bi pustošila. Ne bi očuvali od vrana koje bi svraki potukle mlade ili pozobale jaja.« Vikne: »Kamen!« Urastao u koru. Misli da ga je netko metnuo među grane da bi se lakše uspeo na maslinu. Kamen urastao u koru kad gospodar umro. »Gnjije i tribalo bi čekićem istuć!« Dragutin čisti maslinu od divljake i od suharaka kojih su pune grane nakon bure što maslinu krši više od vremena. »Čepalina! Kad brali masline, ložili oganj. Malo se ogrijat pa tek onda brat!«

Dragutin mi pokazuje baru Kaljac u kojoj je kišnica zelenomrka poput ulja. U toj su lokvi, potopivši bačvicu, krili ulje od otkupa. Često bi lokva bila suha, ali bi se često u njoj »podušila i ovca«. Kupina bi je premrežala, od vode sve buja, pa bi ovca u lokvu propala. Mrka voda ima i mrku priču: »U davnini se dite utopilo.« Prije devedeset godina na lokvi je neki starac odvio djetetu pelene i prao mu noge te mu ono palo u lokvu. Učini ti se da te iz alga gleda žaba djetinjih očiju. Dragutin ne gleda žabu mojim očima, vidi oko nje ribice »sitne kao zelena travica. Prije ovoga rata ubacî jih u lokvu Rus, zdravstvenik, da tamane komarce. Rusa zvali Ribica. Još je živ!« smije se Dragutin, zubiju krnjavih – kao da ti priča maslinova kora dugovjeka, koja se je u svom vijeku

svoga nagledala, ali ti je puno toga prešutjela oparena mnogim zlim vremenima.

Zašuška kornjača. »Žaba!« otkrije je Dragutin. »Sirotica!« Istrljana je oklopa. Nagnječila ga dok se teško izvlačila iz rupe u ogradi u kojoj je narasla, a možda se od kiša ograda spustila i kornjaču pritisnula. »Hodi ća, sakrij se!« Dragutin je napućuje da se zavuče u koromač, ali nju mami jama u kojoj još ima staroga vapna. »Polako, da ne upadneš!« brižno će Stanišćar. »Ne, boli je!« ne dade mi da pipnem zelenu pokožicu, začetak novog oklopa, koja je poput lupine mekoljuska jajeta. »Uporna kornjačo!« divim se kako i polagani opstaju. Sjeti me nagnječene kućice puža iz Šimunâ. Zarasla mu tvrda rana kao kamena krasta. Nastala dok se izvlačio iz zimskog procijepa, neodoljivim kretom da za zimu nakupi sala pasući kadulju. Oj, pužu s Paga!

Vidi se more iza lokve i u njemu odraz Sunčev. »Osorka!« pokazuje Dragutin planinu na Cresu. Njega sjeti bjeloglavih supova. »Njihovi orlovi na našim krepalinama. Svaku godinu na kućičini čuču jedan do dva, stoju tu k'o čovik. Lani čučalo i četrdeset strvinara! Davno bilo, jedan oral hrama, pal s gornje bande zida, otac pojuri i slomi ruku, boli ga, ali više: "Tude je pal ko snop!" Prežderan, bilo onda strvina, tukla krila, ali samo riga. Kad sam došal na sâm brig, nije tukal više krelima. Zapuše "puuu!" za pozdrav. Ode na Cres!«

Priču o orlu čujem dok vikendaš glupara. Ne sluša ga ni Dragutin. Gleda s koje je strane Sunca prisunčić, »bit će vitar od prisunčića, a daž' će kad jutrom babin pās!« kolobar u oblacima oko Sunca. Pozdravim se s

Dragutinom – zauvijek; vikne mi izdaljeg i ne razabirem riječ, potone u zlatno more sa svim prešućenim riječima materinskog jezika.

U Lunu se, nakon dugo godina, sretnem s likom iz Ljutih puta. Mudri me starac Ivan Šegota opet obaspe veselim rečenicama: »Ako nas ne spasi kokošja pamet!... Isti nas oblak drži!... Bit će ili kiša ili suša!«

Svojim bratskim: »Rode!« vodi me opet kroz vrijeme »od zla i goreg«. Najprije »skrivali ulje gorika, bačvu od dvista litara«. Kamenica se razbila i po noći se izlilo pedeset litara ulja. Vodi me ondje gdje je pod zidom bio »priziđa« bačvu ulja. »Rode, tu hođahu i hođahu«, ali ne otkrilo bačvu. Došla i Udba. Tražili lisicu, istjerali vuka.

»Došli, nî se smilo ovcu zaklat, a ja jednu deren potajno, u konobi. Evo ti njih! Drito k meni, služba došla obać koliko iman ulja, zinuli pa gledaju, u kažnjivu san poslu. Pita udbaš koliko ulja? A iza kuće maslina za pobrat pa ću ja njemu: “Izvolite pobrat!” Seli pod maslinu. Udbaš će meni: “Pa ja bi te molil da bi mi da džigericu za marendu!” – “Ja iman šest članova u bijedi, pola ću vam dat!” – “Daj!” Dobî si kuraž. Pribrodî sve, i život, moj gospodine Vrkiću!«

Ganeš se kad Ivan opjeva svoje stanište, uprta pogleda prema Stanišću: »Jakišnice povrh bila mora, / Tebe diči ta zelena gora, / A najviše zeleni smričići, / A ozgora Stanišće te diči.« A onda me, tužnih očiju, vodi u svoju kuću.

Oblači ženu koja je zaleгла u postelju, navlači joj samo prsluk, da bi se pridignula na uzglavlju. Ženi se

tresu ruke, glava joj pada. Kad joj klone na prsi, niz bradu slina curi. U ruci joj rupčić, ali u ruci nije snaga. Brada podrhtava, dršće i glas, riječi samo slovka. Ivan razumije da joj rupčićem obriše slinu koja curi iz usta. Pridigao je ženu te ona u postelji sjedi kao pola tijela. Ivan priča, ona sluša. Cijelom svojom dušom i cijeloga srca.

»Rode, slika Berislave, pokojne ćeri. Umrta četrdesetpete od dvadeset godina. Nagal rast, a oskudica. Jedino koji zalogaj kruha. Sušica, a jedinica. Žena očajna: “Doktore, izvadite moje oči pa joj dajte lik!« Pokaže ženu, uz koju je na podu krvava pljuvačnica, ote mu se uzdah: »I ja bi da oči za nju!« Kad se o kćeri priča, ženi se ruke uzdršću, podiže pogled na sliku, leti joj leptirica oko svijetlećih očiju, zažarile se od uzbuđenja. Oči su joj žižak, mame i leptira. Ivan joj kupi slinu s usta i hrani je na žličicu. Dršće joj sad glava i pola prolijeva. Kad je ženu nahranio kao ptičicu, vodi me u selo da vidimo Mjesec: »To je Pag!« Meni oči zasjaju jer sam i ja u sebi već izgovarao tu rečenicu. Ivan mi Šegota još kazivaše o davnim danima, ali ništa ne nadjača današnji dan, u kojemu patnje nadjača usklik o Mjesecu!

»Plovila talijanska torpiljarka u Rab, vidili kroz kanoćal da se u selu vije “crven gori”, došli u porat i da će pripilit stijeg, okupirali oni Rab i Zadar, ali je Pag bio Hrvatska, skoćio svećenik: “To je hrvatsko tlo, to je hrvatska zastava!” Rode, puno dima ovde već, ja san svoj kruh požio, pametin da je ovde propalo, Bog bi zna, koliko država. Vrijeme prolazi, vrijeme razgrađuje!«

Odvoji me ono i od Ivana Šegote koji već čujaše buru u limenom pijevcu na dimnjaku. Šapnula mu

mudrost još jednu: »Rekal sam ja susedu: “Otkud vetar, tamo peteh!«

Puhne bura koju je noćna oluja rodila. Mijauče u vijuzi puževe kućice, psiče u zmijskim kostima, u lubanji konjskoj jeca, u ovčjemu kosturu tambura. Gukala u suhozidu dok se kroza nj proverala, u pustoj se je kući okučila i razbanila. Razigrala se jašući na bijelim valovima oko otočićâ. Najprije skupi prstovet soli za posolicu, onda poludi i sol siplje šakama u oči, utiskuje u pore listova, guši trave i čepa masline, ruga se u žicama, ukine struju, tmurna bura zalepeta krilima mrkih orlušina, uspinje se brijuć brda da kadulja dršće od zime usred ljeta. Prebacuje se preko golovratih vrhova, skače preko suhozidâ poput ovce koja podivlja, prati ogradice kao podnevnike koji je tjeraju uvijek k jugu, gone je u nedohod, u nepomak, u nigdinu, svuda ostavi buran spomen o sebi pa se sjećaju vjetra nad vjetrovima. Pag je stvorila i Pagu pogrebnu pjesmu pjeva.

A kad bura utihne na otoku, slušaj kako dere gore na nebu – onako kako je prašila morem u Velebitskom kanalu, tako sad nad Pagom kovitla zvjezdanu prašinu.

1988.

Oko Zmijskog brda

Pelješac ima planinu za zbjeg i pitoma polja za pljačku. Zato se ne čudi onom što ćeš sve vidjeti u mjesec dana skitnje oko Zmijskog brda! I započinjem svoj put po ovome »poluotoku kao otoku« penjući se k crkvi svetoga Jurja, htio bih vidjeti je li još živ golemi smrič, od kojega su Napoleonovi vojnici dubli žlice da bi kusalili hranu opljačkanu po Pelješcu.

Ljudi uza crkvu raskapaju stari grob kao što ja rujem po umrlim sudbinama. Kostima pune dječji lijes od jelovine kojemu je na poklopcu križ od šperploče, a podalje je lijes na kojemu piše NEZABORAVNI RODITELJI. Usudu nije dosta pa još poslao galeba da kruži poput orla oko Zmijskoga brda.

Dakle, to je taj smrič kojemu diše još samo jedna zelena grančica. Suho granje otkrilo uzvojnicu njegova rasta, kao sažgana je zmija koja je u vatri noge pokazala. Nestalo hlada za vojnike koji se dođoše izležavati u tuđim zemljama. U deblu ostale udubine gdje su kalali srčiku da bi iz nje djeljali žlicu. Smričeve su rane dva stoljeća pile kišu kao lijek. Rúsi mravi još od Napoleona svoju stazu ne mijenjaju. Jedina su nepobjediva vojska. Nema stršljenâ koji vole duplje starih stabala, samo osolika muha njuška oko vonja davnih žlica. Čuti se još duh seljačkog orza i vojničkog graha. Mravi radnici ne

dangube poput moje mašte, nego su odnekud donijeli školjčicu. Okolo čempresi nalik na isukane davne sablje, a jednome je vršak kao iščupan iz ljudskog mesa.

U Nakovani ista zmijska slika. U pustoj kući o gredi visi žučna vrećica. Držali je protiv uroka. U dvoru bez kuće isušena bačva isušenih drvenih obruča. Cijela samo plastična sjedalica. Smokva bez smokava, ali puna najlonskih vrećica koje je donijela bura. Urušile se ploče na krovovima, a okolo nepropadljiva pločasta brda. Kuća u kojoj su bila četiri sina, na prozoru drži kavezić za kunca. Zelena mrežica na sklepanu ormariću da zelene muhe sir ne narigaju. I na svinjcu rozi protiv uroka, odrezali ih na volu da ne bodu. Lisi, na kojoj se smokve suše, ogolila se rebra.

Slušam s dvoje-troje preostalih Nakovljana njihove priče o čagljevu zavijanju i slušamo kako čagalj u sumrak zavija.

»U ratu čagljevi zavijaju. Moj otac glumi da se tresu od straha: “Ajme, tuto partidano, sad će nas ubiti!” Kolonelo zapovidi da zapucaju mitraljezima. Čagljevi umuknu. Fašisti došli sutradan da će ubiti oca zašto ih vara. Otac sad zavija poput čaglja, kaže im da se “tako partidano” dozivlju. Opet mu poviruju!«

U sumrak i sami slušamo kako prvi čagalj zavija. Kažu da će se uskoro javiti i drugi čagalj iz para, a po noći će se svi čaglji iz čopora dugo i prodorno dozivati s okolnih brda. A kad je utihnula jeka čagljeva zova, u predahu slušam priču od koje se ježim puno više nego od samoga zvjerinjeg zavijanja. Veli mi Nakovljanin da čagalj koji predosjeti smrt ili već crkava »dugo i žalosno

zavija, a dotle se ni jedan drugi čagalj ne javlja jer svi múkom umuknu«. Doda da su njihovi stari »takvoga čaglja zvali žagar«.

U selu je ušara, ali ona više noću ne huće po pustim kućama. Drže je već godinu dana u jedinome hladnjaku u selu – ubile je električne žice pa čekaju da je prepariraju. I pripovijest o brodu pod Potomjem dolikuje Zmijskom brdu. Govore da su ga namjerno nasukali kako bi dobili odštetu. A samo malo dalje od »Boke« na boku, davno se prije u nevremenu grčki brod nasukao. Kažu, došli iz Kune i pobili mornare, opljačkali brod s tovarom blaga. I da su tada u Kuni sagradili veliku crkvu da dobiju oprost od teških grijeha!

Orebić isto ima svoja čuda. Neke su mu ulice »na lakat« da se slomi vjetar. U njima nitko ništa ne vješa na konopima, jedino se viju ručnici dokonih turista. U pomorskome muzeju vonja po jodu. Njuškam da doznam što njime raskužuju? Vidim na slici imenjaka zgodna nadimka, Homer se podbočio tako da mu se istakne zlatni sat i zlatni lanac. Okružilo ga pet jedrenjaka. Kažu, dva prodana u Trstu, jedan u Carigradu, dva nestala u brodolomu, jedan završio u Senju. Nikoga nije briga da je jedan jedrenjak viška. Evo ga, znam odakle vonj po jodu! U muzeju je brodska »priručna apoteka«, u njoj je jod koji su polijevali po ranama. Nije im dosta da zapanje posjetitelja pa je usred svega toga i knjiga u kojoj je naranisan čovječji krvotok.

U Orebiću možeš i bez zlatnog sata. Podne doznaš na stijeni Zmijskog brda. Točno je dvanaest sati onda kad je sunce pozlati i sjena joj je najmanja. A danas će na

njoj, kažu mi, ciknuti sunce u osam sati ujutro! »Za Austrije pokojna Kata Kokotić bijelila stijenu klakom i prahom od kamena. Napuni mišćić i uzvere se uz liticu. Općina joj davala fijorin da se bolje vidi podnevna sjena!« Jedan podrugljivac doda: »I ja sam za ove Jugoslavije hodio na Iliju čistiti crve s borova. Da ne platim globu, tamanio borove prelce!« Kad se odčepi povijest, doznaš svakoga vruga. »U novoj Jugoslaviji pokrali svaku gredu iza rata kad ih se dijelilo pogorjelicima. Uvijek je bilo hajduka. Krio se jedan u čempresu, a uhitili ga u Postupu!«

U Vignju mi priča žena pa je povijest puna osjećaja: »Gurići, kako li se zvaše, imali svoj brod u Korčuli. Njime u zimsko doba, kad bi se Dunav odleđî, išli u Dunav krcat šenicu za Rotterdam. A pokojna Gureška kazivala, moj Bože, da bila tri brata. Pošli s barkom na ribu, a digla se bura. Govori, stala ona na stinama, gleda, a braće više nema. “Vidila sam ih maloprije, dok nije oni slap od vitra. Bože, a bit će se nisu utopili!” Bila potraga za njima, nisu našli ni vesla, nigdar ništa! Došli u zeta, kazivala Gureška, Vekarić i Golubović, išti kapetana, ali pomoći nema. Ni krvi ni strvi od tri brata, od tri sina majčina!« Žena pljesne rukama, a suze joj u očima. I druga žena priča o potopljenima napogled svoga Pelješca: »Braća Kunići imala svoj brod, da u Španjolsku. Intrali brodom na mriže, da ovi čigove mriže, da poju daje, vikali, a oni pasali priko mriže i potopili ribare. Zato se i potopili na vratima od kuće!«

Poslije mi Nikola Lolić na Karmenu priča o »dvadeset i tri mladića koja se potopila od Gurića do

Glabolova«. Mrena na očima ne smeta mu da jasno vidi život, a njegovih osamdeset i pet godina omogućuju mu da prozire politiku. Ipak mu od nje ostaje naš strah pa se i na pustu mjestu osvrće da netko ne sluša dok prstima »izdajice« nabraja. Često »bogare« i »ondarka« njegove oštre riječi učine dobroćudnima.

Najprije se tuži, pokraj Gospe od Karmela, da je crkva svetog Vida, otkad je »pala« za potresa u Dubrovniku, još »u zapečku«. Ne dovrši da je »Šćuk, dušom i tilom za Starčevića, bî strah i trepet, ondarka...« jer ga prekine pogled na Orebić. Ne znam je li se zasjeća ili motri kako suton, kao patina vremenska, ukoči Orebić i more oko njega. A možda ga je zanjelo i groblje na kojemu su dvije ptice sjele na dva vrška jednoga čempresa. Uzbudilo i mene pa ih gledam da predahnem od našeg zlokoblja! Ne dovrši ni priču »o četiri groba« jer dok nabraja »sve te tolomaše«, prismete se brojeći prstima ili odustane da ne govori loše o mrtvima:

»Don Mate činio da se u Svetoga Jurja kopaju iz Mokala mrtvi u četiri groba, bogare ti. I jedan dan imali svi ti tolomaši...« Odmahne rukom i nastavlja: »Pokojni... i njemu Bog daj pokoj... stavi pasu ime Sipa, kao Šćuk, šeta se po mulu...« Nikola se uzšeta. »Šeta se, šeta pa kad vidi don Matu, svomu će pasu: "Na, Sipa, na, Sipa!" Zamlati ga nogom, ali don Mate pozdravlja: "Izvolite, gospodin kavaljer!« Nikola skida masnu kapu dok se ja branim od komaraca. »Pokojan će k don Mati, ondarke ti, za koji dan oko ponoći, mlati niko po vratima, pokojni se don Mate diže, a on klekni prida nj: "Don Mato, don Mato, ja san ono napisa pa me Bog kaznija!«

Nikola klekne na koljena kao onaj pokojnik pokajnik. »Sin mu od 23 godine oboli na mozak!« Izreče to klečeć, metne kapu na glavu: »Neću vrtit sitnicu! Tako je to bilo ondarka!« Pogleda kako mrak pokriva Orebić pa pokudi gradski vodovod: »Vode ima ako ćeš se napit pregrščima, vode nema ako ćeš se oprat kako Bog zapovida!« I kako je počeo od potresa, tako potresom i završava: »Trus nakrivio križ, a kugla pala dolika!«

Ostadoh sâm u nepoznatu kraju, ne poznavajući nikoga, u mraku kao u podzemnu svijetu. Zauživam u mislima koje se ni sa kim i ni sa čim ne nadmeću. Zmijsko se brdo ruga našim strastima, kazuje ti da je najljepše biti biljčica na kamenu. Miriše smilje u kutu gdje su bili zatvorili davnog hajduka. Kvruga na čempresu smije se kao brk hajdukov, a žile što vire iz zemlje čine se nabrekle na ljutitu vratu. Čempres koji bješe hajdukov zaklon, razrijedio se od starosti i ne krije ni vrapca. Tih mu je cvrčak i utihnula mu je ptica. A gustiš od mladih čempresa kao da gušća za nekoga drugog odmetnika. Pastirice iz planine zovu: »Ovce!... Ovce!« Zove i vječni ćuk s nekoga vrška. Čini ti se da to hajduk ćuče dozivljući se s jatcima. Ćukanje se čuje iz jednoga pa iz drugog čempresića. »Ćuk! ćuk! ćuk!« kapa poput vremena, ali i kao kapi u samicama.

Nazrem topovske kugle davno ispaljene s engleskoga broda koje su na crkvi poput ukrasnih dječjih glava. Veru se po krovu kao mačka. Užge se svjetionik da me podsjeti na obranu našega mora. Mojim se usporedbama smije patuljast stogodišnji čempres koji raste iz crkvenog nadvratnika. Patuljak od stotinu ljeta slaviji

je i od tisućljetnog čempresa. Pripio se uza zid kao bršljan. Hrani se iz praga kao iz svoga korita. Ubiti ga može samo potres, koji ga je i rodio, ali ga može sažgati i Ilija gromovnik. Pazi, Ilijino je brdo blizu! Prene me iz nepotrebnih misli još nepotrebija rečenica: »Majčina dušica i vrisak nadživljuju majčin vrisak!« Da, u život me vrati vrisak i majčina dušica. Ne vidim ih u mraku, ali biljke i u mraku mirišu!

Osamdeset su godina Potomjani sanjali tunel. Seljaci dali novac i sad su im vinogradi bliže dva kilometra. Ne hode više preko Tome konjima i tovarima. Dolaze do svoga dingača kroz tamnik na čijemu te izlazu pozdravlja i nebo i more boje plavca. »Anto Popanić i Anto Antičević Dabar, poginuli u ratu, dovre zamišljali cestu preko Trstenika.« Ista je vrsta loze, mali plavac, preko brda, u Potomju, ali je druga kakvoća. Ovdje nikad slane i leda. Prije dvadesetak do tristotinjak godina bila maslina, ali povadili dojednu jer nisu rodile. A nekoć se nisu mogli ženiti ako ne posade deset maslina! Loze su sve brkate jer se u veljači režu »na brk«! Veselo ti to govori brkonja koji se priprema za berbu grožđa. Pozdravlja te pijan od zadovoljstva zbog dobra uroda: »Možeš živiti u Parizu!«

Povijest te lako dovede do groblja, ali ti koplja na željeznoj ogradi ne daju da mirno gledaš grob koji ti srce probada. »Trogodišnjem miljeniku Matu, 17. 2. 1898., tugom poraženi roditelji Pero i Ivanka Popanić.« Hrabri te bucmasti anđelić na grobu, ali i on drži kiticu smilja suha poput isplakanih očiju. Koplja su, koja ti dubu ranu na srcu, i na drugome grobu. »Ucviljeni

roditelji« – istu godinu, sinčiću od sedam godina, »neza-
boravnom Matu« – podižu grob s bijelim anđelom. An-
đelčić meće vijenac na križ kao da bijela ptica gnijezdo
savija.

Zato ti i cvrčci na tome groblju među borom i lo-
vorom tugaljivo pjevaju. Poviriš i u crkvu u kojoj je križ
oslonjen o oltar, učini ti se pripravan za pokop u svako
doba u ono vrijeme kad su umirala »rajna djeca«. Prošlo
je sto godina, a svejedno tuguješ za njima, oko ti orosi i
suza na slavujev zov »karr«. Sjetiš se da onda na Pe-
lješcu nije bilo slavujeva »di–di–di« pjeva kao što sad na
Pelješcu nema ni glasa ni oglasca o dva mala Mata.

Malo ću se pokloniti i sjeni dvogodišnjega Iva
Radovanovića. Godine 1891. podigli su mu SPOMEN
POČIVALIŠTE bez ograde da ga ona ne dijeli od ucvi-
ljenih. Tko zna kad su maslinovu kitu, odavno požutjelu,
pritisnuli kamenom da je ne odnese bura. No, vrijeme je
nosi jače od vjetra. Toplo ti je pri duši kad mravi crni
kroz rupu izlaze iz dječjeg groba, ali te zazebe pri srcu
kad pomisliš da se u njemu mogla udomiti i zmija.
Cvrčci oko groblja neprestano nujno cvrče kao od po-
stanka svijeta. Dok si se ti vrtio oko bora da ih ugledaš,
zalijepi te smola kao da i tebe hoće ostaviti na groblju.
Izvede me odatle mišica s mišićima. Prenaša ih s groblja
na glavicu s koje se vidi Trstenik. Drži ih zubima za leđa
i poskakuje kao da bježi od crnih misli ljudskoga roda.
Miš ti kaže da je život neuništiv!

U Ponikvama je starica u nošnji kao da će plesati na
njivi. U bijeloj košulji drži bijeloga konja, a poviše njih
su bijele gljive od stijena. U Malom Stonu tri sladokusca

žderu žive kamenice s bijeloga tanjura kao da kamenjem pune veliki trbuh. Drugima je tanjur pun rasklopljenih daganja pa vjetrić na njima svira kao na crnim glazbalima. U obližnjoj malostonskoj kuli, obloj, netko napisao NEKOĆ. Lađa stoji među drvima, pri- pravljena za lomaču, a more se diglo do sušila od smo- kava, polako ga potaplja. Žalostan lađar gleda propast lađarstva i zator južnoga voća.

Stonske zidine imaju sad sve na sebi što su prije krile da bi bio sretan život ograđenih. Ruže su na njihovu početku, crna mačka se na njima sunča. Smokve se suše i na zidinama. Šipci i limuni crpu vlagu iz njihova hlada, u kojemu se i pjeticlić pijevči i kokoši čeprkaju. Jedino naše »ije« možeš u ulici ZAMIRJE učiti po dječjim povicima, a od šetača pod zidinama možeš naučiti da bi književno to bilo »Zaziđe«. Golub se sa zidina nadviruje, a čolice na zidinama ključaju. Jednom riječju, stare ti se zidine koje grad opasuju, čine kao izgubljeni pripašaj staroga čovjeka koji još nosi nošnju.

Gledam sa zidina zrnasta točila, za koja ti se čini da kamenu sol šakimice siplju po solanama. I kupus u vrtićima besposleno motrim s visokih zidina, a na njima starica lijepo dvije koze napasa na biljkama stjenjarkama. U vrtiću vidim i tikvu koju ptica ključuje kao glavu ilirsku. Gle, gljive rastu iz ptičjega perja koje sokol na ovoj osami peruša. Odatle se sa zidina grozim od izgorena brda; na zgarištu podijeljena polja još u rimsko doba, raste omladak iz nagorenih panjeva prastarih maslina. Vjetar ti na visoku donese vonj site koja se busa uz kamenice za modru galicu. Svršac ti donese i ljuti vonj živinske

mokraće iz tijesnih puta izvan zidina. Idem ja opet svojim ljutim putima.

Pišem sad na nekoj skršenoj crkvi podno Sv. Mihajla, kojoj je raspločan krov i razrušena apsida. Okolo leži kukuruzovina pokošena poput Ilirâ i klipovi kao kukuruz isut iz njihovih sirotinjskih torba. Zemlja tustica postala pustoležina i ne hrani više ni pljačkaša ni opljačkanoga. Tlo je napokon samo Božji dar. Uzbudi te i odron s golih brda, znak je nekoga pradavnog potopa i potresa. Vrijeme ti izlistalo slojeve u stijenama kao knjigu postanka, uči te da pišeš da su zrele kupine crni zubi ilirske djece koja su se njih nazobala.

Uživaš opšetati travu koju je izvaljala magarad, biti uz kukuruze što zavonjaju davnim slamaricama. Laje pas koji je nanjušio neprijatelja, a meni se kiše od smrada konjske mokraće i mirisa koromača. Prati me mačka kao da je podivljala, mačjim jezikom sama sa sobom govori o miševima. Časna mi iz jedne crkve pokazuje kornjaču na Humcu, starica mi na istome brdu hvali »crnjavu« od požara. Kaže da se njezinoj kozi Bleki zato trava omladila. Tepa joj: »Mala moja!« U kapeli sv. Kuzme i Damjana blagoslovljeno zvono ne daje da padne tuča. Nekidan časna zvonila tri puta: »Kako zazvonim, krupa prestane!« Ugradili u zid tri gotička križa »da ih tko god ne uzme i ne proda«. Časna ti pokazuje »u katakombama grob časnih sestara iz trinaestoga stoljeća«. Meni se čini da je on, jer je u stijeni, star nekoliko milijuna godina.

Putem od Postupa do Trpnja prolazim kroz prosjek od stijena, koje su poput velikih propovjedaonica odakle

netko govori o postanku svijeta. Surovu ljepotu okomitih litica odmijeni ti u Trpnju aleja vitkih čempresa. Protegla se do žala i do groblja da se malo prosunčaš i onda hladuješ za sva vremena, vodi te do golih turista i do mrtvaca obučenih u ukopnu odjeću. Žal me zanima tek toliko da mu opišem oblutke »jednakog oblika poput maslina obranih u obližnjem masliniku«.

Radije se popnem do groblja odakle motrim crnu lučicu. Umjesto brodica, u njoj su ljudi namazani crnim blatom. Bolna im je noga crnja nego zdrava, crni lakat znak je da ih grči kostobolja. Jedna se žena sunča tako da je prsimice legla na stijenu, kao da je obolio morski list na onoj strani kojom leži na dnu. Gonetam i trpnju na groblju u Trpnju. Ne pomaže ti da te ne prekrije zaborav ni ako si »liječnik u Stonu i Splitu«, ni ako si »mr. ph., liječnik i načelnik«, ni ako si »općinski načelnik«, ni ako si »vijećnik stola sedmorice«, ni ako si »pravni i narodni zastupnik«.

Čuje se odozdo šlager poput mrtvačkog natpisa koji se pjeva: »Teško mi je kad se sjetim što smo bili, što smo sada...« Netko na raspjevanu trijemu nacrtao hrvatski grb sa »crvenim, bijelim i plavim« kockama. Gledaš ga od groblja gdje su pleterom opleli slova: U BOŽJEM MIRU POČIVA OBITELJ SENKO, HARNI SINOVI / DA IM USPOMENU BUDI / LJUBAV U SRCIMA. Pjesnički je dometak: NESRETNNA VAŠA SUDBINA / OTELA VAS JE SVIJETU / U NAJLJEPŠEM VAŠEM / MLADOM PUNOG / PROLJEĆA CVIJETU. Strnadica cikavica, s grobnoga kamena, tužno cikuta dok krlima veselo leprša.

Sjedeći uza crkvu sv. Roka doznam i o neviđenim grobovima. U jednome je pokopan mladić jedinoga ubojstva u Trpnju »u tisuću godina«, kako ti priča umirovljeni vojni novinar Ivo: »Mladića koji ju je prevario, ubila Lucija iz pištolja!« Ispriča i o smrti jedne djevojke, 1976., koja je sjedila uz ovu crkvu. Dok je dječak na njoj zvonio, sa zvonika na preslicu »pao kamen i ubio djevojku od osamnaest godina!«

Promatram trpanjski mravinjak. Golem crni mrav vuče ljubičastu haljicu vrijeskova jesenskog cvijeta kao da je dovlači na podzemni plesnjak, drugi pak crni mrav vuče crvenu bobicu natrag jer bi im hodnik začepila. Mrav se pred samom svojom kućom okrene pokretom u kojemu ima više ljudskoga nego mravljega. Odvlači mi pogled brod-cisterna, utonuo pun vode za piće u morsku vodu što se ne pije. Pristaje uz lukobran kojemu je na hridi bijel zavjetni kip, s godinom 1936., gdje piše POZDRAV ZVIJEZDI MORA, UDIJELI SREĆU RIBARIMA, POMORCIMA. Gle, galeb svetkuje na Gospinu svetokrugu!

Neretvanin u brodici dovezao rajčice te crno i bijelo grožđe po jugu koje jača. Mravi izlaze iz raspuklih plodova, kreću prema mravinjaku crnih mravi iz Trpnja. Bit će to borba do istrebljenja. Pitam ga kako će natrag po silnu jugu? Smije se, krnjav, i šušketi »da će jugu prestati dok to proda«. – »Kako proričete vrijeme?« dalje ga pitam, a on grohotom odgovara: »Po mravima!«

U Oskorušnom ne vidim oskoruša, ali uočim stijene u prosjeku poviše kuća. Uslojila se tri brda, a pod njima prekopana crljenica, koja se, u milijunima godina,

isula iz tih kamenih slojeva. Reve, za divno čudo, i jedan magarac; čuju se, za divno čudo, i glasovi u vinogradu. »Reve se, radi se!« nasmijavam samoga sebe. Crvena se zemlja sklada s crvenim krovovima, ali ne znaš s čime se slaže ljubičasta i žuta žbuka. U Oskorušnom je pijevac koji svoje kokoši kljuca pa one u zboru kokodaču. U selu me zateče i ljetna bura. Nije to ništa, ali kad udari zim-ska, koja se svere niza slapove od stijena, onda ne dere pelješka – nego senjska. Nađem i na spomenik na kojemu piše PALI STE U STRAŠNOM RATU. Dok ti miriše lavanda na njemu, neki mi domaći zlobno upire prstom u jednoga od njih: »Dinamitaš!« Nikad ne znaš je li te izaziva pa zato okrećeš na šalu. Pitaš ga o oskorušama u Oskorušnom, a on se jednako ruga: »Dok je bilo oskoruša, nije bilo proljeva!« Radije se ja obraćam svetomu Nikoli Putniku na vrhu brda da me »izvede na pravi put«. Vodi me u Kunu!

Iznenadi me »meteorološka stanica« u vinogradu, a zadivi me hrast s narančastom mahovinom s juga i tamnozelenom sa sjevera. Sunce zalazi za njegov trovrh kao za troglavu planinu, ožari na zalazu kip Celestina Medovića kao da i ono slika. »Poznate li Celestina Medovića?« pitam djecu da bih čuo »dječja usta«: »Da, on je tata od jednoga dunda!« Tašta li je slava! Ne pomaže ti ni spomenik u crnom mramoru koji zalazeće sunce oboji crvenim kao kakvu Medovićevu sliku.

Odatle je put do crkve među starim stupovima s kapitelima. Bože moj, hoće li i od slikarova kipa kao od sv. Petra i sv. Pavla ostati samo noge na postolju. Otpali prsti jedne noge, kao otučeni o kamen, a cijela ostala

jedino sandala. No, noge žive i dalje jer djeci služe za vratnice kad igraju nogomet. Penjem se stepenicama iz 1914. godine, koje su izgradili dobrovoljnim prinosima CRKVI NA URES, NARODU NA UDOBNOST.

Uvijek naiđeš na nekoga koji svoje selo ogovara. Jedan mi Kunovljanin govori da su »bižali od gusara, a bili gusari«. Veli, »opljačkali brod ispod Podobruča, a bio papin, i za pokoru morali sagraditi crkvu na 360 metara nadmorske visine i po širini nasred Pelješca«. Smješkaš se jer si i prije čuo sličnu priču – ali o pljački grčkoga broda!

Najbolje da ja sutradan sâm upoznam Kunu. Ne ide mi se na »staro groblje cijele župe 1816 – 1857«, a ne mami me ni »strateški samostan« koji je podigla Dubrovačka Republika. Mira mi ni tu ne da samozvani vodič. Govori mi da je »vrh zvonika 416 metara nad morem, a misa se sluša pod čempresima«. Zakorovili se svi putovi prema samostanu, a pješke se ulazi od Trpnja i Pijavičnog. Burna je bila gradnja samostana, od pročelja 1681. do popločenja 1747., kao što je sad u krošnjama buran oblak. Najljepše mi je u tome samostanu raspelo od lozova trsa.

Kažu, seljak Bruno Totić, »srednjih godina«, u vinogradu našao trs sličan raspetomu Kristu. »Krist bez patnje, a trs izmučen!« Isusu je na križu samo drvom probio svrži na rukama, kao da je pribijen na križu, i onda obojio u crveno svih »pet rana Kristovih«. Najveća je svrž postala prsna rana. Trs je zauzlan kao da je Isus »prekriženih nogu«. Jedna mu je ruka savijena, druga mu je ruka izvijena. Bruno je jedino glavu doradio da bi

bila klonula. Jednu je kvrgu ispilio jer je bila »kao na trsu«, a sve je drugo »samim rastom« slično raspetu Kristu. Krist od trsa među slikama je Ambroza Testena, a sâm je »Ambroz sada u kraljevstvu nebeskom!« Doznaš i da je u Kuni »danas petnaest slikara malih Medovića«, a četvorica su i »križni put oslikala«. Pokažu mi i »groblje još iz 1724. godine« i Crnu Gospu.

A onda mi, na svoj način, slike tumači »bosanski fratar«. Zanimljivo je krštenje, kaže, na slici Celestina Medovića. »Nigdje vode na Pelješcu, nigdje rijeke, jedino more...« Ali, nadahnuti ga mogla bivša rijeka koja je izderala Prosik! Na slici križnoga puta u »malih Medovića«, kaže, »jedan Isusu čavao u ruku pribija kao mesar, jedan majstorski drži čavao kao tesar, a rimski vojnik hvata Isusa kao policajac«. A onda »bosanski fratar«, kojega »neprekidno prekida« telefonski poziv, tumačenje začini pjevajući istih: »Sveti Ante, i ti si bećarac, / Hajd' na prugu Sarajevo – Šamac!« A ja od svetačkih slika – idem na Svetog Iliju gdje ću biti sâm sebi vodič!

Vrh ima dva imena jednako zlokobna korijena. Sveti je Ilija po gromovima, Zmijsko je brdo po zmijskima. Popet ću se »radije« na Zmijsko brdo da mi zmijski bude i doživljaj! Već na podnožju planine, u pustu selu, žlijeb je u stijeni kao zmija koja je vlastiti rep ugrizla. Tim se žlijebom cijedilo vino dok se turnjalo na živcu kamenu. Na putu vidim lisičji izmet, ali ne vidim skakavca boje tla – dok ne otkrije, raširivši krila, crvena pazušca. Nasred brda prhnu dvije jarebice »prrr!« kao dva leteća ventilatora. Pod zapaljenim borom dva su kamena bez hlada, ali će biti i bez pastirâ koji hladovahu

sjedeći na njima. Djeca iz Bilopolja, s kravama Zekulja i Šarova, ne počinu u njegovoj slaboj sjeni koja je poput crnog pruća. Jedini oni još znadu put do špilja u kojima radije hladuju.

Odavde od svega rada čuješ jedino kako ječi brodogradilišni čekić i vidiš samo kako se praši lombardski kamenolom. Jasno se odavde vidi i Korčula kao priljepak. U šumi je kula oblih zidova, da je okrznu topovska zrna, jednaka obloj kuli na korčulanskome rtu od grada. Zeleni brod nad zelenim morskim dnom upotpuni mi sliku moga pogleda sa Zmijskog brda.

Nasred strme stijene čami čatrnja u koju se slijeva kišnica s kamenih žljebova. U važiću kojim grabe vodu ostavili malo da se napije živina. Ostalo i malo pastirsko ognjište među dvjema stijenama. Ostale i tri stijene na trsu koje su nekoć utisnuli da bi loza bila rodna. Jedna prastara loza više sličići na oštriku, čini ti se da na njoj raste žir umjesto grožđa. Začudi te stijena mrka kao vepar, uz koju je još grom oborio crnobor. U blizini povijuše uspuzle do vrha bora i poput su zmija u krošnjama. U daljini je mali požar nakon velikoga požara. A dok tebe obuzima tuga, ništa se to ne tiče ni daskaša, ni zmajara, ni gliseraša. Na »350 m n/vis« pročitam ZABRANJENA ISPAŠA STOKE upravo kad podivljali magarac zareve. Neprestano lijeću leptiri u bojama lišaja s okolnih bijelih stijena. Vjetar savio osamljeni crnobor pa je on raskriljeni orao koji se diže s litice poskakujući na kandžama. Tuku sati na zvoniku u Korčuli i tuče klepka na kravi u Nakovani. Sjemenka crnobora svojim krilcima doletjela s grana koje su poput muflonskih rogova.

Odjedanput ne vidiš više ni mora ni galeba. Gavran grakće iznad Vignja i leti u zavičaj bijelih stijena, zatim grakće oko danjega Mjeseca iznad mjesečeva krajolika. Mlažnjak razreže dugu tišinu gore od gromova svetoga Ilije gromovnika!

Puh poleti kroz krošnju, ukoči se i gleda me s vrha crnobora, zadršće mu tek koja dlaka. Nakon pola sata jednako me ukočen dočeka, samo je podvio rep kao da se na njemu odmara, umoran od života. Puž škrđaj zelenih i smeđih pruga, poput škrđga, spava na kamenu sličnu njemu. Splele se borove žile preko kojih će žuboriti zimski potocić, pali češeri koji će zaploviti na brzicama i slapićima kad on nabuja. U šumici ti, jedna za drugom, prhnu tri jarebice. Otešćale im trtice od raskriljenih repnih pera. U nagorjelu crnoboru pjeva sjenica borovica. Crvotočina rastočila crnobore koje je oborio vjetar. Gavran grakće oko samog vrha, ne da uljezu do svoga kraljevstva. Preskačeš bor s velikim rupama od crvotočenja kao da je unutra zmijinjak. Suhraci na njemu čine ti se troglavim zmijama. Pod vrhom je bljedunjava gušterica, boje suhих i zelenih borovih iglica. Pred vrhom ti pred nosom opet isprhnu tri jarebice, svaka ispod svoga crnobora. Puknu ti pred očima jednosložni otoci Mljet, Brač, Hvar, Vis. Pogled ti na jednoj strani doseže Sušac i Pala-gružu, na drugoj strani planinske vrhove koji su poput otoka na suhu.

Naprežem se da sa Svetoga Ilije, koji neki zovu i Perun, vidim Perun u svome zavičaju. Ne znaš vidiš li jer ti nisi oka sokolova! Tako ne znam vidim li u Korčulanskoj kanalu zbiljski jedrenjak ili iščezli jedrenjak

kojim jedri mrtvi kapetan s orebičkoga groblja. Stvaran je pak poskok koji neće da otpuže sa samoga vrha Zmijskog brda. U šumici se mota kao oživjela borova žila, uvija se u uzvojnici i ostaje na kamenu, na svome zmijskom prijestolju. Zastanem da napišem ove rečenice o poskoku. Začudo, u istoj je šumi i plavetna sjenica koja ima glavu kao zelena gušterica – ali joj crne pruge nisu od očiju do njuške, nego su od očiju do kljuna. Svadljivim zovom »cii-cii-cii-cit« javlja svima da je vidjela poskoka! Poslušam ptičicu i klonim se šumskoga gustiša pa se na šumskoj goleti zadivim kad vidim da već početkom rujna cvate ljubičasti mrazovac. Izbjegneš poskoka, ali ne i zaskok nekog krivolovca: posrnem kad mi se oko nogu omota omča od žice kojom krivolove divlju svinju ili divljega magarca.

Predahneš uz obalu, ali ni ondje nema mira za tvoju maštu. U Mokalu sam ovaj put pred kućom Balda Krističevića. Pokazuje mi uz more gumno kojega nema. »Dok nisu zatrpali, vršio se ječam. Pahao se na maestralu!« Baldina kuća na nadvratniku ima godinu 1728. koju su ispicali »kao da guščjim perom pišu«. Pokazuje mi i komadiće kostiju u stijeni koju je raspolovio prekooceanski brod kad je udario o obalu. Kristo Vranješ, koji je prije »četrdeset godina otišao u Argentinu«, dao je da se kosti pregledaju. Prastare kosti još ne kradu, kao što po nasukanu brodu »neprestano bubaju kao da mu kosti pretresaju«!

U vinogradu miriše koromač. No, ne uživaš u mirisu ljudskoga rada i u modrim grozdovima pokraj modroga mora. Lupnu vrata na palubi broda »Boka«.

Namjerno su ga nasukali, kako kažu, da za podrtnu dobiju odštetu. Odonda nezvani iz njega »vazda uzimlju«. U blizoj špiljici nije uvučeni brodić da ga more ne skrha, nego je ondje otoman koji su izvukli sa skrhana broda. Jedan čovjek na brodu nosi zavežljaj, ne znaš je li u njemu tajno blago koje je opljačkao ili je to sirotinjski obrok koji mu je žena pripremila za marendu.

Prene me iz misli žena koja huška psa na djecu: »Znam te koji si!« viče na dječaka koji se popeo na badem. Smješkaš se što se žena ne može obraniti od gusarskoga svijeta: na blizu je smokvu zakvačila natpis OTROVANO, ali zlatne mare ne znaju čitati i slade se njezinim plodovima. Oprostim se zmijskim svlakom od gusarskog Mokala – ostao pod trsom gdje je zmija svlačila staru kožu.

Zmijski te svijet prati u stopu na putu po Pelješcu! U Trpnju mi ispriповjeda kako je »neki timunom od broda lupija maloga po glavi i on osta mrtav«, a na ulazu u Donju Vručicu vidim uz put popravljen stari križ na kojemu je kitica cvijeća. Budući da na križu nema imena, u selu pitam »staru Teru«, koja sjedi na shodiću i upleće češnjak u »pletenicu«, komu je križ podignut?

»Financ ubija tabakera, Miho Pervan dohodo prodavat škiju. Znali bi saket s duvanom vezat ovnu poda trbuh. U sto bravi bilo bi i sto kila duvana, zato vlast u Trpnju bila stroga... Jadan siroma, a svoj duvan! Pravedna ga ubija!.. Kuca na vrata financ, zateče Pervana da prodaje duvan. Jadan on da petero dice ima, da je sirotinja. Financ se pravi da se smilova, ali sve za njim do kraja sela. Putem mu viče s gomilice: "Stoj!" Pervan se

okrene, a financ iz puške u prsi.« Tere plače kao da joj je luk u očima. »Dobre žene vežu cviča na križ, dobri ljudi sastaju križ žicom. Niko neće proć da ne reče: “Bog mu daj pokoj!” Izvole i Očenaš. Na drugin mistin bi gaće kalali! Dabogda im krvavo izašlo!... Kosti mu žena i dica prinili u Hercegovinu... Neće se poništiti nikad!... Vidi mene, vidi!« Teri se ježe dlačice na rukama, a meni se vlasi naježile i oči mi se navlažile videći suze u staričinim očima. Prošlo sto godina i neće biti obljetnice nećužno ubijenoga. Još će biti kriv! Došao susjed i Teri prigovori: »Taki zakon!« Tere opravdava Mihu Pervana: »A doma gladna dica?« Odlazeći iz Vručice vidim crne mrave koji vrve u hrpici konjskih jabuka. »Marni mravi!« milujem ih i riječima i očima. Lakše ti je u duši kad znaš da mravima, a ne ljudima, ovaj naš planet pripada.

U Vignju hodam kroz vinograd da osjetim kako težak na strmu svlada silu težu. Bolje od mene znade to Ante koji strmo tlo kopa kao Antej. Mitski naš junak pripovijeda da ima doma peku, pod kojom kruh peku, što ju je njegov šukundjed u boju držao poput štita:

»Današnji je sać ili čripnja u ona vrimena služila i u prilici štita. ‘Ko će svoj vojski pribavit prave štitove. Moj otac ima’ i štit i mać, i čripnju i ožeg, a ja pedeset devete pošu u Zelandu bez štita i maća. Razvukli me oni osan godina u Zelandi, ili ubiti ili biti ubijen, a bez štita i bez maća. Petn’est naših obitelji do pedeset devete, jedini se ja iselijo jer pod čaturuom nije bilo kruha. Samo se spominjen maća, s koljena na koljeno i nestalo ga, a čripnja u kući bila za napunjanje gnoja, otkad se ja

sjećam napunjali gnoj. Dotrajala i nije bila za kruh. Gnoj jači! Iskorištena, Josipe, do posljednjega k'o i čovik, svoj je dok ga noge nose. Tribalo u muzej, ali razbacila dica. Kad je doživila čet'risto i šezdeset, mogla još i četrdeset godina!«

Anti zubiju manjka, ali jezikom ujeda. Glavno da su njemu cijela dva sjekutića. Krpu ima na desnom koljenu, hlače se proderale jer na strmu klečeći kopa. Kad klekne da oplijevi korov u vinogradu, vidiš da su mu zelene oči kao trava koju zla sudba čupa. Ante mlati rukama dok plijevi travu, rekao bi da se bori protiv korova cijeloga svijeta:

»Govorila jedna stara “da nî kuća tisna ako nî čeljad bisna!” Isus ovoga vremena, moj Josipe, ja san Isus svega vrimenta! Bitka više nî moderna, bit dobar i miran čovik je moderan. Divljak je bî čovik otkad je postoja. Otkad postojimo nami trubi tuđi brod. Slušaj, takav je običaj kad prolazi kroz kanal. Moj did Marko navigava na dva tuđa jezika, tako i pradiđ Marko nije na našem brodu, ali njemu nije trubî jer je doša doma, u Nakanvanju. Govorila mi neškološana baba da više vridi unča pameti nego stotinu kila snage! Unča, u ono doba upotrebljavali engleski, nema u nas unča, inč je mjera, ali baba je “unča” govorila. Inč manja mjera od jardi, osan godina u Zelandi. Vele lozâ, a ni jednog grozda! U Račišču muhor kad propiva, isklasa, babin zub zovu jer boda, moj prijatelju, ne daj Bože te ubost! A zemlja žalosna žalina.«

Pratim Antu do Vignja, a nas prate sjenice lijećući po čempresima na groblju. Tugaljivim zovom one ne

rastužuju, nego uveseljavaju. Kroz razbijeni prozor crkve u Vignju, vide se kolica na kojima prevoze mrtvacu. U crkvi narančasti kipić, namjesto otkinute ruke, ima suhu granu. Ante pak vidi »naranču s koje plod pada u žlijeb i od nje miriše kišnica što je skupljaju s krova«. Ante na rastanku u svijest utragljuje i moje prezime: »Vrkić, kako to upamtiti? Tako da se pamti “vrka”, ono kad se udre u glavu pa skoči vrka! Ne kvrga – bi bi Kvrghić, nego vrka – pa je Vrkić!« Prijatelju, lakše bi me upamtio po onome da je vrka »udaren u glavu«!

Zamami me opet Nakovana. U njoj je Neđeljko Pamić »od onih ljudi koji poštuje tuđe, a voli svoje«. Vratio se i on s Novoga Zelanda. »Trojica se još vratila!« Božo će Matić: »Ne bi me puškom istira odavde!« Razumjet ćeš kad čuješ njegovu priču o poskoku! Na Zmijskom brdu Boži se, kad je imao dvadeset i četiri godine, uvukao poskok u hlače.

Bili na prvosvibanjskom uranku, na poljani kartali briškulu:

»Osjetiti hladno k'o led u nogavici, ti toga, promisliti na škakavca, polako se diga na noge, bi već na bedri, otresa malo gaćama, skliznija iz njih poskok na rep, vrtio se ukrug, omota se i diga glavu, gleda svaki tvoj pokret, pazin da ga ne taknen, ja sta k'o komad drva... pa ga štapom... Kakvi potira, ubija ga! Di ćeš tirat, skupilo se sto ljudi okolo!«

Razvežu o čagljima koji zimi love rakove iz plitka mora. Zimi kradu kokoši, ljeti zoblju grožđe. Prije kiše se javljaju, baukaju, krive se. Opasni su u šumi kad imaju mlade. »I kokoš čuva mlade!« ipak ih zagovaraju.

U pustu selu pokazuju mi »limun mjesečar«. Bijeli mu cvijet miriše po ljubicama. Pun je zelenih limuna, a jedan je žuti na vrhu! U napuštenoj garaži napušteni je samar. Divlja kruška na ulazu u selo stoji od pamti-vijeka. Među suhozidima kunja kuja iz Slavanskog Bro-da. Na bezdimnu dimnjaku Ivana Suhora vrti se limeni pivac. »Bura još na njemu piva!« Takav mu je i na kući u Australiji, samo je nijem »jer njime ne škriplje bura. Auto klonulo pa da će ga Cigani kupit! Žene i magarci na leđima nosili ploče iz Poratka. Snigovi napadnu, ploče propanu. Po trinest snigova, sad jedan do dva sniga. Šez-deset i treće na dvanest ožujka pade snig i ostade do trav-nja. Životinje iz pojatica odveli u Viganj. Rožina od vo-la, nekoć protiv uroka. Trava se sasušila, raščika usahla. Okruženi s trinest cisterna i trinest pojatica, sad praznih i pustih. Nema vode, nema blaga! Zato ima divljih gudi-na. Usađeno razvrnu. Nema raščike jedne jedit! Jedino drvo ne kupiš da ogriješ stare kosti. Prije u jednoj kući dvadeset i četvero čeljadi. U ovoj kući tri sina, u ovoj kući pet sinova, u ovoj kući dva sina, u ovoj kući četiri sina. Sve pošlo s Bogom! Koliko prozora, a ni jedna glava na prozoru, pustoš vanka i unutra. Otkad više toć ne škriplje meljući masline i otkad kamen ne tandura!« Cijelo vrijeme, dok se Božo jada, kuja iz Slavanskog Broda samo zijeva.

Čatrnja kao grobna ploča, korov raste iz korita u kojemu se pojila živina; od svih koji su učili slova, ostalo samo na vratašcima: »Zatvorite!« Skakavac s pazušcima kao ljubičasti lišaj. Vjetar zmorac nosi miris smilja pre-ko gorskog sedla, miješa se sa starim vonjem brabonjaka

iščežlih koza. Brabonjci vonjaju po starome prošek. Ljubičasti lišaj kao lokvica vina kad se razbila boca. U pojatici zazvoni jedna jedina klepka, neka se živina za muhom potegnula. Ostao naramak nesagorjelih drva. Rupe u žrvnju bez ijednoga zrna, sve je sad u mravljemu podzemlju. Gavran grakće u nekome klancu jadikovcu. Pjesma mu ječljiva. Crni stolac ima oči od hrđe na čavlima. Starac je na njemu djeljao kolce pred svojim vratima. Jutrom pozdravljao prve zrake: »Sunce moje na istok!« Lokotić na vratima, a sve se raspada. Hrpica gnjilih krumpira. Krivi štap grabov nadživio nekoga starca, čipkasti zastorić nadživio neku staricu. Taklja iz vinograda na prozoru, najprije podupirala lozu, poslije se na njoj sušilo grožđe za zimu, za djecu. Crni lonac bez sira visi o gredi koja je pukla. Torba na zidu obješena za vijeke vjekova. Čuje se opet zvonce na živini koja se protresa. Jelka Metličić svojim, posljednjim, kozama nosi oštriku. U velikome žiru mali je mravinjak. Rúsi mravi prešli na Jelku. Ne znaš je li tebe pozdravlja: »Hojte zbogom!« ili tepa svojim mravima: »Hojte s Bogom!«

Idem opet u Orebić. Na ulazu u kapetansku kuću hrpa je žuto-crveno-ružičasto-crnih plastičnih sandala, a kameni je prag pun lišaja otkad ga više ne gazi ljudska noga. Zahrđalu ključanicu progrizli valovi koji se bacahu na kraj nakon prolaska silovitih jedrenjaka. Iz kamenih glava, napuhanih usta, više mlaz ne štrca. Umre sve gdje vode nema pa i kapetanska kuća ostala bez kapetana.

Kapetani su na orebičkome groblju. Prilazim mu uz električne stupove u vinogradu kojemu je blijedo

lišće poput drhturavih staraca. Vlaga na grobnicama skida žbuku onako kako vrijeme ljušti ljudsku kožu u grobu. Ljeta Gospodnjeg 1935., u dvadeset i četvrtoj godini života, u jednoj je pokopan IVO KRSTELJ. Čini ti se da čuješ roditelje: »Jedinče, iz naših vrelih grudi prerano ubrani cvijete...« Dolje je brodica s klonulim mornarom uklesana, a gore je mladićevo poprsje koje izjeda pelud i ptičji izmet s čempresa. Umjetna je ruža utaknuta u kukicu kojom se podiže grobna ploča. Ne diže se više, ali kroz rupe iz nje smrdi mrtvi zrak jer su se sva tijela već raspala. Smije se turist koji kroz jednu šupljinu na grobu gura svoj opušak, a ti u tuckanju borovih češerića i kapi kišnih iz odbjeglog oblaka, čuješ ajmekanje iz groba u koji je davno bio čovjek živ zakopan. U grobovima su pokopane sve one glave koje su s blizoga zvonika motrile pučinu da ne bi odatle došao uljez u jedrenjacima s topovima.

U Vignju ću vidjeti mornarsko groblje nakon kape-tanskoga. Pitam za nj čovjeka – koji samo prokrklja. Jednom rukom odmahuje, a drugom pokazuje cjevčicu u grlu. Zasramim se i groblje nađem po čempresima. Gledam na njima grane o koje se vješaju dokoni turisti i grane na koje ptice sjedaju motreći okolicu. Groblje je puno starih perunika usahlih sabljastih listova i čempresnih vršaka koje je prignuo vjetar. Čini se da trovrhi čempres oblikuju i bura, i jugo, i zmorac. Suhi čempres, kao uspravan mrtvac, otkriva svoj kostur, bez kožasta zelenog uresa krase ga samo njegova stoljetnost. Mnogi su čempresi usahli nakon požara. Jednome je vatra poštedila samo nekoliko grana, ostavila potpalu za novi

požar. Gaziš po češerima koji su otpali s čempresa, kao što su s ljudi nestali tragovi njihovih dobrih djela, zgnječeni na tlu čine se poput članaka na prstima od kostura. Zeleni mašak na smričkama čini ti se nahukan dahom iz otkrnutih dječjih grobova. Mladi čempresi, nikli po groblju, prignuli glavu. Znaju, umrijet će prije nego narastu da bi na njihovu mjestu iskopali grobnicu.

U Mokalu žena koja tajne otkriva, govori da u »vinima ima šećera, vode i praška protiv kvareža«. Na snovitu žalu kao da sanjaš: u zelenoj se mrežici suši sir koji su objesili o maslinu. Proleti lastin rep šareniji od ženina kupaćeg kostima. Crni brod zatrubi kao da more grglja. Žena još jednu tajnu otkrila. Kaže, privatnici krali pijesak s plaže i prodavali ga Dominčama. Domaći ih »ganjali noću«, ne htjedoše se pokazati da izbjegnu osvetu, pa veslali za njima »kad bila misečina. Privatnici dohodili s nekim potvrdama za neku izmišljenu 'valu.« Mokalo svojata općina Dubrovnik i općina Korčula pa im to omogućilo prevaru. Smije se žena što ona s jedne strane puta sjedi na dubrovačkome, a ja s druge strane puta sjedim na korčulanskome zidiću.

U današnjemu Tomislavovcu, u starovinskome si Kozu. Čarovac je brdo sa stijenama po kojima su skakala kozja stada. Litice se uspravile gdje bi koze zaskočile pa ih izvlačili konopima. Pogledala, skakala i točila samo koza upozna, a ja mogu tek žutu tikvu s koje pijevac pjeva. Gledam i gomilu kao krunu na ilirskim grobovima. U bivšem Kozu jedino hrastovi podsjećaju na kralja Tomislava. Dvostruki hrast kraljevskog je stasa. Jedna mu grana poput rogova, vezivali za nj živinu u hladu. Deblo

sažgala munja i vidi se opržina. Žitni su plastovi poput naših starih pokošenih na bojnome polju. Gospe od Rozarja okružena četirima čempresima stražarima. Stari prag i stari križ. Mrtvačnica s ljesovima na koje sjeda bijeli leptir, kao duša koja luta ištuć tijelo iz kojega je izašla. Ljesove čeka groblje pod pločama, uz koje narod sluša misu strpljiv pred vječnošću. Sićušne mušice izlijeću iz procijepa na grobovima. Ljute prije kiše, malo grizu mrtvacu, malo one koji misu slušaju. Smilje se zlati na suncu i upućuje me u Osobljavu.

Prolazim između ljudi i maslina. S jedne je strane najviše stogodišnji čovjek, s druge je strane najmanje tisućljetna maslina. Pola sata od svoga kratkog vremena jedan čovjek gleda u čiju će ući – kuću!

Čarna gora! Eno i crkve svetoga Mihajla, ali nema ključa svetog Petra. Groblje se ne zaključava pa hodam po grobovima pred crkvenim vratima. Rozeta na pročelju iz doba je kad se grubo klesala. Cvijet s četiri latice i u načinu klesanja pokazuje povijesna nadmetanja. A moj pogled htio bi biti onostran, a moja misao htjela bi biti zaumna. Obraćam se cvijetku pokraj puta kojemu su dosta i dvije latice kad ga prebiru riječima »voli – ne voli« kao »biti ili ne biti«!

U Dančanjama su kuće u obliku gomila. Pusta cestica, sa znakom STOP, ne znaš koga zaustavlja! U Brijestima je bez brijesta. Mandarine u ogradići za lozu diče se što je divlji istjerao pitomoga. Duhan još divljiji od divljega, lijepo cvjeta među grozdovima. U Brijestima najviše mi o moru pripovijedaju. A kako se kamenice uzgajaju, govore mi tri mladića iz Putnikovića: Nikola

Pinčević, Ante Vukašin i Miro Rabušić. Jedan od njih u moru roni s nožem u zubima! Nikola se vratio našem moru nakon tri godine australskog oceana. Naše pozna u dušu, a doznam i zašto nosi nož kad je u njemu!

»O svetom Anti ljetnom baci se tu suha trišlja ili maslina, kurenat nosi sjeme od kamenice s tih grana, koje je vrlo sitno i zalijepljeno je na njima. Stavi se sve s grančica na špag u gojilištu, gdje kamenice rastu jednu godinu. Otvara se kad se jede, raskrili se nožem. Ustima potegni, šlp!, usrkni i uživaj u okusu po moru! Neki kapnu soka od limuna. Najbolje bez ičega!«

Dok povratnik s dalekoga puta, poput desetak drugih iz Putnikovića, uživa srčuci kamenice izravno iz mora, australski nepovratnik Liborije uživa da preboji modru škuru u zelenu. Otputovao 1938. iz Brijesta kao Perić, a sad dolazi u Brijestima ljetovati kao Perich.

»Odavle rodom. Bojim i malo ribam. Boja bila plava, ali su naši kamioni svi zeleni, pokojna bi žena govori la: “Muž neće nego zelenu!” Išao trbuhom za kruhom, svi žepi prazni, a tri brata i dvije sestre. U Australiji mi odlično. Brod, auto. Svaki dan muzemo dvi hiljade krava, ja i moja familija, muzemo dva puta na dan. Među najbogatijim farmerima. Volio naš narod uvijek. Nikad nisam pošao u Dubrovnik. Volio di sam se rodio, a poznam pô svita. Pensiju mi ne daju, ni tamo ni amo, a nisam ni tražio, ni od jednih ni od drugih. Dok mi Bog daje snagu!«

Liborije ima 62 godine i svaku godinu dolazi u Brijesta. Ostaje cijelo ljeto. Vidim da prozor boji u boju svojih očiju. Oči mu živnu kad ugleda domaćega čovjeka sa štrucom kruha u rukama:

»Vidi, on nosi komadinu kruha, a ja nisan ima ni komadića. Ali nosi komad kruha k'o životinja! Nema doma ni kupatila!« – »More mu je kupelj!« – »Sad! Ali smrdi od rada i smrdi mu rad.« Lati se australskih novina da vidim »kakav je Perichev rad«: »A Yugoslav family runs the country's largest dairy farm in outer Sydney suburb...« Kad vidi da ne znam engleski, »privest će mi na naški«. »Ogradili najveću farmu... 2400 litara mlijeka dnevno u Sidnej... ustaje ujutro u 5 sati pomoći sinu, dva su, a jedan je veterinar... Vraga, mi ne muzemo, imaju radnici za to, a ja sam između njih... Tri milijuna dolara za farmu, najveća plaćanja u tome mjestu... Zalijevamo travu, kiše nema, svakom pomaže država, nama ni Bog s neba... Došli Hrvati, kupili farmu, dobavili agronomista, ja se smijem, svi se naši obukli u bile mantile... Crno im se piše, a ja i prozor bojim u zeleno, u boju trave i rada!«

Svega ga zelena boja poštrapala. Živne kad ugleda pauka u zidu. Drago mu je kad se u kuću naseljuju!

»Počeo s pomodorama, tri hektra zemlje kupio, zajmio od rođaka, oženio se kao siromah, veselje je kad vjenčanje, a ja plaćem, žena se zabrine, ja joj kažem: "U brizi sam velikoj. Oženili se, ti noseća, a nemamo ništa!" Žena iz Baćine. Dobra. Volim što je iz moga naroda.« Uzdahne kad se sjetio žene, gotovo zaplače, nasmije se kad skinе šešir od slame. »Iman stari šešir od slame, sav je šupalj, brat kaže: "Nije te sramota!" A ja volim to nosit, k'o pustinjak, kad familija ima sedan mercedesa! Ovdje bi te išćera iz banke da dođeš u cipeletinama! Najbolja je hrana ovdašnja, a ovdašnji ljudi ili ludi ili lini. Takva i država! Susjedu srušila kuću, da je divlja

gradnja. Luđi od luđega jer je ukućani branili parolama!«

Zanima me kakve su to parole koje nisu spasile kuću? Jedva sročim na isprevrnutu srušenom zidu:
SMRT FAŠIZMU – SLOBODA NARODU!

1986.

Sreća te na Mljet nosila

Borov je miris na Mljetu nakadio visinu kojoj čezneš, a ružmarinov je prožeo tlo po kojemu hodaš. I dok sam ja zadivljen krošnjama uronjenim u more, Mljećanin mi pokazuje i tamnu stranu divnih borova:

»Smolu bi nacijedili iz njih prije dvadesetak godina. Klekni kod bora k'o da pitaš milostinju, zaguli koru k'o da primaš milostinju, ti boga i 'ko ih rodi ovd! Smola iz bora hodila preko late, tekla u čašu. Kupovala šumarija. Cijeli bi došo zamašćen. Bila kletva: "Kupi smolu!«

Između nas mungos šmigne u gustiš. Ja mu se divim, a Mljećanin ga kune:

»Kad mi bili mali, puste zmije. I navrh česmine. Visile noću po granama. Kad se pomoli sunce, miču se, miču i otpuzu. Onda ih manguci poklali dojednu. Kad on kolje zmiju, znate, vidi je prije tebe. Dugo omjera 'oće skočit ili neće, najedanput srne, zmija ima neki glas, skriči, znate, zmija se oko njega svijala k'o da je konop, a on je ovako uhiti pod grlo, metar skače u zrak, visi mu samo rep. Kad je zakolje, istegne se iz nje jer se napuše dokle ga mota. Kad se izvuko, zmija mrtva, a on zdrav. Popije samo krv ili je izreže koji komad. Znate, pije krv dok je ona još na njemu!... A otkad je poklo zmije, napada kunića ili pile. Zato su one bijele vrećice na kokošinju! Znate, dođe na tri metra kad jedeš ribu. Ali mu

riba i prisjedne. E, vrša nije u moru vječno, nakon dva miseca van da se osuši, ostane ribica, ostane njezin vonj, manguc čuo miris, gladan oko vršava, ušo u vršu, zapuhalo jugo, vršu s njim baciš u more, na mamac od manguca ulovio se zubatac, zubatac od pet kila.«

Mljećanin se malo smije pa opet mungosa kune: »Manguc pojede janjeći jezik. Znete, kad se kozlin koti, svojim očima gleda, ili se ovca janji, izlazi janje vanka, čim pomoli glavu, on na njoj, odmah pojede jezik janjetu dok izlazi, kad zableji. Odmah janje crkava. Koza vriješće, a ovca ništa!« Doda da mjesto zmija, sad ima blavorâ: »U mreži kostur od blavora, bocnuo manguca za vrat!«

Opet sam sâm i gledam plimu kako iz mora nadire u jezera. Šumi u tijesnu prokopu. Ocean teče u jezerce, jezero se istače u ocean. Čutiš silu onoga Mjeseca. I dok struja huči kao gorska rijeka, okolo se utišale krune šumnih borova. Igllice im trenom ne pjevuše o skladu bora i mora. Samo panj i suha grana. Tako i od mlina na plimu ostalo tek nekoliko potopljenih stijena. Dok misliš o mlinu kojega je vrijeme samljelo, djeca iz Solina – Milovana, Đina i Ivana – kažu da je bio i most na tome mjestu. Čule od starijih, a stariji meni kazuje:

»Preko mosta bi magarac u Veliki Gonotur. U Gonoturskoj vali je garma. Zimi kad puše, da mi te odvest tamo, valovi se penju i u borove tuču.« Zatim će tiše da ni djeca ne čuju pa da se ne izlanu. »Šezdesetih je godina proširen ulaz u jezero, vele neki da je to bilo za jedrilicu, ne znam, da je bilo za nj... za nj! Sada struja tuda unosi katran, a nađu se i serotice divljih kapetana. Ulaze većim brodima i kradomice ribaju u jezeru!«

U Selinama je križ kojemu je vjetar izbrisao slova i panj koji je poput bjelokosna sidra. Ipak se otrgnem od kuće u kojoj je pet obitelji i desetero djece. Ubrzo sam u Govedarima. U njima su fratri imali dosta goveda, zvali pastire iz Hercegovine, a oni se poženi i nastalo selo koje se zove Govedari po govedarima. Živjeli mirno dok nisu postali nacionalni park:

»Mi svi imamo naša zemljišta, a ne možete u to prstom pipnut, od svih pradjedova plaćamo porez, a ne daju ti da na svom gradiš. U nas svaki čovjek gleda k'o da mu gori kuća ako se zapali bor, došli smo u tri sata noću i zagasili vatru, a u Maranovićima molili Boga da ugasi požar!«

U Govedarima je ploča ADVOKAT. Seljani mi kažu da se oni to ne parniče zbog nacionalnog parka, nego je pločicu prikucao vikendaš.

Selo je na sedlu koje objahuje polje puno maslina. Dolaziš mu uz raspukle šipke čija zrna vire kao crvena ocaklina, penješ se uz rogače koji vise poput zmija u mljetskim pričama. Ševuljam stepenicama do triju starih žena. Sjede pred kućom. Jedna pere rublje u lušiji, potapa ga u vrelom pepelu. Jedino ti promrsi o sukobu zbog nacionalnog parka: »Zapovijeda drugi na tvom!«

Dokle gledaš dim iz nadignutih kupa kanalica, tuže ti se da ne smiju graditi novu kuću. No, zato je selo očuvano i penješ se do pojata na vrhu. Sa staroga gumna široka oboda, da zrnje ne isfrca, gledaš gumno u dnu sela. Čini se da su pravokutne kuće ucrtali između dviju kružnica. A kupe kanalice na krovovima dočaravaju mi zidice na poljima, dok me gavranovo »gra-gra« opominje

da sam u Govedarima, u selu nimalo mljetskoga imena. Prije nego ih do kraja upitam o mladima, žene graknu da u selu »mladih ima«, ali svi rade u hotelima jer je danas nedjelja!

Uskoro mi i treći Mljećanin ogovara ljepotu svoga otoka. Pitam ga je li kad sreo morskoga čovika, a on se sav pretvori u našega čovjeka:

»Lovio gost ribu, kad, nešto pirnu. Podigne se čovjek iz mora. Opet pirne i krenu prema njemu. Gost ostavi pribor: "Ne vraćam se bez automata!" Rekli mu da je to sredozemna medvjedica. Kad izroni, puhne zrak... Bilo je to 58. ili 59., a 34. ili 35. napale bi čak vrše, koje su bile od mrče. Zato su ribari umećali bodljikavu žicu na otvore svojih vrša!« A onda ga uhvati osudna pomama koja je gora od hranidbene pomame u tuljana: »Znate li vi kako je bila štetna? Više ih nema! Vidio sam je svojim očima sto puta. Zvali smo je morski medvjed. Ušla bi u mrežu i svu bi je iskidala. Imala šape k'o ruke, koliko ćapi ribe, toliko pahne. Uništili ih dinamitom! Medvjedov krug kilometar-dva, na Mljetu 4 – 5 medvjeda. Izašo bi na kraju, sunčo bi se kako da se čovjek sunča, neke pute sam se prepo kad skoči s kopna po pet metara«. Dovršio Niko Dabelić, a onda još doda: »Zadnji put sam ga vidio na školjima, prije deset godina, isprepo se i skočio iz barke u more. Mislio da će mi izvrnuti brod!«

A kad je izogovarao morskoga čovika, mirno je Niko razgovarao o našim ljudima. Najprije mi otkrije tajnu križa uz obalu. Veli da je to spomen na utopljenika kojega je more ondje izbacilo na kraj. Zatim mi otkrije

zašto se po vrsima nalaze gumna? Kaže da su ondje gdje puše vjetar koji im vijaše pljevu kad bi vrhli žito. Veli mi da je u jednoj špilji, u Staševici ili u Morvici, »u jednoj od njih dvanaest korita«. A prije sto i pedeset godina, »neki iz Govedara sanjo prvu crkvicu slijeva na otočiću u jezeru. Sanjo da je u zidu zlato ako se iskopa jedan kamen. Išo i isko taj kam. Nešto našo, ostavio, bojo se prokletstva!« U crkvi na otoku da je i grob sina kralja Stjepana Tomaševića. Latinski natpis, a priča je o nestašnom kraljeviću nekima poznata. Zatim mi priča da su sve sami grobovi pod njegovim rodnim Polačama. »Narod pobijen ili ga morila kuga!« U crkvi je jedna kamenica u kojoj su četiri »velikana, svi sa zdravim zubima. Grobovi na kopnu, amfore u moru. Tko zna, možda i pod morem ima grobova.« Ne znam, ali jedna zelenomodra gušterica traži procijep. Takve je boje kao da živi u podvodnim grobovima. Niko mi dovrši o Mlječanima u Dubrovniku i u Beču. Kad su se pobunili protiv gospodara, pitali jednoga ispred svetog Vlaha: »Tko je držo bat?« – »Svi!« – »Tko je lupio batom?« – »Svi!« U Beču bio pak stari vojvoda iz Babinih Kuća, nepismen pa novine okrenute čita. Pitaju ga: »Kako to čitaš?!« Odgovara: »Tko ne zna naopako, ne zna ni upravo!«

Najradije bih preplivao malo more do samostana na otočiću. Što ću, dovozim se i ja u brodiću. Odmah se odijelim od izletnika. Pripadaš im tek toliko dok sa šetnice gledaš tri ribice oko Nijemčeva stopala koje topi u moru. Osvrćem se i ja kad zareve magarac u Babinim Kućama, ali već drukčije promatram puškarnicu s

prorezom kroz koji pucahu. Gledam jesu li odatle mogli nanišani na neprijatelja koji bi se prikrao i bio na mome mjestu? Nisu!

Privuče me srušen dio zida pa vidiš utamničen oltar i modro pjevalište s izrezbarenim cvjetovima. Gledaj, na sjevernoj je crkvi očit očaj, prije 150 godina, izvučeni kamen iz južnog zida, za koji su ti pričali da je pod njim sanjao zlato čovjek iz Goveđara. U toj rupi tek je celofan! Na oltaru je cvijeće u bočici PEPSICOLE i sitan novac. U niši – ništa! Ipak nešto lijepo ima: češeri su na borima poput oltarnih svijeća.

Groblje je kao suha cisterna – deset zajedničkih ploča. Na njemu jedino piše MARIJA VELIKONJA SA HČERIMA. Imale su šest godina i jednu godinu, umrle su 1916. kad i majka. Ostadoše bez imena za vječna vremena.

Dno od bivših crkvenih vrata izagnjilo poput ljudskih tijela. Gušterica na grobu nosi u ustima crvenu bobicu. Čini ti se da je duša s onog svijeta. A rujanski cvrčci poput tihog jesu anđeoskog pjeva. Svilen je i šum koji lahoru preko jezera i čarlija preko izrezbarenih vrhova s borovima. U blizini otkinut križić, u daljini suh višak čempresa. Zelene se masline na granama bljeskaju kao izvađene iz mora. Agava smotala listove i na njih sjela umorna od svojih dugih godina. Pusta se kapelica smanjuje onako kako se kosti u grobovima osiplju. Dok zapisuješ tu bilješku, spotakneš se o čempresnu žilu.

U ruševnoj crkvi na vrhu niša ljubičasta od lišaja i izlazećeg sunca. Zapjeva zeba iz ruševina, malo s jednog, malo s drugoga nadvratnika. Ne mogu naći kolonu

od egipatskoga granita, ali vidim kamenje kojim more nasiplju. U moru je oko skršenih tanjura, koje su bacili iz samostanskoga hotela, tisuće ribica što čupkaju masnu caklinu. Gušterice modrog repa kao da su doplivala s kopna i upravo se izvlače iz mora. U ruševini na vrhu otočića neki stranac meditira poput fratra.

Đuro mi Dabelić u Polaçama više reče o starome groblju na otočiću od svega onog što napisah. Đuro će: »Našli u grobu fratra, mantija i pasac kao smeđa paučina, a čim ga dotakli, rasuo se fratar poput brašna.«

Idem dalje. Gazim po mahovini na vrhu otočića. Ne čuješ svoj korak – samo hod vremena. Masline koje se u zapisima tisućljetnim i ne spominju, jer su bile svugdašnje, stoje ti starije od ruševina o kojima pišeš. Ako nemaš na njima ljudskog traga, eto ti traga mrazova i vjetrova. Ispreli su njihova vretena, rascijepili ih na dva dijela. Kula ti se čini samo ukras dok joj ne dirneš rešetkice koje je hrđa izgrizla. Vireći bi pogled iz nje u nju strpao i mene koji okolo landram. Tko si? Što si! Kuli je sav ures u kruništu gdjeno cvate biljka stjenjarka. Sve to ti nazireš kroz maslinu kojoj svaki listić ima suhu grančicu pa se pričinja da je stablo s prstima i noktima.

Pokraj crkvice je bor kojemu je kora starinski zemljovid iz vremena dok se nije znalo za obrise kontinenta. Vrijeme probilo vrata i otkrilo pleter. Žile u špijlama pokazuju ti kud se nad njima veru biljke na golim stijenama. Istočni crkveni zid sav u procvalu bršljanu, pretiče mu pčelâ i za češere na čempresima, širi se bršljan na kulu i dohvaća se kruništa njegova penjačka ruka. Kuli na zidu cvatu modri zvončići, sacvast će joj i

puškarnica, a crkvice je ostala bez svoga zvona. U svemu tome mnogoljetlju – otpao listić leti kao milisekunda. Kazuje mi što sam u vremenu!

Uskoro ću biti u Babinu Polju. A prije toga u Sotnici sam s Vilkom Stražičićem i Marom Stražičić u zatvoru. Vilko je u Sotnici 70 godina, od rođenja 1914. do danas, a nije zgazio ni mrava. Žena mu je Mare od 1947. u zatvoru, otkad se za Vilka udala. Smiju se oboje svojoj dosjetci jer ja ne znam da Sotnica u Dubrovačkoj Republici bijaše tamnicom.

Dokle gledaš izvaljene stoljetne borove na staroj stazi, dok ti noga propada u gnjilež, sjetiš se pekara koji je iz Babina Polja, prije šest godina, otišao u Australiju pa otad Mljet trajektom dobiva kruh. Misli ti razvedri planika koju krasí istodobna cvatnja i plodnja!

Lijepo ti je Babino Polje navečer kad se masline ljeskaju nad morem koje se na zalasku još malo pro-sunča. Pale se zvijezde nad ruševinom sv. Andrije, kojemu se krov i južni zid obrušiše »prije dva godišta«. U mraku što ga mnogoljetni bor jače zgušnjava, ne vidim ni pletera, ni fresaka, ni otvorenih grobova. Samo razjali prozor na pročelju pričiní se očnom šupljinom na lubanji crkvenog kostura.

Ispod Sv. Marije u Babinu je Polju igrište, starici je baba uz oganj pričala, a ona meni sad to pripovijeda. Veli, gusari bi dolazili s mora, u gori se nakitili kićenim grmom, i to najboljim, djevojka bi ga došla brati pa je iz njeg gusar zgrabi. Krali žene i pjevali s njima na igrištu u Babinu Polju: »Igrajte nam, igrušice, / doć'e vama krotušice, / koji će vas ukrotiti, / priko mora prevoditi!«

Stara žena u Babinu Polju staroj priči doda novu priču. Žena je jedna djevojku za momka snubila: »Brzo rasti, Pero, da te učinim sretnim!« Ali, ode Pero u rat, ne vrati se iz njega pa djevojka ostala nesretna. Stara žena doda: »Nema čovjeka za rat gdje nema kamena!« Znade ona i priču o blagu. »Tako, zlata se dokopo raspop, gdje mu dundo našo zlatnik, paso kozu da maskira svijetu, prokopo ispod oltara pa pilicom borovu žilu koja zlato sakrila.« Pričama o blagu nikad kraja. Tako na crkvi sv. Spasa u Polačama »digli kazan, vidjeli da je pun zlata kad u samostanu slupan«. Starica mi na koncu okolnu pustoš sabije u pričicu: »Glodi ovo izgloodali od gore do mora!«

Najstrašniju priču o Babinu Polju starica je znala samo iskidanu. Kaže, tako čovjek kopao zdenac ispod Bijeda. Obzidao puč deset metara dubok. Ali, pod pučem je bio našao groblje, na njemu i žara s dječjim kostima. U žari bilo isklesano djetešce i koralji za igru crveni kao zemlja. »U jednoj grobnici bili i Ramini i draka Rašimi, a uza svakog od njih sablja.« Jedan od njih bijaše s Bijeda. Jači bio jer na brdu bio, sve je osvojiti htio, ali se drugi hrabro branio. U tvrdu gradu imao vodu koja mu je tajno dotjecala. Opsjedali bi ga bili zaludu da jedna baba nije ovce okolo pasla. »Baba znala otkle vodu dobiju, rekla poglavaru plemena da im vodenu žilu prekinu. Slabiji bili, ali bez vode morali izaći iz grada. Vojska s Bijeda sašla u blatsko polje, na Ivandan toliko krvi da je tekla u Križicu, plivala na moru. I danaske se tu vidi puno starih krčaga. A babi taj kralj dao zemlju, kaže neka se od danas zove Babino polje!«

Priča je spomen na one dane kad su nadošli Slaveni skršili i posljednji otpor starosjedilaca. Baba nije izdala, nego je svojima odala. Bijaše to slavenska pastirica. Očito je cjelovita priča bila ovakva:

»U davno su doba Mljetom vladali kralj Dešin i duka Remin. Dešin je na Gracu, nad Ivanjim poljem, imao čvrst grad, a Remin je stolovao na Bijedu. Vojska kralja Dešina sedam ga je godina zaludu opsjedala. Onima na Bijedu tajnim je žlijebom iz Blatine voda tekla pa su tako odolijevali neprijatelju. Tad je neka baba, koja je pasla ovce uz Blatinu, vojnicima žlijeb otkrila. Presijeku ga pa su morali saći u polje oni sa Bijeda i zametnuti boj s onima iz Graca. Tolika je bitka bila da je krv tekla preko Draginjeg guvna uvalom Velike Tatinice u more. A boj se bio na sam Ivandan te se otuda to polje prozvalo Ivanje polje. Ivanje je polje ostalo neplodno sedamsto ljeta. A ona je baba tražila da joj kralj Dešin dade plodnu zemlju povrh Njivica. I njezina se baština Babinim poljem prozvala!«

A najljepšu priču u Babinu Polju ispričala je sama priroda. Prenio mi ju je Babopoljac, a nije ju pričala Babopoljka.

»Jama je oko sedamdeset puta pedeset metara. Crvenkaste je boje, a more zelenomodro. Boja toliko modra da ne smiješ pogledati u nju. Ne smiješ gledati ni rupu, toliko strašna. Usjekotina da te Bog očuva! Ulaz u jamu toliki koliki čovjek u barci koju ljudi u jami drže za nevremena. Cijeli ulaz jugo zatvori valovima. Dolje u njoj stijene kao stepenice, more izlokalo pravi nogostup. Gore stijene prelaze u škrapje ozidano divovskim

međama. Zidali ih muški, a žene bi okopale svaku škrapu. Sad samo turisti salaze u jamu i pokoji Babopoljac drži barku. Najčudnija luka na svijetu. More se pred jamom pjeni i šumi, a lađe u jami samo ljuljuška. More uvuklo u nju Odiseja u razlomljenoj barci, u kojoj je bio na jarbolu. Odatle izvlače i danas barke kad zaprijeti oluja. Prije dva mjeseca iz Jame ukrali četiri nove mreže ribarice. I to Korčulani, a našla milicija!«

Nebabopoljac bi rekao da je to proširena pukotina s malim žalom u udupku. Ovisno o plimi i oseki, ulaz je tri metra širok i jedan i pol metar visok. Jezerce u njoj ima dvadesetak metara. Malo nebo nad Jamom vidiš kroza šupljinu na svodu. Na njezinu se mjestu nalazila pedesetak metra duboka ponikva. Polako je do dna jame, kroz pukotinu, s pučine prodiralo more. Podlokavalo je dok se krovina nije urušila. Valovi dotle proširili prolaz i odnijeli u more pridnenu rahlu stijenu. Jama je ribarima lučica. Ali nije za juga! Takva se špilja zove rikavica. Kad joj bijesno more potopi ulaz, valovi u šupljinu zbijaju zrak, koji se šumno vraća i tada riče. Mljećani takve obalne špilje nazivlju puhavicama!

Silazio si u Jamu, a sad se penji na Velji Gradac, na drugoj strani otoka. Vodi te k njemu stijena vododerna i špilja koju je izdrla ista voda. Takvom ću stazom na vrh gdje Mljećani stražare da ne bi buknuo požar.

Odatle je dio jezera, koji vidiš, sličan jezeru u jezeru. Vjetar po njemu širi lepeze poput perisaka. Dolje mreška more, gore goli goru. Malo se jezero čini kao mokra cesta. Sunce ne zahodi u beskraj, nego se uvlači u gredu od oblaka. Samo se još jedan tren ljeska more kroz

borove grane. Onda dan tone u mrak, a ja bih se rado smotao u jednoj od dviju polušpiljica, koje kao da je izdubla velika i mala ruka. U suton su Govedari sadreni grad s krovićima, oko kuća im šturci zriču i narod uspavljuju. Mračak užge prvu svijeću u selu, a ovdje dozove mungosa. Pretrči stazu od zapadnog svjetla, koje još tinja, do istočnog mraka, koji se već hvata.

Laziš još malo oko stjenovita vrha koji se uslojio kao pužnica, penješ se još malo na gradinu koja ti je grudobran od uzidana i nabacana kamenja. Jedino se četiri kamena iz našeg doba načulila kao neposlušna unučad ovih djedovskih stijena. Kroz prosjek koji su prosjekli Rimljani, kad bi pokorili domaća plemena, gledaš uvalu u Polačama. Gavran umjesto galeba. Daleko preko otočići ispred Pelješca, Malo se jezero sad vidi kao četiri jezerca, a pelješki je hrbat ploveći Velebit.

Puziš nizbrdo, da pretekneš mrak, onom istom vododernom stijenom, ponornicom kamenom koja se ruši u zjalo vremena dubokog, u mrak nad mrakovima.

Dok si ti dangubio motreći s vrhunca, u Polačama bijaše mitska borba hobotnice i Dabelića. Uzbuđen mi pripovijeda: »Lovio morske puževe na kraju, a hobotnica me "ćap!" za nogu. Ćapo ja rukom hobotnicu, a ona mene ugrizla za ruku. Otreso je sa sebe i ona se u škrip uvalila. Jedva je izvuko iz njezina svijeta kamenoga!« Pričamo o riječima kad sam čuo da za »žlicu« kažu »ožica«. Pitam kako zovu »češer«? Oni će, uza smijeh: »Krava!« Jedna će žena kao da mljetski rječnik sastavlja: »Ajde pokupi malo krava za užec oganj!« Netko se sjetio: »Od hreka od vrijesa načinjalo se buće i lule,

vretena i kudjelje. Drvo je bilo spas za sve nas!« – »I kora! Tuče se kora od bora i njome se masti mreža u vodi da postane crvena, škure se mreže ne plaši riba i bolji je konac!« – »Valjalo u šumi drva usječ, pričerat magarcem u more ili valjat. Dolje su bile griže ili međe, strme stijene. A kad šćerali na more, u barku pa na vesla i jedra, u Dubrovnik prodat drva. Trošio Dubrovnik!« – »Drva su bila bog, ako nemaš drva, nemaš kruha! Ako te ufati lugar, tuži te i digne ti sikiru, podeš na sud. Skrivali drva od lugara. Usjekli preko puta Solina, pa prebacili bar- kom preko jezera, pa pregnali u Polače, pa opet u barku. Skrivali od lugara!« – »Nijesu ni lugari bili vukovi!« – »A uza svu tu muku, Dubrovčani govorili da se Mljet nase- lio gubavcima. Stoput mi rekli: “Vi ste gubavci s Mljeta!«

Nema otoka s kojega se nije bježalo preko mora. Na Mljetu se prelazilo iz Babina Polja.

»Nakon Drugoga svjetskog rata u Australiju, a prije toga rata išli u Ameriku. Najviše pošlo od šezdesete do sedamdesete. Stalo ima deset godina!« – »Nema nas mnogo pa nije vele pošlo!« – »Za vrijeme stare Jugo- slavije svaku večer stavit vesla u žandarmerijsku stani- cu, a iza rata moro si imati feral na barci i nositi vesla doma. Neki mladići bježali put Italije, tri dana plovili, mislili da su došli u Italiju, a ono se našli na Visu. Mislili da su u Italiji jer tamo ima talijanizama!« – »U zimsko doba, zapuhalo jugo, bježali i potopio se mladić iz Po- lače. Nije ih mnogo ni izginulo jer malo naroda!«

Prebjeg pripijeva: »Neću da mi niko gospodari na momu!« Nitko se ne pita: »Kako ću gospodariti na tuđemu?«

Odahnut ću na Vilinu vrelu, u vilinskome jutarnjem hladu. Sjedim uz ozidan vrutak, u vododornoj stijeni, nad kojim je lijep svodić. Pod vrelom je smokva opasala bor i česvinu. Okolna makija pustila žile u vodu i uživa. Dolje je polje s kojega na te škilji oko od crljenice! Uskoro mi se prikuči Mljećanin, koji i Vilino vrelo ogovara:

»Jedanput, nešto rije nizzdolu, tovara nema, zoološkog vrta nema, kad je došo mimo smokve, a rogovi razgranati, bio žedan i čeka da odem s vrela, ko veliko tele, po petsto mladica izjede. Gdje izjede mladicu, to se ogubavi.«

Bijaše to jedan od dvanaest mljetskih jelena. Doznam od Mljećanina i da je u Blatu »još nješto staradi«, da oni u jazu bace vrše i bodu ostima, ali je sve zaraslo jer je »vele botura«, a da volovi više u Blatu ne pasu. Doznam i da su u požaru »69. i 73.« izgorjeli borovi od metra promjera.

Na Velji Grad, na 514 metara, penješ se uz visuljke rogačevih plodova i uza stijenu koja se bećarski naherila. Dolje je hrid sa dva zubića, na koju se valjda nasukao Odisej. Turistički brod sa dva jarbola doplovio pred njegovu špilju Rikavicu. Eno i Sotnice u čempresima, s čovjekom koji je »sedamdeset godina u zatvoru«. Reve dolje magarac, buni se što mu idem »magarećim putem«, kako su me putili u Babinu Polju.

U daljini Italija pod oblacima nad njezinim vrhuncima. Penješ se uz težak život onih koji su živovali u slojevima ovih stijena. Nasred puta malo crljenice i crvena stijena pričaju mi predaju o krvi u Ivanjem polju.

Tek pod vrhom cvate vriješ svjetloljubičastim prozircima, obrubljuju ga pčele i preskače ga skakavac. U selu pod nama cvrčci cvrče mjesto da djeca cvrkuću.

Bura te zamlati po očima čim s vrha pogledaš na sjever. Vjetar se vere preko kamena i preko izvaljena bora. U dvjema škrapicama suši noćasnu kišnicu. Brabonjci u njima sjete te pastira koji bi u škrapu umuzli mlijeko i ubacili užarenu potkovu da ono uzavre pa da piju vareniku. Dvije špilje do kojih se dolazi samo tako da trnje iskosiš. U dolini dva dola u kojima je od vinograda ostala samo sadnja: brižni redovi zakržljalih trsova. Na jezeru od mora, što ga zatvara Pelješac, nema brodića, kao što dolje nema grožđa. I gumno podno Malog Graca neće više imati žita. Lastovo s Lastovnjacima kao da doplovljava sve bliže onako kako se s mora diže maglica. Zmijsko je brdo poput žrtvenika ponad Orebića.

Preko jednog sedla vidim rascijepljenu stijenu, kao da sam opazio golemu rastvorenu perisku. Bijaše to torić s ovcima, a sad je torić bez vratašaca. Što će mu kad nema ovaca. Penjem se k toru po sagu od crvenoga lišaja, uz kadulju, bjelušinu i rogač kojega se hvatam. U toriću me dočeka crnkasta gušterica umjesto crne ovce u stadu: služila je pastiru da lakše izbroji ovce kad u nj ulaze navečer. Barem na stijeni, osim crvenoga i žutoga, ima crnoga lišaja. U daljini je Rijeka dubrovačka poput mljetskoga jezera, a nad Hercegovinom se za ruku vodi šest modrikastih oblaka. Ostavljam prijevoj koji divlji oblaci zimi preskaču poput čagljeva, sve mi je bliži otočić s crvenim stijenama što mami bijeloga galeba. Grakće gavran kao da me pozdravlja. Ubrzo sam u Babinu

Polju, u kojemu umjesto nebosklona, gledam krunu koju su ukrali s gustirne i sad na ružnoj terasi služi za ures. Nema ni vode ni poštenja!

Prije Sobre je čunjast školjić koji za oseke postaje poluotočić. Crno blato u dubini tako te zadivi da ti od svega drugog odvraća pogled. Uočiš ipak dva otočića na ulazu u zaljev. Veli mi Prožurka: »Hode tu na fiš! Ne znate što je fiš?« Rubac joj bijel kao obalni obrub, a samar joj na magarcu smaragdan kao zaljev. Dolje u blatini ili jazu love ugore, a neki je dokoni nacrtao petokraku kao zvjezdaču. Stari mudro kaže: »Dobro da ništa ne piše!« Radije se ja prepuštam milim vidicima.

Odavle se vidi sav Pelješac kao golem ugor u nebeskim dubinama. A dolje »nekoliko čeljadi izmeči blato« da ugore »mulj oklopi te izađu na površinu. Onda ih tuku ostima ili kosirićima. Otrag četrdeset godišta odjedanput ih ubili deset kvintala. Voda ostala krvava.« Stari onaj sad je razgovorljiv: »Priko dana čobani javili da se javila riba, njeka riba nepoznata. Navalili ljudi dolje. Valja li jesti? Grabilo rukama, ke je ko mogo i ke je ko znô, a najviše ostima. Neki nosili u vrećama, u košićima. Jeli i sušili pa s kompirima. Odonda ih ima. U uvali od Prapatna žute male jegulje, i u Slatini i drugim blatima. Tu jegulje nema. A u ugoru do tri-četri kila. Rasporit i osušit!«

Tako mi se raspričao Nikola Hajdić. Doda da je rođen 1896., dakle mu je 89 godina. Nastavlja: »Prožura siromašna, bježali iz porta, u kaštel bježali, kroz velike prozore vrućom vodom na neprijatelja, branili se tu jedino. Bilo siromaštvo. Sad malo naroda, a puno prihoda. Danaske nema ko nema penziju. Od svoje četrnaeste do

dvadesete godine bio sam u Americi. Tada na Mljet došli Talijani, otac pokojni i majka pisali da se dobro živi, Talijani davali jer našli u austrijskim magazinima, načinjali solane i putove da ih narod zavoli, mislili ostati zavazda.«

»Haj'te vi okle ste došli!« Nikola će Hajdić. »Oni otišli, mi ostali!« U Prožuri čuješ nadimak Bestraha »za junačinu koji se ne boji rada«. Nastavlja mi Nikola Hajdić: »U selu zavijali k'o vuci kad valjalo na ribe oko tri sata u zoru. Seosku smo zadrugu imali i tako se budili zadrugari. Ribar izađe na prozor, zadrubi tri puta u rog: "Eeej, idemo, noć je, kasno je, homo na ribanje jer će prije svanit! Idemo na brod! 'Ko će, nek se diže!" I svi skupa idu na more, ali jedino od postanka Ivan Bestraha. Vjera u rad! Ni žena nikad sama, il' s preslicom i vretenom, il' navečer uz molitvu. Jest«, Hajdić će tiše, »bila je jedna žena, kad bi je sreli do luke, nema noćas ribe. Ne pomaže ni da joj podijeliš roge!«

U razgovoru ugodnom stigismo u selo. Pokraj rodne kuće radije o sebi priča: »Moje žene djeda zvali beg, žena osamdeset i pet godina!« – »Nije mu dobra!« šale se susjede. »Hercegovka!« Kušam se umiješati u razgovor: »Imate najljepši pogled!« – »E, hvala Bogu!« odgovaraju. – »Idete na groblje?« – »E, hvala Bogu!« opet će isto. Kaštel u Prožuri pun je biljaka stjenjarka. Sve su pojate pod crijepom i s kamenjem na crepovima da ih ne raskrije bura. Pojatice okružile Prožuru, ali je koze i magarci ne opsjedaju. Smije se Prožurka: »Kašteo zauzela koza!«

Dođi na prožursko groblje gdje tri čempresa sviraju simfoniju. Odatle gledaš blatinu u dnu amfiteatra u

kojemu gudi bura. Iza križeva se nazire more i trup cijeloga kontinenta! Iza crkve sv. Martina osamljen je grob s križem kao da je mrtvi u se zagledan, a s toga osunčana groba ti gledaš čudesan kraj gdje borovi žamore nezemaljskim glasovima. More je u svakoj pukotini, more je u svim iglicama. U crkvi su svetoga Martina, za divno čudo, Marija i Isus na bijelcu! Neobična je i čatrnja u koju se životvorna voda prikuplja. Prislonila se uz groblje kao što je smrt srasla uza život. Drži se litice kao slamke jer joj skuplja vodu sa Sv. Martina, s grobljanskih ograda, sa tri crkvice i tri čempresa.

Gle, žena koja prede jest vesela: »Više mladoga naroda u selu nego staroga, muž od 46, brat od 44 i brat od 50 godina.« Nigdje tako malo ljudi nema tako veliku vjeru u život. Njihova je poštapalica: »Sreća vas nosila!« Usrećuju i natpisima: U ZNAK ZAHVALNOSTI SVOJME RODOLJUBU dr MATU GRAČIĆU, PROŽURANI 1933. Usred Prožure bijela je kućica. Miriše po vapnu kojim je obijeljena. Zovu me u nju da me počaste »ognjem koji pucketa«. Mene u toj anđeoskoj kućici još više zadive zidovi od crne čađe kao od crnoga dijamanta. A stara Marija Lazo pjeva kao djevojka: »Bog jedini more je stvorio, / I u njemu kamen utopio. / Utopi ga u dubine ove, / A taj kamen otok Mljet se zove. / Mljet otoče na Jadranu plavom, / Koj ponosno dižeš svoju glavu / Sva ti sela i Babino Polje / Koje nosi rodno mjesto moje.« Seljani me pozdravljaju na rastanku: »Sreća vas nosila!«

No, u babopoljskom portu na barci je neveseo natpis: MARIJA BI SVE RADILA, I MRTVE JE KOSTI

PRENOSILA IZ GROBOVA. Stavila ga jedna djevojka da ga snimi televizija! Uskoro mi ona i zanimljivo pripovijeda. »Nijesu stari imali ulja«, baš je sinoć čula od djeda. »Donosili s Lastova u ćupu. Ti jedan ćup cijelu godinu duro. Imali čak za isfrigmat prikle nakraju. Onda donijeli dvije masline na Mljet i sad šuma maslina. Ali, nije bilo zime, nije crve ubila!« Marija pokazuje otpale masline i zaboli te duša zbog mrtvoga ulja. Priča mi i priču koju čula od dunda, a ja je već čuo od drugih malo drukčiju: »Rat bio na Gomilama, velikim ili malim, ne bi' znala rijet, bila tu velika tvrđava, tu baba imala tajnu o neprijatelju, baba će rijet što zna ako joj dadu polje!« E, u tome Babinu Polju čuješ: »Naroda nam je malo!« kao kakvu bablju tužaljku. No, žali se i mlada djevojka: »Ako mi dadu vizu, na dva ću mjeseca u New York radi biznisa, neću radit' u hotelu za devedeset hiljada!«

U mulju si pravom tek u Blatu. Stanem pokraj dviju stijena koje su poput stećaka. Otkinule se s brda kad su minirali cestu. Dolje u selu kukuriče pijevac. Nazirem školjice pod vratima kroz koje ulazi mačka, razabirem otvore navrh vrata kroz koje ulijeće lastavica. Ptići lastavići u kućama u kojima nema djetesaca. Pastirić mi priča da su na onome igralištu posijali travu, ali je iznikla drača: »Škola prazna, sad bude samo sastanak, kad se ljudi nješto dogovaraju.«

Reve i magarac, kao da pijetlu odgovara. Dvoja zelena vrata, jedna uz druga, tješe se poput prija, kojih više u selu nema. Izgoreni panjevi i otkotrljale stijene najviše je što je ostalo od Blata. Živo je i groblje u kojemu je još jedno Blato umrlih.

Prije nego odem s Mljeta, koji mi je podario nekoliko tjedana lijepa života, prohodam ga još jedanput. Samo gledam. U Ivanjem polju jelen vitorog, podalje tri srne šušavih glavica. Prepoznam brdski hrbat koji je priječio da krv poteče do mora, u boju kralja Dešina i duke Remina, na koju jedino crveni krov jednoga kućara podsjeća. Kamene kuće u Maranovićima poput su mlina koji melje masline iz okolnog maslinika, a polje s maslinama tako se sklada s morem koje je mirno poput ulja. Sotnica među čempresima sad mi je duh utamničila, ostajem dugo uz groblje i ruševinu sv. Pankracija. U Polačama se sjećam s poštovanjem braće Dabelića koji ne htjedoše reći da su »fratellima« pa ih osvajači izbili do bola. Najviše me boli u prastarim Polačama što je kuća od sedmero braće prazna. Iza vale Sutmiholjske jesu stijene s crnim i crvenim špiljama, dalje gledam tri vrha koji se na sunčevu zalasku jedan po jedan sobom zasjenjuju. U zapuštenom je vinogradu crkvice kojoj jedino treba kadionik za blagoslov polja. Jedva pogledam dva vrha bez strasti, štono su samo hrpa stijena, a ne divim se ni vinogradu mlohavoga lišća. Nema više te babe koja bi odala žlijeb za komad ovakve zemlje.

Odjedanput me more uzburka. U Zakamenici sam gdje su valovi izlokali slojeve stijena u amfiteatar odakle naše more motre milijuni godina. Jedan sam od onih koji se tek kratko zagledao u bistrinu mljetskih jezera, što su bistra da bi bogovi mogli promatrati gole božice kad se noću u njima kupaju. Moj putopis prestaje ondje gdje ga bolje od mene nastavlja narodna priča o Zelenom otoku.

1984.

Pašman barjak vije

Stupivši na Pašman, odmah čujem priču da se pas provukao kroza sav otok, kakvu sam čuo i na Žirju i na Malome Drveniku. Kažu da se uvukao u špilju na jugu, a izašao ispod Čokovca na sjeveru. Dodaju da su se u nju bila uvukla i djeca, ali im se svijeća ugasila pa nisu na drugome kraju iz špilje izašla.

U drugoj priči njihov otok slični na psa koji se smotan odmara s njuškom na prednjim šapama. Rado bih i ja kao pas upoznao Pašman, no moje putopisno oko dočeka žena koja janjcima nosi kiće od grabovih mladica. Bre-me drži na glavi pa hoda u svome hladu. Govori mi da je »jeja iskopala ježu oko«, a kad ga je oslijepila, drugu ga je večer lako odnijela.

Gle, kos mi oglašuje da se penjem na Čokovac, baš kao da zna da je po njemu brijeg i nazvan. Kos je ćok jer oni njegov »ćuk« tako čuju! Upoznati valja kalvariju, povijesnu i onu od »sto stuba«. Najprije ću putićem u kamenu koji tabane nabija, a onda ću kamenim stubama do vrha. Svagdanja se staza uznijela u svetačnu. Penjem se putem od hodališta do vidikovca, koji me vodi, kao za ruku, do najuznositije od četiriju pašmanskih crkava.

Čokovcu još nazireš klisuru na kojoj se sedamsto godina krije, sve dok šuma nije sakrila i samostan i njegovo brdo-stožac. A kad se uzdigneš, vidiš još samostan

u Kraju pružen kao brod u luci te zvonik u Pašmanu i zvonik u Tkonu. Blago tebi, odmah vidik! Maslinici se uvaljuju u uvale podno brda, poput mora u zaljeve i zatone koje ono potkopava pa crljenicu runi u ubava žala.

Vidik mi je trenom jedan gavran. Vidio je i on mene te nekome javlja da se k njemu penje strvina. A gavranu nije lako na otoku. Grakće već izjutra tražeć krvavi zalogaj, a jasnoga opkolilo more kao pustinja nepregledna. Draga moja crnomodra ptica ode od mene k ovcama, od kojih će neka upasti u škrip i slomiti vrat.

Kalvarija je navrh brda, a na vršku je gromobran. Crkva je bez prozora i nitko te ne gleda, možda jedino nečije oči vire kroz dvije zirke. U crkvi je molitveni žamor i čuje se kako lizu koljena. Okolo je zidić na kojemu predahne muška čeljad. Zadivi me ploča za gola ženska koljena. Nigdje na zidu nema znamenja od hodočasnika, samo se ugrebli ĐOKO i KREŠO kao dva divlja pobratima.

Komadić je praga klesan ispod samih vrata da se žljebićem izlije voda s krova koji prokišnjava. Jedna bi posudica mogla skupljati vodu, ali bi mogla biti i suznica iz doba kad se držalo do suza. Vidi se i prorez na vratima, čini se da je od mišjih zubića.

Stube kruže oko sebe dok te ne uzviju do vrha. Okolne međe od davnine zemlju dijele. Slute se zatrte ilirske gomile pod kojima je pepeo mrtvih Ilira. Razabireš i njihova pradavna stražišta što ih nisu spasila. Naslućuješ i zatrte geološke slojeve, stijene se rasule u sipar i rastočile u točilo. A najviše je satrtih putića koji umru malo poslije čovjeka koji njima još hoda.

U svemu je krajoliku kao šaka u oko, kako mi priča Pašmanac, kamena hrpa kojom su, kako mi domaći čovjek zlurado ponavlja, slavili dolazak na Pašman tuđinskoga kralja. Ne provjeravam kameniti ispis da se manje ne divim otoku koji me svojom ljepotom dočekao kao kralja.

Stare staze uzdrži tek neka žena koja drži nekoliko ovaca. Ovce bleje, ali ne reve sapet magarac. Samo me gleda, a ja motrim zvjerave uši koje love jutarnje revanje drugih magaraca. Brate, njih ti nema! Miče mu se i rep kojim goni muhe što bi se htjele nasisati krvi i sve više krvožedaju sa suncem kako se ono penje do zenita.

Oko Kalvarije lijeće korasti leptir i puzi travasta gušterica. »Brat koji čupa travu« klečeći na koljenima – zdušno kao za pokoru, pomno kao da plijevi njivu – ne da se smesti mojim pitanjima dosadnog znatiželjnika. Doznam samo da je iz Lukovdola i da je prijatelj štiva Ivana Gorana Kovačića. Razgovara sa mnom samo svojim izrekama: »Brate, odrekli smo se glagoljice!« ili »Treba izdržati!« Bradata su obojica dominikanaca, i mladi Jozo i stari Martin. U bedemu je niša – u kojoj nije ništa. Vidiš još zazidan prozor i četiri nenosiva stupića. A na moru vidiš otočić kao oltar i u blizini šumski križ od proraslih borova. Nema ni zvona koje su »gospoda s kopna dolazila slušat, Austrijanci ga odnili u Prag – i još zvoni u Pragu«. Sjenice borovice lijeću u paru, skupa i čičkaraju iz češera, odakle zajedno istežu sjemenku. Strijež samotnik kao da trešti u crnikinu grmu. Sitna je tijela i krepka grla. Podalje u boru cio je zbor sjenica borovica kao malih hodočasnica s crnim kopicama.

Penjem se na susjednu glavicu, na kojoj je samo hrpa starog kamenja. Put zarasta u mravinac, u opojan miris; gora gušća u bilušinu, u opor vonj. Ideš ondje gdje se maslinik nasukao na stijenu, a na stijeni od umrla krakatog bora ostala samo našešurena šišarica. Učini mi se ispijena ploska poginuloga ilirskog ratnika, nepokopanog pod hrpom obredna kamenja njegovih suplemenika.

Škrape su poput pratragova dok još ne bi ratnih zapisa u kamenu. Gledaš kuće poraženih u obliku pobjedničkih kuća, zmijolike stijene sjećaju te vjekovnoga vijugastog osvajanja. Želja divlja da se drugi boji tvoga straha, da se drugom utjera strah u kosti i da mu kosti gnjile u jami. Ležeća je litica kao sarkofag tektonskih sila, u kojemu sad leže isuti zubi i šuplje kosti. U škrip su i suplemenici bacali mrtvaca, ali u što dublji procijep da mu zvijeri i strvinari kosti ne razmeću i ne glođu. Nisu znali za ohole turiste koji im lubanju skrhaju kao što u krčmi lome čašu, kako mi o njima domaći ljudi pričaju.

A ti ideš dalje geološkim tragovima, u vrijeme uranjaš mjesto u morsku dubinu, na onaj humac s kojega ti pogled zaluta u labirintu pašmanskim gomila. Dolje je zapušteno polje na kojemu šuška zmija, čuvarica uspomena koje se još ne prodaju turistima. Pomno sjedam na hrpu kamenja kao da pod sobom i ono nečije kosti čuva. Vrana grče nad grčkim, gavran grakće nad ilirskim vremenima. A graktanje lijepe ptičurine sedefastog perja ječi kao da se čuje u kovinskoj zdjeli samog neba. Navrh bijele stijene i ilirske gomile vrte se bijeli leptir i crni leptir i tebi se čini da to lijeću ženska i muška duša. Crni leptir ljubi visinu, a bijeli leptir voli let nizak.

Popnem se na Kalvariju da, prije sumračja, očima obasegnem ilirske gomile i nad njima danji Mjesec. Mjesec je srpast i noću mu nazireš tajnu stranu kao sjenu koju mu je naša Zemlja omliječila. Čini ti se da Mjesečeva mora oplakuje svemirska plima.

Ćokovac te sjeća na bijeg i na Zadar, povijest prituljenu, a otočići pred Ćokovcem kao da su lađe došle u obranu, galije troveslarke štono čuvaju naš jezik. A upravo u tim mislima trne se jezik pred mojim očima. Jozo Vrkić pita Sabinu Brkić kako oni zovu crvenog kukčića s crnim točkicama. »Bubamara!« ponosno će Sabina, a meni se čini kao da je božju ovčicu zgnječila.

Sva sreća, vrati joj se jezik njezine babe, bez koje ne bi bilo ni Sabine, kad uhvati bogomoljku i metne je navrh prsta. Začara njome kao božjom ovčicom u svome djetinjstvu: »Kaži, babo, di ću se udat?« Preplašena bogomoljka odskočila i samo je zato nije za prst uštipnula. Sabina novog imena sretna je što se starih riječi sjetila baš kao da ih je našla na putu. Crnom pregačom pokriva glavu, zameće se opet travom i nosi je svome blagu. Ah, uskoro će sve to blago od riječi biti zagubljeno u narodu kojino k'o ovca »svoj kolj čeka«.

Pusti, zanima me hoće li Sabina nositi breme na glavi ili će ga uprtiti na leđa. Znadem kako će kad mi ispriča o vodi koju je nosila na glavi u kablju od pedeset litara. Kad bi im nestalo vode u čatrnjama, grabili bi je u samostanu na Ćokovcu. Pazila bi k'o oči u glavi da se kap vode ne prolije. »K'o ulje!« Onda se podiči žena koja stare riječi zaboravlja – da ovdašnje ljude učvršćuje oskudica: »Kamen je snaga!«

Penjem se na još jednu glavicu ilirsku. Idem k zidovima koji brane stjenovit šiljak kao da brane gromobran, ondje su gdje se još može jedino uzmaknuti u nebesa. Braniš litice koje su ti jedina obrana. Raskopaš li crljenicu kojom zidahu, čini ti se ona kao krv u prahu koja osta od palih branitelja. Kaštelac nema kula i drugih utvrda, nego je pun njemačkih bunkera. Često je ovdje vrh stara gradina. Ne čudi se onda da se jedan zove Prkošnjac.

Cvrčci se skladaju s pticama. One u zoru, oni u podne. Slažu se kao miris i more, kao bor i hlad, kao bilje i smilje. U nepoznatu kraju donese ti vjetar kaduljne mirise iz tvoga djetinjstva. U selu se suši mreža. Usku ulicu ispuni ribljim vonjem kao da prolaziš između davnih barila slanih srdela. Zastanem da gledam kako osa dršće od zime kad je na sleđenu ribu sjela!

Škola im je preko mora, u Biogradu, a vožnja je doneke skupa. Muški su za ribanje, žene su za polje. Ženama pripada motika da posiju i srp da požanju, muškima pripada »cip i guvno da smlate ono malo žita«. Hodili bi na ribe već s osam godina. »Išli bi lipo na Kornati, na glavi riba priko otoka.« Za jakoga juga nisu na vesla mogli oko rta. Prolivalo more slapovima. »U Kovačevu, u Trilukama utopi mrižu, a da je ne krađu, brod je sâm čuva. Znali bi ga ostavit prazna jerbo lupež misli da je u njemu čovik!«

Zavjetovali se da će Kalvariji dolisti golim koljenima. »Zavet je svet, što se zavešća...« A kad bi dolizli na Čokovac, »sutrada Uskrsa, gori se cure zagledalo«. Nije im zato bilo teško popeti se Gospi od sedam žalosti

uza sto stepenica. »Uvik se pogriši kad ih brojiš, jedna ti je više ili manje«, smiju se, »jerbo ne ubrojiš onu na kojoj stojiš«!

Tkon je bježao od gusara kao ovca od noža. Bio je u Sorinju i u Katunu, selio se s Poljica u Studenac. »Kusari!« I tori za ovce, a ovaca nema. Lovili su hobotnicu na opanak dok su hodali u opancima. Grobove podlokali valovi, a seljak mi pokazuje: orali su volovima njihovi stari ondje gdje je danas more. Pokaže mi i slijepljenu grobnu ploču: »U ratu je bombom razlomili na deset komada!«

Otočno je duhovno žarište samostan u Kraju. U njemu je jedno od najstarijih izdanja hrvatskih staroslavenskih misala. Ako štiti znaš, stani pa čitaj! Moćnik sv. Ursule ima puknutu koščicu i tri zuba, od kojih je jedan kutnjak. Puške i mačevi ishrđali jer su izvađeni iz mora, a more i crvotočina izmučili i raspetog Krista. Oči i srce kao zavjetni darovi u zlatu i srebru za dijelove tijela koji se prikazuju. Ostatci sunčanog sata, ovako u mraku, tek su vremenska krhotina. Naposljetku, motrim muhu koja zuji u muzeju. Izlazim i shvatim da je sav otok muzej na suncu!

Poći ću preko Pašmana do crkvice uz obalu u kojoj su prije šesto godina glogovim kolcem proboli mrtvoga u grobu. Ištući staru predaju o vukodlaku, našao sam novu predaju o barjaku!

Najprije me zadive Pašmanke podbrađene bijelim rupcem koje paze bijele koze i bijele ovce. Dalje od sela više ih nema. Uživam sâm hodati putima kroza crnike i kroz maslinike, koje je premrežala paučina pa se

nezvanima hvata nosa. Naherene zidove drži samo bršljan! Putić se račva između crnika i maslinika kao da se premišlja. Bome se i ja bojim da ne zalutam. »Jozo, idi k moru i nećeš skrenuti s pravoga puta!« Uskoro uz more skačem po stijenama kao po morskim stupalima. Pazim da preskočim ljubičaste ježince, sipine kosti i maslinove hrekove koje more naplavljuje. Uvala mi spasa sine kroz vrata od otočićâ.

Crkvice svetoga Ante, uz koju su proboli vukodlaka, sad je obnovljena. Ostala joj starom samo suha škropionica, viri iz nove žbuke kao mrtvačka ruka iz lijepa groba. Vidiš i križ kroz procijep na zidu sakristije, vrijeme ga rascijepilo da se prekriži i namjernik. U ‘vali svetoga Ante fratar čisti ribu fratra, dok bumbar zlatnog zatka zuji oko fratrova križa i oko hrpe srebrnih riba. Ljubičaste ljuške frcaju iz fratrovih prstiju, oblijeće ih zlaćeni bumbar kao da hvata dragulje u letu.

A meni Pave pustinjač, koji je dohodio s dalekog kontinenta kao iz davnog vremena, otključa crkvicu. Pave mi pustinjač pokazuje sliku svetoga Ante Pustinjaka. Gledam i darove što su ih dali crkvi u pustoši. Tu su dinari koje nagriza inflacijska hrđa. U crkvi je i izrezbareni jedrenjak »Zdravo, nado Jadrana«. I brod »Zvizda mora« ostao od zavjeta »kad je umro pomorac«. Na slici »O, Marija, dan i noć budi nam upomoć!« sitan napis: »Junak bit ću mačem a i perom, Za tu Našu Domovinu krasnu!« Nisam još znao da ću u tome zakutku naći i junake koji tajom slave domovinu!

Pave pustinjač pokaže mi pod murvom oltarnu ploču koja je sad kameni stol, ali govori da će je ljudi vratiti

u crkvicu. Predahnem u masliniku uza zvjezdasti mravinjak, uživam kako se kraka kao mravlja hobotnica.

Kasno je popodne i meni valja samu natrag preko svega otoka. Uvala sv. Ante puna je današnjih brodova, a u susjednim Solinama arsenal je za istezanje negdašnjih galija. Soline su bile solane i preplitke su za brodare. I ja teško hodam po ljepljivoj glini pa se veselim kad naiđoh na suhozid. Preskočim ga i učini mi se da sanjam. Preda mnom je ribarska koliba, a na njoj se vije hrvatska zastava!

Ne vadim notes, da zabilježim ima li hrvatski grb ili nema zvijezdu petokraku, jer me motre tri mrka ribara. Mislili bi da sam špijun koji će ih prijaviti vlastima. Najprije se pravdaju: »Kad smo tu, zatakli smo i zastavu!« Love za se ribu. Upravo su ulovili lista koji ima »prirodno pokrivalo« pa se na dnu pričinja poput kame-
na. U tihom 'vali začuje se »ku-hu« kao da kovač kuje. »Umire to riba kovač!« reče mi ribar. »Zato se tako i zove!« Moja mašta poveže odmah hrvatski barjak i riblji hropac.

Valja mi otići od tajanstvenih ribara jer sa zapada sijeva. Crveno nebo na zalazu odražava se u moru, a to nebo u moru zapara ljubičasta munja. Čini se da ću noćiti u špilji u Pizdinu portu, kao da sam u sebi izrekao psovku, kadli se pojavi spasonosni brodić. Čovjek iz Pašmana i žena iz Splita povest će me u Tkon. Pretekao sam tako noćnu oluju, ali bi bilo spasonosnije za moj putopis da sam noćio u špilji kao riba izbačena na suho iz mora olujnog. Odgovaralo bi to olujnome danu koji doživjeh na Pašmanu.

Sutradan u Neviđanima vidim crkvicu svetoga Mihovila iz XII. stoljeća, u kojoj šupljikav crveni kamen kao da vrijeme progriza. Valja mi odjedanput napustiti groblje, koje razgledam, da bih izvan njega pustio vjetar. Zanesu me sad more koje šumi oko groblja. Na rtu se slijepio puž da prezimi uz pjesmu valova. More gromori i oko otočića koji rt oplovljava poput lijesa. Tražim još glagoljski natpis, ali su njega izbrisale kapljice mora koje prekipljuju preko poluotoka. Vidim još i križ na Šemića vrhu, svjetlucav, kao da je podignut na ružičastim oblacima. Dolje na zemlji čitam: SPOMEN PODIŽE KĆER ANĐELKA ZET VALTER IZ KANADE.

U Neviđanima idem vidjeti još crkvu svetoga Ivana. Pričaju da se ondje »pali koleda, vatra«. Starac se zažari dok to govori kao da se pali lomača na kojoj sažgu krivovjernika: »'Ko bi prikinija vatru, ti bi oćoravija. Niki i ošepa! Nosili judi križ, na križu tri jabuke. Za Božić, za Novu godinu, za Tri kralja. Na sto godin red te za jednu vičeru. Jedan nije tija primit dar i jabuku, bacija kroz prozor, deset godina leža u krevetu. Onimija, ošepavija!« Drugome starcu nije draga ta strogost: »Ne spremit vičeru, ma nu... I da će sto godin živit, ma nu... A do sto godin ni kosti ni mesa!«

Pohodit ću i crkvu svetoga Martina, koja je u jednako tako prastarom vinogradu. Rupe na njezinoj apsidici pričinjaju se puškarnicama. Volim crkvice koje su poput poljskih kućica. Uživam gledati red koji je ostavio ljudski rad. Premda ovdje više nema ni težaka ni pobožnika, božanstveno se čutiš odgonetajući tragove njihova pribivanja.

A na putu do novoga groblja, živi ostavljaju nemio trag. Gdje oni hladuju, ostaju hrpe smeća. Vikendice im se rivaju uz more umjesto poljskih kućica koje su bježale od mora. Blizu sela opet ljudi u poslu. Drže ovcu dok joj rakijom polijevaju ranu. Ovca se trza kad na nju izliju rakiju. Okrenu ovcu na leđa, da je ne moraju držati za ranjenu nogu, pa je smire tako da je pritisnu koljenima. Jadna ti je ovca s ljudima koje često nazivlju ovcama!

U mjestu Pašmanu u luci je stotine priveza od srušenih pragova »starih kuć«. Svaki je stupić za brodice drukčiji jer ih je svakog od njih klesala druga ruka. Luku rese i dva kamena mlinska kola, kojima su u uljari mljeli masline. Piše »od 1583. do 1983.« kao da slave četiristo godina uništenja. U luci je i kameni stol na kojemu je tri-lja. Zbilja, djeci je ostala tek igra jer je u školi, do četvrtoga razreda, samo šestero učenika.

Žilave su zato parole na zidovima. Nakon pola stoljeća još se razabire ŽIVILO 20 ZEMALJS... ..TIČKO. Vrijeme koje kako-tako briše, nije parolu rastavilo na slogove da joj se lakše pročita taj ostatak. U Pašmanu je usred sela križ na raskrižju, gotovo kao znamen da se ovdje ljudi dijele na one koji se pred svima križaju i na one koji se u potaji križaju. Ne vjerujem da parola, prije nego se nje vrijeme dohvatilo, nije imala zvijezdu petokraku. Jasno ti je sada zašto su tri mrka ribara iz Pašmana pošla u Soline i u pustoši izvjesila prkosni barjak.

Pašujem po Pašmanu. Uživam jer se smokve suše svuda po zidićima. Smokve moje, još vas ima! Zelene se muhe roje, bijeli se leptiri jate oko smokava. Samo se na jednome papiru od cementne vreće suše sjemenke. Žute

od dinja, crne od lubenica. Nisu slatke pa nema leptirâ. Zato se leptirice roje oko noćnih svjetiljaka. U ponoć se pojave šišmiši, ćokaju leptirice koje lijeću oko svjetla. Vješto prolijeću kroz roj i ne rasprše ga, ne hvataju sve odreda, love tako da ih ne izlove, paze da ostane i njihovim šišmišićima.

Ostaje mi još posjet starom groblju. Htio bih na miru upoznati otočnu dušu. Uživam, uz groblje, u razgovoru sa ženom koja pazi kozu. Govori mi o kćerkici i kozici koja ju je mlijekom pojila. A onda između mene i koze, između žene i graba, prođe starčad. Omete me njihova briga za vikendicu dok su već jednom nogom u grobu – »a on meni da neće zemlju da proda, a on meni da neće...« – kao da se osolika muha, brundava brenculja, uhvatila u paučinu, zlaćenu i rosnu.

Staro te groblje dočeka s lijesom pod zidom, kao da su ostavljali mrtvaca u povodnjima i na mećavama. U njemu je ribarska kašeta, sagnjila poput davnoga ribara. Hodaš među propalim grobovima, ako ijedan grob propada, ali ideš po grobovima u koje lako propadneš. Cvijeće ostalo nabacano kao u nekoj hitnji živih, bezimene kosti zasute bezimenim cvijećem. »Stari naši, dobre duše«, glavom kima žena koja dohodi na večernju molitvu. Povirim u grob kroz otkrhnutu grobnu ploču. Kostii prstiju prekrivenih preko prsiju u mraku drže skamenjenu kiticu. Malo je svjetla samo iz mrtvoga cvijeta. Gore na grobu ispala slika iz okvira, nestalo lice s natpisa kao iz sjećanja. OLGA VUKIĆ 1930 – 1941 NEZABORAVNA JEDINICE / RANO ISTRGNUTI CVIJETE, / VJEČNA NAŠA VILA VIJENAC TI PLETE... VIČNI

/ TVOJ HLADNI GROB / TI SI IPAK S NAMA / DOK
NAS SKUPA NE SJEDINI BOG.

Strah me opet poviriti u grob kad znam da je mrtvo tjelešće s cvijetom imalo samo jedanaest ljeta. I strašna pomisao da si je mogao živu večeras sresti sa ženama koje su došle u crkvu! Vidim na jednome grobu puža koji se slijepio na kamenu, prespavat će na njemu još jednu zimu svoga kratkog života. Ali, proživjet će ga cijeloga! Blizu je groba došla i koza čije mlijeko pije današnja djevojčica. Huji u zraku i zrakoplov kao da su se pokrenula nebesa za sudnjega dana. Trenutna tišina, nakon aviona, tišina je vječna!

Ulazim u župnu crkvu s rimskim brojem MDCCXLII. Unutra starica užiga posvećenu svijeću i križa se vodom iz krstionice ispod raspela. Dvije su klupe s djevojčicama, učini ti se da sve imaju jedanaest godina. Crveni mramor dočara ti crkvu kao svetu špilju u kojoj je misa zadušnica za sve umrle od postanka čovječjeg. Gorko plače jedna starica, kao da je iz groba ustala majka one djevojčice u grobu i došla na misu za svoju mezimicu. Onda me obuzme jeza kad izračunam da bi starica zbilja mogla biti Olgina majka. Smiri me druga misao da ona kćerin grob ne bi onako zapustila.

Na večernjici mirišu cvijeće kao da vonjaju kitice onih mrtvih. Grobne ploče pred crkvenim vratima izlizane su ondje gdje duše izlaze iz grobova na noćnu misu. Skrhana stakla na crkvenim prozorima poput skrhanih su života. Vidim na sutonskom svjetlu da su pinije visoke kao zvonik. Na crkvenome zidu plazi puž koji bira južnu stranu za zimski san. Njegov se sudrug morao

utvrditi na nisku grobu, a ovaj će se puž utvrditi na povi-
soku, na visini do koje ne doseže zapuh ni za najsnje-
žnijih zima. Vijuga za njim slina koja ga drži bolje no
konop ijednog alpinista. Puž je na crkvi našao svoj mir
koji bi ti mogao naći samo da se uvučesh u pužalinu!

Nemirno sad na odlasku hodaš po grobovima. Bo-
jiš se da ne upadneš u mračnu rupu, gore nego u crnu
rupu svemirsku. Preskačeš uleglu zemlju koja je poput
prošupljenih prsa u grobovima. Vidim pet prvih zvijezda
kao pet nebeskih svijeća. Narančasto je nebo gdje se ra-
đa život u dalekom zviježđu. Narančast je i čempres u
kojemu sunce legne na počinak. Zapiri sunčev vjetar
zmorac kao vjetar noćnik. Znam, u zoru ću s Pašmana na
Ugljan!

1989.

Kobni Olib

Tko bi rekao da ćeš u istoj luci vidjeti i psa modrulja i utopljenicu?

U zoru se u olipskoj lučici, u svojoj jedrilici, probudila mlada turistkinja. Češlja se i punu pregršt vlasî baci u more. Kriknula kad je vidjela da ih je hitnula pred utopljenicu koja je plutala među jedrilicama. Glava joj uronjena kao da se krije od znatiželjnih pogleda, ruke uronjene kao da se od očaja za glavu hvata. Svima se ote šapat: »Je li mlada?«

Ribar uze mezomariner kojim privlači barku kraju, njime opruža utopljeničine zgrčene noge, prevrne je da joj vide lice. Djevojačko je kao u češljačice koja svoje lice prekriva rukama.

Bijeli pas na nju ne laje, nego je gleda, čini ti se da razmišlja. Žena u crnu samo se križa, pogledava na djevojku iz prikrajka. Traktor s lijesom primiče se mulu, no, utopljenicu je odnijela struja u daljinu. Usidre je da ne otpluta.

Tri muškarca na mulu govore o tri mlada ribara koji su našli utopljenicu i brodicom je za sobom dovukli u luku. Patke se pokraj nje, kao izvan ovoga svijeta, u moru brčkaju. Žene ogovaraju nagađajući kako se »mala u moru našla«, a njih muškarci ogovaraju da za ogovaranje »imaju vrimena«.

Svijet na mulu govori i o nekom mladiću koji je skočio s broda na putu u Silbu. Brod stao i posada ga izvukla živa. Ogovaratelji se naslađuju: »A kad su ga izvukli iz mora, kapetan mu dao pljuščetinu!« Malo su utopljenicu ostavili na miru, onako usidrenu, sâmu kakva je bila i u životu. Uskoro je uvuku u lijes kao u zagrobni brodić. A na lukobranu uvijek mašu – pa i milicijskome brodu koji vozi utopljenicu na »Sudsku medicinu« u Zadru.

Pogledaj, blizu lukobrana, na stupu za sušenje mreža, visi morski pas! Mjeri ga jedan ribar: »Modruljaš! Točno dva metra!« Zubi oštri, pipaju ih. Viknu: »Pazi!« A ose ulijeću u čeljusti i tim se zubima rugaju. Jedni kažu da se psu oči sjaje kao žive, drugi primjećuju da mu je rep ogreben. Značajno zaključuju da je i žena izgrebena. Useknjuje se netko da pročisti njušno osjetilo, polako se na suncu usmrđuje modruljevo tijelo. Ispod repa je krvava lokva. Sunce mu osja kapljicu na repu, posljednju kap krvi u pasjem životu.

A gdje je plutala utopljenica, sad pluta galeb i nešto kljuca. Krešti nad njim vrana koja se s Oliba vraća na Silbu.

Meni ostaje putić gdje crni magarac hlada uza crniku. Reve, ali mu drugi magarac ne odgovara, nema ga. Žalostan je taj magareći monolog! I jedan jedini grozd crnoga grožđa mami težaka da uzdrži lozu makar bila začamana. U ogradi je samo jedan kutić prekopan kao da je težaka tu smrt zatekla. Žalosno šuška na ogradnom zidu plašilo od staroga lonca. Ne znaš koga tjera kad nikoga nema. Uspoređujem hrđu na loncu i zahrđalu

zemlju crljenicu. Ne kuha se, ne kopa se. Ipak, zamiriše vrisak kao davni lozov cvat svega otoka.

Živo je samo mrtvo. Na obali se koči spomenik koji krasi dvije kugle i dva stošca. Piše na njemu: *Vazda / hvaljen / Isus / budi / na slavu tebi Bože / pomoću kojega / sve se može / Na čast tebi diko naša / dre Vinko Pulišiću / nadbiskupe izgubljenog Zadra / metropolitoe cijele Dalmacije / Na spomen tebi tvrda sloga / kojom se naši stariji složiliše / te četrnaestoga svibnja mjeseca / hiljadu devetstote godine / tog za nas ponajljepšeg dana / Olib otkupiše / od čestitog Zadranina / Dunata Filippina / Ovaj spomenik naše slobode / radosno i složno podigosmo / svete godine hiljadu / devetsto trideset i četvrte / mi harni Olibljani*. I trafostanica se ponosi 1969. godinom pa ti je čudno da nisu i struji podigli spomenik.

U škrabici Dobrovoljni prilozi za selo izbrojiš dvadeset dinara i sedamnaest dolara. Pogledaš i Oglas kojim Babajko poziva mještane da razgledaju jedrilicu kojom je doplovio od Paname do Oliba.

Bilo ih na otoku dvije tisuće, a sad ih ima koja stotina; živjelo ih najviše nakon Prvoga, a otišlo ih najviše nakon Drugoga svjetskog rata. Najprije kao težaci kopali na Silbi, a najposlije kao rudari kopali u američkim rudnicima. Jedan ti preživjeli o sebi priča kao da broji godine svoga života:

»Vratí se sa 75 godin'. U 37. godini otišâ. Dva brata i 4 sestre, što ćete, motikon se nije moglo njanka živit'. U Americi 37 godina, točno dosad pola života! U pensiji natrag. A tamo najprija na ribe, 12 godin' od 38. do 50. Onda otiša 20 godin' na brodove kâ lučki radnik, od 50.

do 70. Još 5 godin' staža sa ženom. Eto ti ukupno 75. Vo- lu ja ovde, ovdi nemaš straha da te kî napadne. Nakon 60 godin' jedna stara došla iz Amerike, našla Olib u mraku, ponjušila ga navečer i ujutro otišla ća...«

Povratnik sadi kupus u svome vrtu i jedino strepi od mraza oko Božića. Svoje godine broji, ali ne zna koliko ih ima njihova kula. Dodaje starosjedilac: »Znali smo kad je u selu bila zadruga. Sad nikoga više to ne zanima!«

Cijeli dan po selu vozikaju crljenicu. Gone je na onome jedinom magarčiću ili je voze u onome jedinom traktoru. Napuštam pustu obalu i u još puščemu sam srcu Oliba. Sretnem ženu koja hoda s kosicom »za usić' drače da ovce ne odu ća«. Pazi desetak ovaca. Žena na zlatnom lančiću nosi Srce Isusovo i Srce Marijino. Ne dobije ona zlata što ovce čuva, nego joj dao jedan nećak da im čuva djeda. U Americi su dva brata i dvije sestre, zlatom potkupljuju one koji ostaju čuvati djedovinu. Dođu oni svaku godinu, ali svaku godinu i odu. Jedan se misli vratiti čim podgoji sina. Takve im misli o povratku iščekuju kad masline ne urode. Vidim crne mrave oko staroga izmeta, a rúse mrave oko starih panjeva. Jedan crni mrav jedva ugura slamku u mravinjak, a onda je iznosi iznutra, podsjeća te na uzaludan olipski odlazak na kontinent i povratak s kontinenta.

Zmijski nešto zašuška. Ljubica sva sretna: »Guštar! I jučer u ovo doba. Kratko šuška, nije zmija!« Gušterica je ose u osinjaku razdražila i razujala. Ljubica otišla kako je i došla, a meni ostao užitak u bojama: na žutoj kući galeb i vrana. Drugi je galeb na vitlu kojim se

brodice izvlače iz mora. Opet me Babajko vraća k ljudima. Mladić pomalo šepa, ali je jedrilicom preplovio Atlantski ocean. Njome došao u rodni kraj i o tome priča:

»Krenî iz Paname s jedrilicom od 13,5 metara. Sâm. U Panami odma morski pas, gori on, ja doli kad san odmršio propeler. Nî čudo da me morski pas i dočeka. I nevrime me krstilo rano, nakon dva dana plovidbe, ali ja nikad ne odustajen. U Kostariki san upozna Mariju kad mi je oprala košulju u moru. Odonda plovî udvoje... Lakše proći ocean nego od Zadra do Oliba. Opasni školji Grebeni. Između Šipa i Oliba nije moguće proći zbog plitkog dna. Prijatelji me od Zadra vukli jer nema vitra. Onda mi Bog vjetra dao vitrić. U luku uplovî na jedra... U Olibu nisan skako iz broda. Više je moj narod uzburkalo, to za njih šok. Suze mi nisu došle jer puno vrimena na putu. Hvala Bogu da si na kopnu. A nisan ni bî prvi put doma. Cura iz Kostarike ovd će ostati, a ja se vraćan u maju. Sad ću sâm priko oceana!«

Djevojka iz Kostarike u Olibu ostaje, odlazi naše dijete koje je tu bilo preko ljeta. Tovare mu u brod dječji krevetić. Ja se čudim kako ga nose sve sami jaki i visoki. Netko veli: »To su ovi koji rade u zadruzi!« Dvije patke i dva pačića u moru. Čudim se i tomu, a netko dodaje: »Bilo bi ih više da djeca nisu razbila deset pačjih jaja!«

Uvijek na kraju puta pohodim groblje na kojemu o njihovu mjestu najviše doznam od mrtvih. Olipsko ima more koje mu šumi jače od patuljasta čempresa. Groblje je puno natpisa. Čitaš: »*Domovina mi je dala počinak / nakon teškog života / u dalekom svijetu / Ovaj grob podižem za sebe / i svoju obitelj.*« Malo dalje: »*Olibski*

momci i olibski inostranski radobnici / prijatelju Petru Lovroviću. Vijenac je na grobu Vladimira Bagata, koji svaku godinu 10. rujna donose školska djeca s lukobra-
na, a samo je na njemu zvijezda. Šćućurila se među kri-
ževima. Obzirno gaziš po starim grobovima. Željezne su
alke mrtvima posljednji rukohvat kad živi podižu ploču
što je sol izjeda jače od vremena. Čini ti se da grobove
prozračuje šupljikav vapnenac.

Vraćam se na Silbu, slušam na brodu kako se dva
otoka ogovaraju. »Olibljani gladi / ho'te nan kopati / ča
ćemo van dati / govan na lopati!« Silbljani im se rugaju,
ali ih i uvažavaju: »Na Velu Gospu išli bi u Olib, a i pri-
ko godine u prijatelja, jer bi oni imali lipoga sira, vina i
rakije. Čim se dođe, odma glava sira na stol, vino i
kruh!« Ni Olib ne ostaje Silbi dužan: »Molti fiori – poki
bori. Puno cviča – malo para.« Silba uzvraća Olibu:
»Rano moja, kadi je češalj?« – »V konestrici od kruha!«
Zatim se Olib ruga Silbi: »U Silbi je pijačić do pijačića, a
ni ča jisti.« Silba se i sama sebi rugala: »Teče, voda, teče
/ kroz sibenski kraj / kad bi srećom bila istina / bî bi tu
pravi raj!« Susjedni će otoci i jednima i drugima: »Čuvaj
se sibenskog obeda i oliske mise«, misleći da je u gladu-
ša slab objed, a u pobožnjaka duga misa. Tako je i na
Silbi i na Olibu ostala uzrečica: »arja sirun dava«. Dakle,
valjalo sinu vidjeti kakvo je vrijeme da bi pošli na ribe,
ali je on, umjesto prozora, otvorio ormar u kojemu je sve
vonjalo po siru. I reče on ocu: »Ajme, ćaće, arja sirun
dava!« No, tu zrak više ne miriše po siru. Nema više
ovčjeg mlijeka, ali ni mlijeka majčina!

1982.

Grobna Silba

Nisam pohodio kuću one žene koja ima album svih silbanskih jedrenjaka, nego u burnoj noći tražim kuću Šime Lovrovića. Ježim se šuljajući se ispod stoljetnih borova odakle prhne grlica, kao da sam ja taj ubojica koga nije vlast kaznila, ali je proklet od Boga i ustaje se iz groba.

Čegrtaljka na vjetru plaši vrane da u dvoru ne smetaju turistima, a meni bura svilno svira na žicama razapetim među zvijezdama.

Čutim buru one siječanjske noći kad se prozoru prikradao ubojica. Prozor je sad zakovan i otamo se čuje tek hramonika. Njome Lovrovićev potomak uveseljava Silbu. Prozori mi se na slaboj mjesečini učine sovljim očima. Slušam harmoniku pod prozorom kao uhoda.

Proleti mi misao o čovjeku nagnutom nad knjigom, kako se trenom podigao nakon pucnja među oči, vidio ubojicu kao posljednju želju da otkrije krvnika, pa glavom pao u svoju krv pravednu.

Bilo je to prije sto godina. Šime Lovrović čitaše u svome domu godišnjak Danicu. I ubio ga puščanim metkom, kroz prozor, austrijski žandar prema narudžbi bogataša talijanaša.

Svi su na Silbi znali tko ga je ubio, ali ubojicu nikad nisu izveli pred sud. Ni natpisa na grobu dugo nije

bilo nakon ubojstva, nego tek nakon Prvoga svjetskog rata, na mjestu križa kad se je promijenila država.

Natpis je na grobu, na ulazu, uza sliku njegovu: ŠIME MATIJA LOVROVIĆ / HORAJSKOM RUKOM / U VLASTITOJ KUĆI / HAJDUČKI UBIJENA / NA X SIEČNJA MDCCCLXXXIII. Imao je 65 godina. Oko slike još piše: PRVAK HRVATSKE MISLI U SILBI! Dogodine, godine 1983., bit će stogodišnjica pogibije.

Danica se sad čuva u Narodnom muzeju u Zadru. Vidi se na rastvorenoj stranici krvava mrlja o koju su se zalijepile pokojnikove naočale kad je klonuo čelom na knjigu.

Ubilo ga kad je čitao 103. stranu. Puklo desno staklo od metka ili nije imao novaca za popravak? Tajnu prekrila prašina. Krvave mrlje više su crne nego crvene, slične na ispucali katran. Pričine se ili kao otočje ili kao zmijska koža.

Na krvavoj mrlji trag je trepavica njegovih očiju dok se zauvijek sklapaju. Čudile se videć ubojicu koji im ne dade da dočitaju riječi koje se neokrvavljene razabiru između očala: »... Hrvatskom i Slavonijom...« Krv izgri-zla sva slova osim nedovršena retka: »... se konačno završuje znamenito razdoblje Vašega narodnoga života...« Završava tako jedan nedovršeni život. Nikad više te oči neće vidjeti ovaj svijet.

Zgrčile se stranice u smrtnom trzaju. Umirući ih kupio kao posteljину u mukama. Prolivena se krv natočila u lokvicu, onako kako bi je natočila crvena kiša. Gledaš je li se koja vlas slijepila? Pogledaš onda slijeva sliku Šime Lovrovića. Visoko čelo nije ti samo misaono,

nego je to naše čelo koje je lakše za metak. Velike oči gledaju kako ga gledaš: jesi li ganut ili si zlurad?

Sve što možeš to je da opišeš sijede zaliske kao rani mraz, orlovski nos i raskriljene brke kao Šimin pogled s nebeskih visina. Osvjedočiš se još jedanput da je zgrčio listove u smrtnim mukama i odeš iz Narodnog muzeja. U vitrini krvava knjiga ostaje kao trajni izložak.

Vidim tek sad da je na Silbi više vrana nego galebova. Umjesto da iz brodice istovaruju ribu, na otoku izvlače cementne blokete za vikendicu. Usred je mjesta škola s prozorima bez škura i sa zelenom mrežicom protiv komaraca na prozorima učiteljskoga stana. Učenika nema ni koliko prstiju na rukama, a između dva svjetska rata bijahu četiri učitelja.

U to doba blagostanja idu u Ameriku da se vrate kad nešto steknu. U međuvremenu propala loza od žilogriza. Prije bi mlaz zasuli zemljom i eto ti novoga trsa, a sad je američansku lozu valjalo posaditi duboko u zemlju. Žene za to slabe i loza propala. Parobrodi im zadali težak udarac, baš kao i ja koji nisam pošao vidjeti slike njihovih slavni jedrenjaka.

Hajde, gledam ploču MJESNA ZAJEDNICA, uz koju je pločica poduprta čavlom, jer su se kutovi razlomili kad je zabijana, a na njoj piše: 19. III. 1852 / NAŠI STARI OTKUPIŠE / OSLOBODIŠE / OTOK OD KMETSTVA / POSTAVLJAJU ZAHVALNI SILBLJANI / 19. III. 1952. Čekali su dan svetoga Josipa punih sto godina, a onda im se otkrhnula!

Čitam na cisterni još jedan zapis: L. / GODINE VLADANJA / NJ. V. FRANE JOSIPA I. / IZDUBE /

SVETE GODINE 1900 / UGRADI / OBĆINA. Ah, taj car Franjo Josip, ljubitelj naših otoka, kojemu su iz Silbe odnosili i prvo bijelo grožđe, rani ranac.

U Silbi gledaš s jedne obale izlazak sunca, onda se predvečer prebaciš dvjestotinjak koraka, pa s druge obale uživaš u sunčanom zalasku.

Salvator Škropanić započeo mi je pričati o svojoj mladosti pri izlasku sunca, a dovršio je pri zalazu sunca, kako i priliči životu koji je preživio nekoliko država. Nije mi htio pričati noću jer mu je dosta što je, od 81 godine života, 20 godina radio samo noćnu smjenu. Šalvo priča:

»To je bilo 21. godine. Isti dan u maju mesecu naredbu: ili se napisati talijanski podanik ili kući. “Boga vam vašega, kod zdravih ruku da se prodam Talijanima!” Doša doma na Silbu, kamo ćeš! Ali, što se dogodi, opet Talijani zapovedaju, treća zona bila. Zabranili posle šest sati. “Boga vam vašega, nećete vi!” Ne daju zabavu, ne daju ništa, i nas četrdeset momaka otvorimo zabavu. Oni bajunetama upadnu unutra i guraju vrata. Baš sam ja skočio prvi, otvorim kračun, izletim van, tako brzo da mi je bajuneta kaput i prsluk proparala, na pjaci opale plotun u nas, mi se razbegnemo u čamce, i u Novalju.

Idemo u Dubrovnik da tražimo poso, mi brodova više nismo imali, sve podilili što je bilo kumpanija, što ćemo, zovu nas na poglavarstvo, a mi se bojali da će nas uručiti Talijanima. Poglavarstvo u Dubrovniku. Kad, 1922. kaže: “Znam, ne bojte se, mi vas možemo uputiti na Dunav!” Plate nam put, Krsto, Šibenčanac, bio ministar, i upute nas odmah u rezervu. Ostanemo potle, kao

ja, drugi se razišli, neki došli do Hamburga, pa se prekricali na morske brodove, eto, takva sudbina. Sanja bi da sam otpušten iz službe. Svršeno ako izgubim to mesto! Od pete godine života po barkama, na moru ribu lovio, ne znam drugo.

Rijeka je opasnija od mora, ima vrtloge, sve potapa jaki liman, to je gdje rijeka malo miruje dok matica struže, tu rijeka pusti ribu da se odmori, svaki liman brod okrene, ako ide nizvodno, a te su vode od Bratislave do Regenzburga. Obale su kamenite, može se razbit brod o obalu. Voda nosi i drvlje i kamenje. Sad imaju dvije gvozdene kapije, a prije su bile jake vode, koliki su se podavili. Ali, mirnije je nego na moru, nema vetrova, brani šuma, tako da sam izdržao 35 godina.

U međuvremenu, kad su brodovi u zimovniku, svi se brodovi uvuku u zimovnik, tu treba seći led, da se oslobode brodovi, jer će zgnječiti brod da napravi lepinju od njega, zato se seče led oko broda. Jednom prilikom, u Pančevu, putnički je brod bio, sečemo led oko njega, 18 nas ili 20 na platformi, svaki sa sikiron i lopatom, sečemo led, a prošao brod i talasi led razneli, svi 18 popadali pod led. Čaklju, ovdje na moru zovu mezo-mariner, imala trojica koja ostala na brodu, kupili pod ledom, mene zahvatila čaklja, taj mezo-mariner, za žep od staroga austrijskog prsluka, a imao sam i čizme morske i kaput. Sedam ih se udavilo! Ali, smrznuti, u bolnici, hranili kroz nos i jedva ostali živi koji bili izvađeni. To je bilo decembra meseca 924. godine. Iz Silbe gore bili ja i tri kapetana – jedan umro na Silbi, a ostala dvojica ostala u Beogradu, tamo dobili stan.

Ova nesretna politika me nagonila da se vratim u Silbu. Leševi ko cepanice plovili rekama. Što ako opet dođe do toga? E, zato sam jedva čekao da pođem u penziju, da se vratim na Silbu i popravim ovu moju starinu i živim na miru. Sin u Puli, a kćerka u Rijeki, svi smo tu jer ludo volimo Silbu. Sin dođe, dva njegova sina dođu. Tako sam 25 godina u Silbi, muzem penziju: “Dugi je to radni staž, treba penzija na penziju«, šali se Šalvo. Odjednom ugleda brod i viknu: »Marina!«

Ušutio Salvator s uprtim pogledom na more, a išulja se njegova žena iz kuće da, kao svaku večer, sa svojim Šalvom gleda sunčev zalazak. Brod prođe preko sunca koje zapada i sunčana kugla poput svetokruga okruni Marinu. Ona plovi u Pulu, a sunce roni u more. Salvator se okrene i ode od mene zauvijek.

Nešto mi ne dâ da uživam u ubavim obalama. Tako prema crkvi svetoga Ante dolazim začepljena nosa. Smeće su ondje nahrpili s jahta na kojima se sunčaju jahtašice golih guzica kao prezrelih bundeva, upravo ondje gdje su nekoć sidrili brodove za nevremena i gdje su mukala goveda na putu od Bosne do mletačkih mesara. Od starog doba osta još samo suhozid, ali je i na njemu novo doba napisalo NA PRODAJU!

Što ću, na Silbi me svi putovi vode prema groblju. Hodam po grobnim pločama kojima ti se čini da je Silba popločena. Neuništivi ti lišaj na njima priča o uništenim životima pod pločama. Ljetna bura prijeti i čempresima koji vrhom šume a podankom škriplju.

Razgledam groblje kao silbansku znamenitost. Na jedinoj grobnici na talijanskom uklesane mrtvačke glave

s kostima. Ljeta Gospodnjeg 1911. na groblju je pokopan GRIJEŠNIK / POP / MATE SILVEŠTRIĆ / VITEZ. Čini mi se da je smeđi mrav jedini živi stvor na ovome mrtvom groblju, koji se svojom bojom mudro prikrrio na željeznome križu na grobu OBITELJI KOLJERIĆ.

Poprsje u cvijeću privuče mi pogled na brončani pogled što poput mene razgleda groblje misleći o našem žrtvoslovu koji jedino možeš gonetati na grobljima. Uskoro će i grob biti sav u cvijeću koje će – jedni danju, drugi noću – donositi za spomen na žalosnu desetu obljetnicu od ubojstva mladoga profesora Gojka Matuline, na stepenicama zadarske gimnazije u kojoj je predavao povijest. Odlazim i bacim pogled na novo groblje koje otvorenim čeljustima čeka. Grobnice su sve s primaknutim pločama koje jedva čekaju da poklope onih dvjesto silbanskih umirovljenika.

1982.

Goranska pomrčina

Vidio sam na Bjelolasici crnoga daždevnjaka, crnu zmiju na Bijelim stijenama, okatoga leptira na Tuhobiću, a sad slušam goransku tišinu prije olujine žutoga lišća.

Brezama već zveckaju zlatnici na bijelim djevojačkim prsima.

Bukvi na vrhu grom je otvorio ranu. U toj crnoj pukotini, kad se živinice pretvore u crnicu, rast će cvijet na životinjskome grobu. Pukotina te priprema na zijev između zemlje i neba, na pomrčinu Mjeseca koju ćeš gledati iz Gorskoga kotara.

Motriš zebu kakve na Mjesecu nema! Ah, da ti je nasloniti lice na zebinu grud od nebeskoga paperja. Ne možeš, dolje si na Zemlji i trava se za tobom opruža kao da te hvata nejačak podzemljar.

Sunce u granju vatrenim okom motri dvije ptice koje je dovelo da noće na drvetu. Sunca nesta i trne se staza ljudska, a užge se staza medvjedova. Mumlja prije zimskoga drijema. Neću ometati njegov san u brlogu, kad se ovije u tišinu, radije silazim s vrhova i pohodim sela na pribrežju.

U Benkovcu Fužinskome Joža i Vilma Bubanj bore se za svoj vrt, opasali ga »vrpcom protiv jastreba« i »vrpcom protiv jelena«. Drva vire iz njihove kuće kao

puhove okice iz šumskih dupalja. U hiži Vilma lije suze nad pismom s Urala. Vilmin brat Mato Ružić rodio se 1909. u Hreljinu, a pismo je pisano 1983. u Čeljabinsku:

»Zdravstvujte!

Rodnye pešči Vilma, Osip i vsja vaša obitel. Vilma, my polučit ot vas priglašćenie, donuščie vam spasibo za zadotu, no my teper' poehat' mi puda ne možet, Mate sovsem slepoj...«

»Živjeli!

Mili Vilma, Josipe i cijela vaša obitelji. Vilma, primili smo vaš poziv, dopustite da vam zahvalimo. Mate je posve slijep, oči su mu tako slabe da hoda pipajuć, sad živi jedino od uspomena, jako često spominje djetinjstvo i sve vâs doma, sjeća se šuma, planina, polja, pokatkad mu se pričinja rodna riječ iz djetinjstva, ali Mate je uvijek uredan, ne traži ni najmanju pomoć...«

»Robu poderat, gol i bos ostal, u kamenolomu mu kompresor oko šundral, drugo popustilo i oslepil...« plače Vilma. Vilmin otac mlad umro pa je ona gojila sedmero braće i tri sestre, djevojčicom ih hranila i redila. Izdržali u sirotinjstvu, a onda brat Mate ostavio domovinu. Imala je šest godina kad je Mate otišao u Kanadu. Zatim je iz Kanade »29. njih 29« pošlo u Rusiju. Neki se vratili doma, ostali Mate i još jedan, »koji je umrl«.

Pismo im je prevela Ruskinja. Udala se za našega pomorca, a u Benkovcu Fužinskome ima vikendicu.

Smrklo se kao u rogu, a već u zoru mene mami Burni Bitoraj. Idem u divne šume kojih se Mate tek sjeća. Dolje mahovina buja od otopljena snijega, gore su rese umrlih jela od kiselih kiša. Mala zeba, na stijeni kao

brušen orlov kljun, sikće »ćin-ćin«. Lišće pada u jamu i ostavlja tihoću na granama. Vjetar mi sad u zebi pjeva.

Pri vrhu sam zajahao panj kao samaraš svoga konjića, ali dok se on u gori bori za kruh, meni su gore samo slobodne misli i nebriga.

Leđa osloniš o toplu stijenu i uživaš sklopljenih očiju, razgrćeš lišće koje miriše i znaš da ti ta stijena štiti leđa. Zdesna mi je stijena čiju zlatnu žilu čuva ptica kamenuša, slijeva mi je stijena Medvjed Brundo koja mami izletnika i odmetnika. Sjediš na raspalu deblu koje su sasjekli i ostavili kao oluja. Olujina je milosrdnija. Okolo mene poklekale bukve kojima je tajna u koljenima, nikad nećeš znati je li na njih klekla sjeverna težina ili čovjek drvokoljač.

A kad se uskiši na planinskim vrhovima, dvije jame u ponikvi gutaju bujice poput žedna drvosječe. Ozari me leptirić koji zrakom plovi kao galebić. Bura u moju čast pjeni, raskidanim oblacima, modro more na nebu.

Zeleni crvić upija se u bukvu, ostaje za njim sluz, misliš o mozgiću skritu u grbicu. Bolje od tvoga sluti zimu jer su mu život ili smrt jedina dvojba. Izlazim iz ponikve kao iz samoga sebe. Valja mi naći noćište. Lijepo bi bilo ukliniti se među dva debla koja rastu iz jednoga. Čuvala bi me, kao tetrijeba, da u snu ne spuznem. Stablo je to kao dvojna zvijezda u zvjezdanoj šumi Nebeskog kotara.

Sutradan Mali Bitoraj s velikim vidicima: Samarske stijene poput parkiranih samara, Bijele stijene s kapicama divokozjega izmeta, Bjelolasica s četiri bjelkasta

hrpta, dalje Risnjak s prijevojem odakle si nazreo kućicu s dimom, Petehovec s crnogoricom kao sklopljenim kralima, Snježnik s golim šumama u kojima tek jedan žuti list dršće poput Učke u rasjedu koji ti je prije milijuna godina na nju otvorio pogled, viševički stožac kao da ćeš s njega vidjeti svu kuglu zemaljsku.

Nakon ushita, dosadne mine, tun-tun!, u kamenolomu. Idem ja kamo me moje oči vode, a one uskoro vide puholovca na Petehovcu. Poprskan je puhovom krvlju po kapi i po rukama. U duplji ljeskovom šibom pritisnuo puha, puh stenje »mmm!«, ogulio mu rep gušeci ga rukavicom. Leži u ponikvi mali puh kao nakešen mrtvac. Pripovijeda mi puholovac:

»Puno puhov, puno žira. Bit će puno snega! Ako imaš голу ruku kad vadiš puha, ugrize te i ne popušća dokle mu se zubi ne složu. Zato ga ošamaniš smrdećom krpom, zagnjest ju u rupu, onda se on hiti kako pijan. Puh ima dobru mast. Glatko drvo bukovo, slatko meso puhovo!« kesi se puholovac poput nakešena puha. Tebi je gorak prizor: puhova krv malo crvenija nego mrazovac, crne puhove očice iskočile od gušenja, kao da je još živ izvan svoga tijela, a isti je sjaj i u krvavim puholovčevim očima. Osuzi ih prvi mraz koji i puhove stjera u podzemni mrak.

Bjelolasica nema puholovaca jer i oni poštuju njezinu tišinu. Dok se njome penjem, širi mi se pogled. Klečke su stijene kao snijeg, dižu se izinja okolnih šuma. Klečice se uglodale u Klekovu голу lubanju. Panj bijel kao zglob. Sjeničica je na osunčanoj kitici gdje joj je toplo u češeru. Jelama visi lišaj poput prosjačkih krpa.

Bura zunza kao muha nad puhovom strvinom usred ljeta. Zobene trave tuckaju se klasjem poput srnećih sjekutića. Kako se penjem k vrhu, klekovina je sve klekastija. Pusto je gnijezdo punoinja kao da ga je ptica bila njime obložila. Gomirkovica se cakli, inje joj kapa, topi se astralna kapa. Gavran grakće u inju koje, nečujno našem uhu, kucka da se otvore vrata nebeska. Čulo ga na nebu i poviše osunčana Kleka ukaže se danji Mjesec!

U šumi na Kleku čuje se jejić, »ććuuu«, čuče on kao da se je u daljini već snoćalo. Žurim se da stignem, a ne znam gdje, prije mrkloga mraka. Napokon sjedim na gorskome sedlu. Odjedanput, pod stijenom rikne medvjed kao da se začinje potres u njegovu brlogu. Vele mi poslije u selu: »Sjeo si mu na stazu!«

Sjedim sad s podbjelolasičkim ljudima, zadihan, a žena u selu mirno priča: bolje da se nije »stog slegâ«, neće biti snijega. Svezan konj hrže od žeđe dok uza nj teče potok. Pokazuju mi jasle od izdubljena trupca, na njima su lanci za vrat i rupice za vežnju. Žena sadi luk, pokrila ga granjem da ga ne bi zvijer razrovala. Pričaju dalje u selu: u šumi sjekli drva, drvosječa u duplji napi-pao medvjeda, bjež', jer se medvjed »ustubući« nakon sna, čovjek poslije uzeo drva iz brloga, neće više medvjed leći u tu duplju. Vele: sruši se jela svakih četiristo ljeta! Malo još saznam o njihovim šumama gledajući kako medvjediće oko vrela vodi majka medvjedica. Došli piti na mračan izvor, a dotle su odvezali konja, pa medvjed i konj piju s istoga vrela. Ostavljam taj goranski sklad, a tako bih htio biti barem ovdašnji stog koji će zimovati pod snijegom kao u bijelome brlogu.

Opet sam s Bubnjima, mami me njihova sudbina. Pogulili su krumpir, hitili vrpce s vrta. Samo je cvijeće prekriveno novinama. Predzimski slutnja budi sjećanje u Jožića:

»Bil sam mal pa sneg priko mene. Koprca se i nogama i rukama pa sam živ izašal. Obrve bele. Kad sam pljunul, odma se led napravil. Drvo pucalo od zime, rukavice bacil, topil sneg u dlanima. Kak ja mal, a živ? E, se koprca!«

Pohodim s Jožićem Matića poljanu, na kojoj se umalo nije smrznuo u ratu. Love sad na njoj medvjeda s Bitoraja. Smrdi uz čeku hrpa volujskih lubanja. Veli Jožić: »Tu je bil! Gren, gren, samo se okrenul na guzicu, da prostitute, izmet zelen poput kokošnjih jaja.« Pričamo pod jelom u zaklonitu, u toplijemu, dok nam šuška rosulja i šumi šuma. Joža tu čeka vjetar umjesto medvjeda. Sjetit će ga davnog vjetra koji ga je tukao u prsi kao studen metak. Prsti se sad tek malo lede, a onda vijaše mećava i bijaše nevidjelica.

»U šumi već neki zginul, drugi borac pušku nagnul na jelu, ovako grančice trgal, da će si vatru naložit, ali se tu prevrnul. Poslije došli konjima, ali sneg zahital, vukovi kosti razvukli, tek u proljeće našli kad se sneg otopil... Grančice pobirali, a ja ne dam, veli Ivan Kačun: “Jožiću, pušci me, sad mi nî zima, nî mi niš.” – “Jive, ni govora. Uz oganj bi usnul.” Govori mi sad Ivan: “Žalibože, Jožiću, ča me nisi pustil užeć oganj.” Jadan on išal na Lič crkvu popravljat, prsti bili smrзли i va Bari mu prste na nogi odrezali, pel se po škalah, stal previše ovdi, gledaj, ni znal da nema prstâ, sa crkve pal, kičma mu se

osušila, još živ, ali na kolicih. Snega bilo preko dva metra. Imal san talijanske cipele, dupla koža, i hlače i uvijače od bivše stare Jugoslavije, a šinjel više talijanski, dok je engleski puno jači. Sve smrznjeno, uši nî, pljuvaka se zaledi. Bil drvosječa. Pognut se dugo probijal na mestu, morali se kretat, kud ćeš smrznuta druga nosit kad nisi mogal ni sebe, neki su bacali oružje, mazge imali, one nosile teške mitraljeze, sve ostalo va snigu, noge do trbuha, drvo glodale mazge po šumi, i tu nestale jer bili vukovi, vučja je zima, neki jači prošli, meni žal i danas, suzi oko, suzi od starosti i suza, imal mater, ženu, decu, da ti pravo kažem, nisam se bojal smrti...«

Zakriješti šojka kad se smrt spomenula.

»Na poljani naređenje da moramo u Mrkopalj, neki pošli na skijah, bolje obučeni, najviše sirotinja stradala, kî nî bil otporan, komu škodi glad i nî mogal izdržat. Prtina u šumi, kî naprvo prošal, vidili smo trag. Kî bi znemogal, onda je i poginul, snaga napustila, kî bil natrušen, ne potpuno zdrav. Spaval si stoječki, živčani od straha, upišali se u gaće, rado bi lezi i zabij glavu, ali moraš ići da se ne ukočiš, makar te metak ko ptičji kljun, dade ti kvrgu i padaš, hodaš dok nije kugla došla. Nis znal dan za se, s manun je bil Marijan: “Pusti me, kad malo pospim, poslin ću krenit!” Ne dam, to je mrtvački san. Ali on zaosta. I ostal.

U Mrkoplju, pobrojilo, kî fali: nema ga, ko vodi računa! U proleće sustale iskali, snig zatrpal, još metar i pol napalo, smete delal vetar, kî će ga nać, susedi imeli konje, hodili s konjima pa su mrtve iskali, kosti im ostale, vuk meso požeral.«

Miriše smola, šušika krupica. Tresu se kapljice s jele poput suzica. »Suze se ledile od leda«, čuti i Joža suze u kapljicama. Ogrli jedan po jedan kameni spomenik, svaka je stijena njegov mrtvi prijatelj! Zaorali su krumpir uza spomenik, no život se nastavlja iz krumpira: »žere« ga divlja svinja, jelen ga kopa prvom nogom kako bi rukom da ruku ima. Trava dršće kao ozebli čovjek, kroz vlat i kroz prsi huji vjetar, zima prijeti odakle je on ubojit. Joža miluje stijenu kao smrznuta prijatelja: »Nisu išli ovako jedan za drugim! U smrti nî reda...« Suze mu sakrije mrzla kiša:

»Ja san bil ko sitnica, buha, zato živ, a Istrijani, Kastavce, Grobničane, Gorani, nî ih četrdeset godin!«

Poljana se uzimila. List veliki pada kao ubijena ptica, mokro se lišće lijepi naših čela, u vrtlozima pada u humusnu grobnicu, magla huji iz jama i planina je maštajuća. Brgljaz s bijele stijene sleti na modru koru, koju buši žuna da iskopa predzimskoga crva. Rastajem se od snažnoga sićušnog čovjeka njegovim »nî ga« u mojim mislima: »Nikad više neće Jozo vidjeti Jožića!« Znadem dobro koliko sam neočekivanih prijatelja na svojim lju-tim putima ostavio zauvijek.

Idem dalje, ištem Kiceljeve jame gdje srnino bijelo zrcalo zamiče u paprat, a stijene su s crvenim rujom na sebi kao nakićen sarkofag. Uz Kiceljeve jame crveno je lišće nastro s Kicelja. Napokon nazreš jame: široj šumi potok u crnom zvonu, a uskoj ne vidiš dna u crnom lijevku. Crnomodre stijene i modroljubičasta mahovina, sve se to stapa u neku ljubičastu pratvar, čini se da će zasukljati vulkan iz Kiceljevih jama. Gore vidim jele

kojima otpada grana kao rog jelenu, a dolje gledam daždevnjaka sa zlatnim mrljama kako se na batrljcima kobelja po crnu stijenju. Daždevnjak ti burka strah i goni te od mračnih Kiceljevih jama. Strast ti je da se skitaš sâm kroz domovinsku divljinu, ali još nemaš strast da samo s domovinom podijeliš svoju smrt, s njom i ni s kim drugim.

Sad hodim na Skradski vrh. Uhodim u crnogoricu i žutogoricu, u žutocrveno lišće i žutocrven cvrkut. Sa Skračkog vrha vidim žuto lišće oko Zelenoga vira i zelenu dolinu s modrim stijenama. Dalje špilje i bliži Hribec. Zebe otresaju maglu s vlažnih krila, rugaju se drvosječi koji stresa mokru kapu. U maglušini listić leti kao leptir na Veneri, štropoću maglene kapi i uvlače se pod lišće poput kositrenih kukčića. Zapuh digne maglu i zaodijeva lišće u ljubičastu boju. Kapljice tuku o paprat i prenu zeca koji iskoči iz papratnjaka i sakrije se među tim istim kapljicama. Trkne i srnjak. Trčim za njim da ga se nagledam, a on mi otkrije pod vrhom drvenu kapelicu.

»Prošćenje na Veliku Gospu, unda samo velika maša«, reći će u selu. Ali, Gospi je na kipu otkinuta glava, probušene su joj dojke kojima doji Isusića, otkrhnut joj je pupak. Precrtan je crveni hrvatski grb na daskama, a nacrtan je crni hrvatski grb kraj zvona. Crnim slovima VIVA CROATIA, na četiri jezika HRVATSKA, CROATIA, CROATIE, KROATIEN, nadnevak 3. V. 1983., a »ROBERT I JOSIP vidjeli medvjede i slikali ih!« Drvena je kapelica puna grbića kao gnijezda ljutih osa drvarica!

U šumi bijeli karanfil. Prigneš se i čutiš vonj gnjila već lišća. Modroljubičast zvončić sa pet latica nazdravlja

ti čašicama punim maglene rose za stolom od jaglaca i ciklama. Pretvorim se u vjetar i hujim jesenjim cvjetinama. Pohodim opet Petehovec. Mrazovac izlazi iz jutarnjeg mraza i zalazi u večernji mraz. Zašlo Sunce, izlazi Mjesec.

Odjedanput, smjena nebeskih straža. Dne 17. listopada 1987. bijaše pomrčina. Brzao je Mjesec kao svemirska olujina. U sedam sati navečer crna sjena zamrači nebeski zemljooid. Jutrom opet oljubičasti se Gorski kotar s istoka, ponovno Sunce izranja kroza svoju zvjezdanu talionicu, zapali boje nad Bjelolasicom i Bijelim stijenama, opet sad zapada danji Mjesec nad Risnjakom, samo gavran nad nama i noć i dan grakće od Mjeseca do Sunca i od Sunca do Mjeseca.

1987.

Na gorju u Međugorju

Autobus kojim idem u Međugorje, u dva sata poponoći, stane u Podmilačju. Tako hodočasnici predahnu uz čudotvoran izvor, a takva voda i priliči njihovu svetome Ivanu Krstitelju. Ne mogu prići jer se oko vrela natiskalo toliko svijeta da čuješ samo njegov žubor.

Htio bi vidjeti barem slapiće što vilinski pjevaju. Ne doseže ga baterija kojom osvjetljavaš, ali ti pomaže nebesko svjetlilo. Mjesec se iskrao iz oblaka i vodu obasja.

Bezvodni ti Mjesec pokaže vodu i djevojčicu. Spavala je tvrdo u majčinu naručju, a majka ju probudila križajući je vodom s izvora. Cijela je obitelj, cijedeći vodu iz natopljenih rupčića, polijeva po sljepoočicama. Mala se dere i trza, buni se i nećka, razabireš samo riječ: »Neću!«

Hodočasnici iz svih drugih autobusa ubrzo doznaju njezinu sudbinu. Ivana je lijepo govorila sve dok nije u četvrtoj godini odjedanput zanijemila. Nigdje joj nisu našli lijeka.

Jedna rodica sad zavapila: »Pomoći će sveti Ivan našoj Ivani kako je i njegov otac zanijemio i progovorio!« I dvjestotinjak hodočasnika, okruživši rodbinu, započe molitvu: »Molit ćemo svetoga Ivu da Ivani povrati govor...!«

Hodočasnici izmole Očenaš i krunicu te odu k svome autobusu. Obitelj ostade sâma oko djeteta! Opet vidim njihove starce koje pridržavaju dok se saginju nad vodu da rupčiče natope. Svi oni moleći čekaju čudo, a ti strepiš da će zatrubiti nestrpljivi autobus.

Obitelj i rodbina dalje mole, čuješ »... i kako bijaše u počelu i sada i vazda u vijeke vjekova amen!« Osjetiš da će i djevojčica jasno izgovarati samo ono »neću« jer je to riječ s početka našega govora.

Mjesečina pomrčala. Nagrnuli oblaci koje zovu ovčicama. Zastrli nebo pa se sjaji samo jedna zvijezda pokraj Mjeseca. Učini mi se da je to nebeska pastirica u stadu od oblačića.

Gle, i djevojčica će u svome selu biti pastirica koja će trčati za janjčićima. Igrat će se od zvijezde jutarnje do zvijezde večernje za njima po proplancima. Neće ih moći zvati »ćić, mâlo, ćić!« ali će ih vabiti nijemim govorom kojim su njezini predci oduvijek razgovarali sa životinjama.

Odlazim od onih koji čekaju čudo uz vodu. Ne žubori mi više izvor, zašumi mi skrivena rijeka. Lahor još samo s vrela ćarlija riječima: »očenaš koji jesi na nebesima...« Oni se mole, a ti plačeš!

U zoru sam u Međugorju. Grane sunce i mrki leptiri s okom na krilu otvore ti oči da si u kraju gdje se zagledâ u svoju nutrinu.

Idem k crkvi. Talijanka se pod smokvom sat vremena ispovijeda, kao da je na se preuzela sve grijeha Apeninskoga poluotoka. Čuje se iz crkvenog zvučnika: »Svukudašnji i svakidašnji Bog...« Odjednom se oko

Sunca ovio kolobar kao svetokrug. Sva se lica u Međugorju okrenu k Suncu, kao prema davnome božanstvu!

Želim s nekim iz Međugorja razgovarati o vidiocima. Jozo Vasilj nema 74 godine u očima, one su mu žarke kao zlaćen list duhana. Dokle priča o vidiocima, sve se ogleda da ga tko ne gleda.

Veli, nisu im dali na Crnicu, a oni poleti kroz drače, »ni vojska ih zaustavit'«! Kažnjavali one koji su išli k mjestu gdje se djeci Gospa ukazala, obrazložili da su »uznemiravali građane«, a seljaci u žalbi naveli da su oni »mogli uznemirit' jedino 'tičice i zmijice«. Veli, svjetlost na Crnici svečeri sunula. Njemu promakli rasjali Vlašići jer mu ih »zaklonila murva«, a svijet ih vidio u zelenoj svjetlosti poput novih zvijezda, »novih Štapa«. Veli, neki još vidjeli da je na nebu zlatnim zvijezdama pisalo MIR.

Čudo je na brdu i ostavljam svagdanji život u dolu. Križnim se putem penjem na Križevac. Čujem već kako se dolje žene dovikuju: »Vrati kravu!«, a Šapčanin oglašava da prodaje svinje koje vozi u kamionu. Kad prodoše uza svadbenu povorku, uznemirene svinje ciče kao da ih već za pir kolju.

Putem prema vrhu netko je na drači ostavio džemper da bi ga uzeo na povratku. Ne boji se lupeža kao ni onaj koji je ostavio tenisice sa čarapama. Jedino ne znaš je li se izuo zato što ga nabijaju ili želi bos proći kalvariju. Jedan čovjek bolesnih nogu četveronoži prema Križevcu, u crljenici mu dlanovi ostavljaju trag davnih gmazova. I jedno djetesce četveronoži uz majku koja lize na golim koljenima.

Dršćuće drače šuškaju nabodenim sličicama – sretna obitelj pred kućom u cvijeću sad je okružena draćama. Tko zna kakva je nevolja dovela i mladenku iz Italije čija sličica na drači tuguje, a na slici je ona sva sretna hitnula vjenčani buket.

Sve ti prizore nadjača majka koja vodi dijete i za draču se zaklonila. Zavrнула mu rukaviće i pipa mu žlijezde pod pazusima, moguće se nada da je malomu bolest uminula. Bosi se hodočasnik nabo, tresnuo od boli nogom o stijenu pa ju je krv poprskala. Prema kraju povorke već nema bosih, a neka žena za nešto opsuje: »Jeben ti bigulicu!« Zastidi se časne te se sebi opravdava: »Pa to i nije psovka!«

Prosjakinje sjede, na oštrome kamenju među draćama, poput mučenica. Slično zazivlju: »Gospa ti dala bombino!« – »Sina im'o!« – »Gospa ti čuvala djecu i putnika!« Gotovo je svakoj dijete u naručju, usnulo kao obamrlo na njezinim grudima. Poslije vidiš, na povratku, kako to dijete odmijeni majku. Prosi samo kao ćuk na kamenu, a majka uza nj skrušeno moli sklopljenih ruku, skuplja milodare na požutjelu novinu. Kad netko djetetu baci novac, obližnja se prosjakinja diže ispod drače, samo što ne hvata hodočasnika: »Sinjore, koji dinar, koji dolor, koju marku!« Nitko ne ište liru! Mali se prosjak igra, ispijenu vrećicu soka napuhnuo i prasnulo rukama. Smije se i ne baci je na križni put, nego je sprema u svoju vrećicu od smeća.

A netko iz povorke svomu je djetetu izdjeljao križić kao igračku, na njemu su ruke od rašljica i podsjeća na praćku.

Gatalica gata u samim dračama, kao da se od nekoga skriva: »Zaposlit ćeš se...« proriče ženi u narodnoj nošnji, koja joj poslije odvrća: »Kako ću ti platit' kad znaš da nisan zaposlena!« Ne znam je li je kori ili joj se ruga?

Mole u zboru oni koji skupno hode prema vrhu. Stara Talijanka spominje »del inferno«, a mlada Slovenka »končano ga prisilijo«. Odjednom zavihore rupci navrh Križevca. Njima su dodirivali Gospin kip i svoja čela ili gladili bolesna mjesta na tijelu. Viju se na grabu kao zastave hodočasničkih zemalja. Miluje ih i vjetar sa svih strana svijeta: karpatska bura i saharska južina. Čini se da su prostri na grabove grane da bi se osušili od suza koje u njih isplakuju.

Podalje na vrhu pod dračom ljuticom na kostriču kleči Francuz, bos i bradat moli krunicu dok žena uza nj sjedi na kamenu i čita molitvu. Među njima dječaćić šutke slaže križ od kamenčićâ. U molitvi se najčešće čuje »... il personne malade...« Oćutiš kako ih je jedino bolesnik, koga su ostavili doma, mogao dovesti u ovu ljut gdje dračice mrse kosu. Ženine vlasi muž pobožno odmrsuje dokle mu kostrič bocka tabane kao zmijski češalj. A cijelo se vrijeme njihovo dijete jednako igra slažući piljke u oblik križa.

Šuška mi obližnja ilirska gomila poput ilirskih kostiju koje pridošli narodi pretresahu. Otrgne me načas od molitvišta moja čežnja za vidicima. S jedne je strane križ, s druge je dalekovodni stup. A nad svim je daleko Biokovo, bdi je kao oko uklesano Božjom rukom u ovo me ulančanom gorju od Prenja do Mosora. No, samo je

onome sokolu dano da upozna visinu, a mene u dolinu zove pjesma u Međugorju. Gore ječi crkva koja dolje pjeva!

Ostavit ćeš Križevac jednako iščeprikan kao onaj francuski dječak, obosio kao ona Slovačkinja koja se bila izula. Dječju će kapicu, ostalu na kamenoj glavici, bura vitlati do mora. Naočale za sunce smrskat će visinski vjetar što ga oblačina odveže od litica ili istjera iz jama. Novac koji ostave neznanu komu, poklope kamenom i vjetar ga ne broji i ne dira.

Ostavit ću i ja na Križevcu onoga isposnika koji je čelom pritisnuo stijenu, šuti pod smričem kao pritajena jarebica na kamenom gnijezdu pa ti se čini da je čeonom kosti urastao u stijenu od koje ga dijeli tek kožna opnica. Neki mladić moli prislonjen o križ odimljen svijećama, ostaje mu čađa na čelu kao kakvom pomazaniku.

Nitko se ne klanja grabu koji raste poput križa. Njega ophodi samo vuk, njega oblize samo zmija.

Uskoro od Križevca čujem jedino: »Molimo, Majko...« I vidim jedino mladića koji se popeo na željezni križ kao mornar u koš na jaroblu, prodaje koktu pa gleda gmiže li uzbrdo još žednih.

Nizbrdo pretječem mlade talijanske fratre koji zagale halju da im se ne potplete pod noge kao duga suknja negdašnjim pastircama. Pretekneš i ženu koja veli mužu: »Okrši mi niki štap ako misliš da se živa vratim!« Bezglasni ljudi u povorci preglasnu ženu opominju. Muž je ušutkava, ali je ona još glasnija: »Ajde, Ivice, nisam na robiji! I policija je bila ma se nisam bojala!«

Gluhonijemi hodočasnici ne haju, mašu bijelim rupcem i dolje u dolu njima odmahuju. Poprska nekoliko kapi iz vedra neba. »Allora!« upiru Talijani oči k još jednome čudu. Bosa se žena spušta lakiranih crvenih nožnih prstâ, crljenica joj se oko prstiju zapekla kao stare fuge u zidovima okolnih kuća. Došli smo u crkvu. Ne znam na kojemu je to jeziku: »Ano dusianu...« Shvatim samo da je irska misa. Stopim se sa svima kad se molio očenaš na šest jezika!

Htio bih prenoćiti na Brdu ukazanja. U sumrak se na nj polako penjem uza šestoricu koji nose bolesnika na nosilima. Ruka mu klonula i prst mu zadere drača. Dok moli na nosilima, istiskuje dračicu iz prsta. Zabola mu se kao čavlić u ruku na križu. Nosila se mimohode s kravom koja se vraća u staju. Svezali je crnim konopom da ne nabode kojega hodočasnika. Proleti na noćište i crni gavran. Samo je malo kuća s vijencima duhana. Prije su nizali žute listove, a sad slažu cvijeće u kitu. Dječak prodaje kitice uvijene u bijeli papir, a podalje onaj mladić s križa na Križevcu prodaje opet koktu.

Radije pijem njegovu priču o čovjeku koji je slo-mio nogu na radu u Francuskoj. Kaže, ugradili mu željeznu šipku, ali iz potkoljenice virilo željezo. Kaže, Gospe mu rekla da je pohodi 13 puta, uspeo se 13 puta na Križevac i zadnji put bacio štake.

Zagrmjelo i ubrzo brdo opustjelo. Vraćam se i ja pred crkvu. Zavidim mladome Talijanu koji golim rukama skuplja smeće pa je već natrpao punu vreću nagriženih kora od lubenica. Ne znam radi li on to za pokoru svojih grijeha ili da dobije milost od Boga? Trpim i ja

malo jer ću spavati na klupi ispod stabilca. Meškojlim se više od vrabaca koji se na njemu bore za svoju grančicu. Odjednom mi kapne po čelu. Mislim da se vrabac ispraznio prije sna, ali ubrzo vidim da to kiša kroz grane propada. Premjestim se u crkvu i spavat ću, među umornima, na tlu ili na crkvenome banku.

Napokon sam s narodom!

1987.

Gospe iz Tugara

Prije šezdeset godina u Čažinu se Docu objavila Gospe na prozorskim staklima. Sjećam se, neke su žene u crnu golih koljena prolizle planinu i mnoge su krvavih koljena na gumnu puzale ukrug, tukući čelom o stijenu pod prozorom na kojemu su »bičevali Isusa« i bijući se šakama u prsi pod prozorom na kojemu je »Isusa držala njegova majka Marija«. A 1987. godine u ovome sam majčinu rodnom selu napokon doznao sve o ukazanju »križnoga puta na caklima«.

Luce iz Ciste

Nekoliko okupljenih teško bi se sjetili da se Gospe ukazala 1950. da netko ne rekne da je 1953. u selo došla struja. »Marija s brda«, kojoj su sijede vlasi jedina srebrnina u skromnu domu, najviše je znala:

»Malo prije toga desetak Blaćana na Krabnju kopalo vodenicu. Kopajući popili vode ko voli, a stari Ante, brk mu od roguše, nosija dvi ploče, u njima trista kila, kad bi se napija cila vina. Vala Bogu, tu godinu vina ki vode pa nek narod pije! A Luce iz Ciste, koja je trgovala duvanon, torbicama, lamicama, iglama, više je puta u kući prispavala. Jedno jutro došla, sela na kamenicu od ulja, kaže: "Eno Gospe na caklu!" Ode, a nakon dva dana oko kuće nisi moga zrno soli, zrno prosa prosut. Staru

ženu doveli na kobili, jedva sjaši, odma lize na golin kolini. Žene bi spodan ulice do podpodan prozora lizle krvavi kolina, Gospe moja mila!«

»Moj sinko, kad u zoru išli na obalu, di san nosila vriće spored muškima, u kamionu se šapje da se ukazala Gospe na caklu. Drugoj Mariji ja izlanula: “Gospe, ako si, pokaži se pravo narodu!” A tu je bila jedna učiteljica s Dočina, rodon s Klisa, pa me pita je li ja u to virujen? – “Ja virujen u ono šta je istina!” – A bija i jedan ženski član, član te Partije, kaže meni: “Šta ćeš vidit? Đavla ćeš vidit! Mrlje, tvornička greška na staklima!” – “U nas kuća mala i tisna, spavan u potkrovlju, kad Misec sja, figure različite na caklu, može i tako bit, nu ako je Gospe, ukazat će se i neće na tomu stat!” Milicija u civilu dočekala kamion kad se vraćali iz luke di san vriće cili dan nosila. Kaže meni taj: “Na čemu to neće stat, a?!” Nije me bilo stra’, nego me tiščila nedolikovana rič! Onu Mariju pušća, mene neće. Najprija san promislila da me ona odala, ali bit će član Partije šta je rekla da su mrlje!«

Gospe na staklu i udbaš

»Obnoć Udba skinila caklo. Malo caklo, trideset za petnest, mali prozor. Zapovidila mi milicija u civilu da ga nosin na Dočine na ekspertizu, nije bilo teško i š njin pod pazu, šta je to meni koja bi se lako vrićon cimenta zametnila. Nu, boja se taj koji me pratija da ne bi ja posrnila, da ga ne bi razbila kako se ne bi doznalo ko to Gospu crta na caklu, uzme mi ga iz ruku i on sad nosi, ali kad on nosi, sad se boji da mu ne padne i da ne ostane na mistu mrtav kad ga Gospe kaštiga! Tako bi narod zna da

se je to Gospe bila ukazala... A narod i na caklu koje je Udba zaminila opet vidija Gospu kako drži Isusića!«

»Sidija Lazo Ugrin na kamenici od ulja, boležljiv, ličija se od srdobolje, otale ga Udba tira ća, on se ne dâ: “Zgazi me, ali neću poći ća, nego kad me bude volja!” Milicija čuvala. Nisu dali otvorit prozore, ka da je u kući mrtvac, a noću narod rastvori škure. I eto ti Gospe sa suncen kad ono mlazne na cakla. Drago moje, eto ti i jednoga udbaša u polje, bila kopala, lipo me pozdravlja, pita da zašto ja kopan, ali nema u kući muška. Kažen mu da mi brat u partizanin poginija, puna puška nepametna, je li oteć ili neoteć, kroz prsni koš u srce i metak na drugu stranu izaša, dite od sedamnest godina, samo jekne: “Majko!” Plačen na te riči bratove, udbaš da žali, ali me mora odvest na Dočine. Ne dâ mi doma da se prizujen, u obući onoj punoj zemlje noćila na podu. Nije bila baš zima, bilo u srpnju. Zajala Udba s posla i Ivana, i njega zajala, treći dan doša mu sin i diga viku: “Di mi je otac?” – “Tamo ti je na podu!«

Priča popova brata

Marija predahne nutkajući me da se napijem njezina vina, što ga je iz bačve natočila, ali se meni više uši žare od riječi koje slušam. Pokaže mi kamenicu isklesanu od velikoga kamena. Jedna joj je ručica pukla, a dok nije bila ovako kljasta, sluga bi je uhvatio za ručice i pio iz nje kao iz vrča. »A ti jedva piješ«, smije se Marija. »Bojiš se pauka i miša!«

Ivanu nije do smijeha jer bijaše popov brat: »Iskre-
no, nije bilo lipo, odma iza rata, narod vrvi, plus toga,

imao brata popa i stričević imao sjemeništarca, sumnjali na slike umjetničke na staklima... Ne bi mrava otimice zgazija, a ovomu san se gadu nasladija poč na sprovod, da mu vidin dva zuba koja je iskeljija... nema zubina... Iskeljene mu zube vidit draže nego da san uskrsa!« – »Muči, osveta!« žena će koja je u kutu šutjela. – »A je li on mene, nakon pet godina muke u ratu, utra u pakal! Tri miseca zatvoren, a bio bi i više da nisam u vojsci bio kurir u generalštabu. Cilj bio zatvorit popova brata. I još jednoga brata zatvorili, tužba napisana na jedanest vojeva trgovačkoga papira. Vodili me do pet puta noću na izuminu. Mještanim taj napravija tužbu, bija u Odboru.« – »Ajde, muči!« žena će iz kutića. – »Kad pala Italija, pao kamion u provaliju, a ja donija poštu iz Mosora, košulja mi se po planini proderala, bacin tu košulju na smrič, obučen jednu talijanskoga oficira. Skupili bili iz kamiona robu na cestu pa tako i Ban košulju obuka. A taj gad tužija da san uzeo veću količinu košulja, komandir me na Zelovu zatvorija u kočić s janjcima. Ili vratit robu ili će me striljat! Čeka san ko janje sudbinu koja ne bi bila janjeća. Dali bi mi malo mesa, nije bilo ni mrve kruva; osam dana ništa drugo izija, samo vodu pija... Neću mučat, ne želin gada imenovat, ali je špijun bija!«

Ploče koje plaču

Odlazim malo od ljudi da nađem ono gumno po kojemu se lizlo golim koljenima. Jedva se nazire jer je zaraslo u kostrič visok do koljena. Preplaši me konop koji se savio u pruglo kao zmija. Njime su vezivali tovara za stožinu da pase oštri korov. Gumno prorasla i

kupina, crnih plodova kao smrtna ura; povadili ploče s gumna, kao da su pokrali ploče s grobova. Ne znaš je li ono brijest ili murva, osušio se kao davna mladost koju kosila sušica. Čempres dotle narastao i zakrio onaj prozor od ukazanja. Pritvorena zelena škura ne da mi da vidim jesu li i ondašnja stakla popucala. Samo je sobni mrak jednak kao vazda. Iste su i stijene koje bjehu kućni temelj. Jedna je stijena poput čela onih žena koje su o nju tukle videći na staklu muku Isusovu. Obode me kostrič i nagna me da gledam tlo po kojemu gazim već pola stoljeća.

Odjedanput vidim čudo na samome gumnu gdje su ružičasti šafrani niknuli među bodljikama kostriča! Podlesci se ružičaju kao na proplanku i čine se nestvarnim cvjetovima na vilinjem plesalištu. Stvori se Čažinjanin poput duha i misli mi čita, učini mi se poput nekog iz moga djetinjstva, a vidim da sam se takvim učinio i ja njemu:

»Mali Vrkiću, ono je brist! Nema više zelena brista nego samo sasušena jerbo je nika bolest na nj pala i izumra. A pusto cviće zagnjojila je koza svojim brabcima jer je vežu na guvnu otkad nema više tovara!«

Dok sam gledao cvijet koji je stradao od njezina papka, zazvoni podne i čovjek mi već iščeznuo zauvijek.

Kad »slavi na Tugarin«, u Čažinu se Docu moli. Zato čekam da izmole moji domaćini i da se s njima pozdravim na rastanku. Sjednem na jednu ploču izvađenu s gumna, kao da sam sjeo na jedan od tisućljetnih tugarških grobova. Tko zna gdje su sve umrle one ploče na kojima se mlatilo i vrhlo žito od stoljeća sedmog podno

Tuginih dvora. Mnoge su popločale stare staze kojima više ne gazi ljudska noga.

Gospe od sniga i Nikolica

Marija jedva dočekala da mi dopriča o čudu nad crkvicom Gospe od sniga koje se zbilo četiri godine prije nego se objavila Gospe u Tugarima. Čudno joj i da je njihov crkvenjak naslutio kako će pasti snijeg u najžarčem ljetu:

»Odma nakon rata, petoga kolovoza, nad crkvicom Gospe od sniga, na planini, stvorija se oblak sniga. Bili svi u majicama, a Nikolica obuka dva kaputa. A dotad bi kaput uvik svuka na svetoga Antu, 13. lipnja! Obuka i košulju zimsku, obuja i suknjene bičve. Ima je i postole uz nogu... Nikad on bolestan. Ispali mu svi zubi, ali mu izresli mladi. Nisu mlični!... A baš taj dan doša biskup posvetit novu crkvicu. Kad, moj Bože, vedro, vruće, a snig pada na onolikom kolika je kapelica, zima ko usrid zime. I dok je padalo, na Stomarici žamor. Svit vapi, svit se križa. U crkvi je služba Božja, a nije tišina pa izaša biskup. Ne zna on zašto je žamor i utišava narod: »Ccc! Ccc! Ccc!« Padalo oko pet minuta, ali se odma snig topija! I u staroj crkvici Gospe od sniga, koju je u ratu izgorila, prija rata Tonći Velić na štakan doša iz Omiša, zdrav otiša, u crkvici škole ostavija. Izgorile one u ratu, dabogda i rat izgorija!«

Pala je noć i sad mi, na nevidjelici, pokazuju kuću od ukazanja. Godina 1819. uklesana na pragu od shodića, a kuća od modraca kamena ima petsto godina. Kuća je »su pet« prozora. U jednoj sobici spavao bi samo

duvandžija ili drugi namjernik. Švabo joj naslikao anđele na stropu, ali je davno žbuka pala i više ih nema. Kamenica, iz koje je junak pio, sad je okrenuta da djeca u njoj ne bučkaju kišnicu. Marija će na kraju: »U rupan u ovun kući, prija dvadeset godina, repci bili izumrli, unda jedno lito opet došli – i živ i živ i živ!«

Odlazim između pustih kuća punih čuda. A nasred sela na stijeni sjedi Nikolica, ukipio se poput stojnoga kamena. Vadim notes da na zvjezdanu svjetlu, jer je vanjska žarulja pregorila, ubilježim i neku njegovu rečenicu o Gospi od sniga. U toploj noći Nikolica je u kaputu, uopće me ne pozdravlja kad mu rečem: »Dobra večer!«, nego gleda k nebu kao da traži svoju zvijezdu.

1987.

Rodna kuća Jure Kaštelana

Pohodim Zakučac. Gledat ću ga u zakutku, puzati kroza nj kao gmaz. Onda ću se popeti na Ilinac, motriti selo poput orla. Gore su sad koze, veru se oko kipa Mile Gojsalić pa junakinja posta pastirica. A da je Mile samo pazila koze na Ilincu i pjevala pjesmu pastirsku, ne bi o njoj pjevali pjesmu junačku. Ipak, ovako je Mile i davna junakinja i danas je pastirica jutarnja koja se vere po oberima kao divokoza!

Putem prema kući Jurinoj, stari lavor peru kiše na shodiću, a stoljećima su jutrom u njemu prali krmelje s očiju. Navečer prali ruke u njemu dohodeć iz polja, a gdje bi ispljusnuli mutnu vodu, ondje sjeme raslo sprano s trudnih ruku. Korov ostao kao nasijan žuljevitim dlanovima, a davno usahle biljke koje su milovali na svojim poljima. Shodić ili balatura, gdje se izlazilo u zoru vidjeti hoće li dan biti vedar, bez djevojačkog je cvijeća. Želim ući u pustu kuću, ali nju preživjele kokoši čuvaju. Jate ti se oko nogu, misle da im nosiš hranu, da dolaziš ustao od mrtvih.

Vapno na krovu bjelje nego vapno na zidu jer ga sapiru kiše i progriza sunce; krov upознаše Bog i ptica, oko zida se vrte čovjek i gušterica. Žice iz elektrane, umjesto nježne paučine babljeg ljeta, oplele Zakučac. Jesu mu dale jednu malu rijeku, ali su mu oduzele jednu

veliku. Sitna i bezimena, prokopana od tunela, samo izvir i uvir ima. Nema ona izvora i ušća. Nema ona obala muljevutih gdje se iz mulja život rađa. Jablani ne rastu uza nju jer bi bili viši negoli je ona duga. Jablani su za Cetinu. Hej, jablan je mladoženja, a Cetina jest mladenka.

Zakućcu su ubili i zakutak. Bio u kutu nikom na putu, užeo se ramenima cijelom svijetu. Perućica ga prala, branio ga Ilinac. Litica od dvjesto metara krunom od ljepote njega je ovjenčala. Jedanput u sto godina smrzne se na njoj slap od vrha do dna, mosur kao Mosor uguši šum kapljica, a onda gruhne kad se planini kosti lome i meso joj otpada.

U polupustu selu živi su suhozidi u kojima gmazovi i kukci stoluju i kraljuju. U suhozidu ptice viju gnijezda, zmije se legu, gušterice se kriju, kukuljice se zapredaju, pauci predu paučinu. U njemu je škorpija i bumbar. Leptiri danjuju na toploj stijeni u suhozidu. Najradije se po suhozidu i hoda, postajao putić da se ne bi gazilo plodnu zemlju. U uličici su ljubičaste smokve neopipane, a u Kaštelanovih će biti neobrana maslina na smriču. Cijepili je bili na njemu onako za šalu. Gumno je zaraslo u kupinu, ali ga prepoznaš po tom što je na vjetrovitu brežuljku, gdje se promećalo žito i od zrna lučilo pljevu.

U rodnoj kući Jure Kaštelana na ućelku su rupe za goluba i golubicu. Uvijek se u udubini legli bratac i sestrica. Loza podivljala i kuću okovala pa joj trsina poput veriga. Ipak, loza je kuću i ogrlila, zidove joj oplemenila. Gmazovi koji pužu po tlu, po njoj se penju do krova; pužu po njoj ptice koje lete po zraku. Biljke rastu iz zida i uče te da život klija i iz rupice velike tek poput sjemena.

Evo mi Ive, brata Jurina. Odmah ti priča da su braća u hrastiku »kupila sliške k’ a mala dica«. Odmah ti otkriva: »Brat je više ‘vamo nego na Brzetu.« A gdje neće ljubiti rodnu kuću!

Odrina joj sa sedam zrna bijeloga grožđa – baš kao za Jurinu pjesmu o broju sedam. Oklesano joj kamenje vrijeme išibalo poput vjetra kojemu je snaga u cijelom planetu koji on obigra. »K’o da sad slušaš« kako bura kuću drma, kako jugo kuću ljulja, kako bura oko kuće zviždi, kako jugo oko kuće šumi. Ajme ti se kući nad kojom je boj bure i juga. Bura fijuče bičevima, jugo mlati šestoperima. Podijele zrak na bojište od kiše i na bojište od snijega. A kad zmajevi još rigaju vatru na Zakučac, pa kad se sjedine munje s neba i munje iz dalekovođa, nisi više u zakutku nego si ti u vražjemu kotlu. Preživiš li, napišeš pjesmu!

Kući je vrijeme utisnulo žig na učelku, rođenja te njezina sjeća 1904. godina. Rodila se prije velikih ratova. Dobro da ostade živa. Umetnuta stijena za godinu 1904. na učelku od bračkoga je kamena. Pod njom je puknut obruč od raskovane bačve. Uz godinu je i klin o koji bi se objesilo inćericu. Žljebić na tlu ne bijaše za kišnicu, nego za krv od janjca ili prasca koje su derali obješene na tome klinu. Kad bi se krv pralo, otjecala njime sukrvica. Na učelku je 13 buža, golubinjak od 13 bunjarka. Cigleni pivac na učelku, na vjetru, budio ukućane u zoru poput pivca na dvoru.

»Loza je kuće digla i otkupila zemlju Dišmanića.« Jure bi znao da su Zgoni »zagon gdje se gonilo blago«. Znao bi i zašto se golubinjaci zvahu jargatama. Ivo kaže

da su se u donjim jargatama kokoši same nasadivale. Podivljale bi neke u okolnom stijenju, a druge bi podivljale u kućnom kamenju. Znale bi u jargatama i neraskvocane snijeti jaja. »Uzleti kokoš u jargatu i snesi jaje momu bratu.« U gornjoj jargati, nedohvatnoj, legao se ćuk. »Iznutra bila stina koja se izvlačila da bi dica mogla pogledati ćuka maloga kad bi se izlega.«

Pradid Stipe imao tri sina sa »J«. Jozo, Jakov, Jure. Devet je godina zalegao u postelju. »Mlaji je brat« bio određen za popa, a dva su brata u Dinari livade kosila. Onda se opet tri sina rodila, Stipe, Jure i Ćirilo. »SJC.« Kuća je tri puta izdizana onako kako bi se zemlja nakupovala. U snazi bili i namicali je u Gatima. Oženjeni Jure bijaše težačina, neoženjeni Jakov bio gospodar. »Tako bilo da ne bude još i rob.« Zaratilo i prevratilo. Uštedevinu bili dali u zalog da se školuju. »Piši propalo!«

Gledaj, natrag na kući prvi puca jer nosi zid na leđima. »Kad bila trava, u kući bila krava pa bilo i mlika za dicu.« A kokoši vrebala lisica. »Ivane, nu onog pasa!« sjeća se brat Ivan. »Đavla je pas, Jure, ono je lisac!« Guvno je uz kuću da žito bude na oku. Pojate bile podalje, kod Petrove kuće, u njima »jadne koze osuđene na robiju«. Koze još živuju, a Zakučani iseljuju. »Prognano i rastirano! Zatrpali im livade, raskopali im polja pa otišli iz sela. Niki se priselili podalje, niki se dokopali grada Omiša.« Braća se podijelila 1936., a 17 godina živjeli u skladu. »Stina za silo« ostala nepodijeljena, tiskali se na njoj kao djeca i onda kad bjehu starcima. »Rusi orij sorija prašćar, žila tražila osoku od gnjoja. Prasac je slatkoran, ništa mu ne ide po zlu!« Sralo se iz zahoda ravno u

prašćar. Pazilo se da ni govno ne propada. Ali, u prašćaru nema više ni prasaca ni osoke od gnoja.

U ognjenici se kuhalo i sjedilo uz ogranj. »Rađalo se i umiralo!« Vatra se utrnula, ostala stara čađa, poput crnog dijamanta. Ulazna su vrata od dva dijela. Gornja polovica crna, »osjavila se« od čađe. »Gori vitar nabije, ne zebu noge; gori dim izlazi, ne kolje oči.« Gornja polovica još zdrava, »doli dva puta minjana jer kišne kapi štrapaju«. Kad bi sad plamsalo na ognjištu, čini ti se da bi svaki dio ognjenice imao o sebi što pričati uz vatru.

Bože moj, kapula klija, krumpir pušta klicu, otrijebljen bob čeka u rešetku! »Dućani i Rogozničani stare kuće prodaju, a naši rađe gradnju nego starinu! Prodat svoju kuću, prodat svoju dušu!« Ivan otključa konobu velikim ključem kao da ulazi u podzemni svijet. Donio je lozovaču: »Za pokoj duši bar poljubit... Na Blatu na Cetini crkva daleko, časti se prijatelja oko groblja i pije rakija!« Sjeća se davnog jela. Pričao im otac kako su ga poslali k rodbini u Pučišćima da »promini ariju«. Dadu mu jesti riječima: »Manja! Manja!« Mislio da govore da jede pomanje, zasramio se i ne uzme ni zalogaja. Mašio bi se on kad mu kažu: »Uzmi, Ćirilo mali!« ali se suzdržao kad ga opet nutkaju: »Ćirilo mali, manja, manja!«

U kući na zidu »Sveta obitelj, sveti Anđel arkanđel, sveti Jure, sveti Ivan«. Dva su brata nazvali po njima. Sestre Janja i Marija. Svaku sliku resi blagoslovljena maslina. Na zidu i »Spasonosne opomene proti psovki i kletvi: Narode moj, strašna je rana na tvom tijelu, grdna psovka i kletva... Psuješ i tlačiš Boga svoga kao malo koji narod na svijetu...« Dne 3. II. 1898! »Kuća

gdje se psuje i kune, pravi je Pakao... Takvi su ljudi hudobe u ljudskoj puti... Proklete psovke i hudobske kletve.«

Dvije neužgane svijeće i dva ključa koji ne zveckaju! Poslovice na zidovima, poslovice pod gredama. »Zlo je jače od dobra!« Ivan ih dopunjava: »Ali zlo izgubi, dobro pobijedi!... Mravi su sitni, ali kad navalu, ču-da svladaju!« Izlizu crni mravi kao da su čuli da se govori o njima. Ivan dodaje: »Turci bi čovika vezali za dub s prčeguzima ili ga pogleli na mravinjak kao najveću kaznu... Dok bude života, bit će prčeguza!«

Pokazuje mi zid debeo osamdeset centimetara. »Drvene su škele nizbrdite, a nisu one uzbrdite – reklo bi se – jer se moglo pasti niza nje, a nije važno da se mučiš dok se penješ.« Nizbrdite su i zato što se njima snaša mrtvaca. Proširili navrh stuba da se počine prije nego ga snesu, da se lakše okrene i spusti nogama naprijed. Zrcalo te sjeti da su ga pokrivali crnom krpom kad bi u kući bio mrtvac.

Izlazimo. Pred ulazom u kuću bunjarka je za ključ. Znalo se da je u njoj, ali se nije bojalo lupeža. U dvoru je stari kar, kola su to bez konja iz starih priča. Staro plugo hrđa na dvoru. Nema više brazda, a davno nestalo i rala. Grizica bi ralo nagrizzala. »Vrime ima zube i uvijek grize«, uposloviči Ivan. Kroz ulicu Bejati – ulicu Blaženih – idem k Bajami.

Branko Bajama pod Ilincem priča o konjskim kostima koje su u liticama i pod liticama. Kaže da su livade uza Cetinu i da su livadice u liticama. Na tim stjenovitim pliticama tražili puževe ondje gdje kadulja gleda more

kroz riječnu probojnicu. »Na dan Boga Božića brali travu u Maloj Rudini, ispod Ilinca, Jakov Kaštelan uzvera se gori u Veliku Rudinu, kosti od ljudi i konja padale odozgar, vidija konjsku glavu sa zubima, žnjut od konja turskoga, ostalo odonda kad su padali niz Ilinac.« Kostoberine su konjske i ljudske kosti pobrale dok ih je bilo u stijenama; možda su na tim livadicama neke ostale kad su ih kostoberine bacale da se zdrobe i da ih progutaju. Zaludu umuješ!

Gledam šipke pod kojima se kriju vrapci i kokoši da ih ne zgrabi jastreb s Mosora. Izvire potok iz Vučje jame u kojoj voda šumi kao da vuk zavija. »Ilinac je stina, a vodopad Perućica!« Zimi je buk kao grmljavina i slap je kao potop. Jablan, čempres i vodopad tri su najviša Zakućanina. Kameni mlin za masline u suhodolu navaljala je bujica kad je davno Perućica potopila Zakućac. Svaka kuća drži grančicu blagoslovljene masline da je od potopa čuva. »Nema više bajama!« Branko će Bajama. »A orija ko lista!« Ostalo je i jablana. Masline se pod liticama sklonile u zavjetrinu. Konjski put kroz Prosik sad je lisičja staza. Gradac nad Zakućcem nebeska je utvrda od stijena. Odlomljene crljene litice otkrhnute u davnim potresima. Sokol kruži nad liticama dok lijeće od planine do mora.

Kamenica za ulje kao izvrnuta rimska grobnica, na dvoru koji kraljevski izgleda i kad je među ruševinama. Daskom su zaprli prozor da njime ne tuče bura, ali su stakla ipak izasuta kao da je vrijeme zamlatilo njima. Bor zagušio smriče i brnistru poviše kuća pa ne znaš dokad će se ići uz Brnistru ili niz Brnistru. Dok se ja igram

riječima, domaći čovjek pripovijeda da sovuljage izlaze u zoru kad ptice gladuju. Pokaže mi i gdje je zmija proždrla ptića u gnijezdu!

Uputim se na groblje kojemu je Mosor uzglavlje. Ogrljeno je ono planinama pa je Biokovo sunce od istoka, Dinara je prosječna dlijetom riječnog toka, Komorjak i Gradac dovikuju se od planine do mora, Njivica je neva u kolu od planina. Putem se kule ne vide, vidi se samo bunker. Eh, stijene su tvrde od kula. Blizu je Cetina nova i Cetina stara. Staroj nestale divlje patke iz tršćaka, novoj došla poludivlja jata. Jablani nose svoj lijes prema groblju. Zaklat će ih prije ili poslije nova Cetina, vidi kako otječe polako poput sprovoda. Probojnica je grobnica i jednih i drugih voda. Krave više ne pasu uz rijeku, konji više ondje ne kasaju. Jedino su magline oko Samograda jednake davnim maglama.

Trenom nazreš more kroz ulicu Blaženih i probojnicu, napokon saznaš kako se naš trenutak utka u vječnost. Galeb se probio klancem među planine i preleti preko mrtvih kao gavran sijed od starosti. Putem te prate električne žice na kojima svira Božja violina. Tvoj te korak sjeti poljičke poslovice: »Dok ja pripnem opanke, eto i tebe!« kojom ti se mjeri vrijeme na ovome svijetu! Sjetim se i Bajaminih riječi kojima me otputio prema groblju: »Život je vrtoglavica!«

Bližim se groblju u hrastiku. Kapice na žiru sjete me kapica rajne djece koju su ovim putem mrtvu nosili na rukama. U naručaju njihali djecu neodnjahanu. Na groblju čitam D IVAN VULIĆ PO 1878. ML22 POKOJ MU DUSI. Gonetam »Š« kojemu je kvačica izbrisana

vjetrom i kišom onako kako se oblikovala i planina. Bijeli lišaj kiti stari križ da grob ne bude od svih zapušten. U tragu oko novoga groba čitam da je na nj cvijeće mećao čovjek koji se poštapa i jednom je nogom u grobu. Prva je grobnica obitelji Bajama: UZ POMOĆ BOŽJU / U OVOJ KUĆI NAŠEG RODA / POČIVAT ĆEMO SVE DO SUDA. Vulića grob opominje: SPOMENI SE MENE / JER TO ČEKA I TEBE. Postojim uz grobnicu Kaštelanovih u kojoj su Jurin otac i Jurina majka: OVDJE POČIVAJU / U MIRU BOŽJEM / ĆIRIL I MARIJA KAŠTELAN / 21. I. 1883 – 20. II. 1969 i 10. XII. 1891 – 23. I. 1975 / OCU I MAJCI SVOJOJ / ZAHVALNA DJECA I POTOMCI Marija im i Ćiril poručuju na crnome i bijelome mramoru: SINE MOJ, ČUVAJ ZAPOVIJEDI OCA SVOG / I NE ODBACUJ NAUKA MATERE SVOJE / PRIVEŽI IH SEBI NA SRCE / OVIJ IH OKO SVOG GRILA / DA TE VODE KUDA HODIŠ / JER JE ZAPOVIJED BOŽJA SVJETILJKA.

Crni se leptir grije na crnome mramoru. Cvate samoniklo cvijeće oko groba. Šuška zmija ili gušterica, svejedno, ovdje je svaki od njih Božji stvor.

Nakon groblja penjem se na Ilinac da budem ptica nad onim gdje sam bio gmaz. Izbliza razabirem da iz Milina kipa gromobran navodi munje u stijenu, ne daje im da junakinju ovjenčaju nebeskom svjetlošću. Jurini jablani u dubini nisu jegulje među oblacima u Cetini, nego se kopljima brane od prokopana kanala poput vitezova tužnog lica. Dinara hući od bure, Ilinac hući od vode. Vidiš crkvicu svetoga Jure koju su gromovi sorili navrh Mosora, ne možeš gledati zablješćalu mosorsku trupinu

kojoj bliješti kamen od sunca. Dolje bljeska i voda iz Vučje jame kao pjena iz vučjih ralja.

Odjedanput, u Kaštelanove dvore umili auto s crvenim križem na leđima poput otrovnog pauka. Zazvone i podnevna zvona zakučka. U Jurinu rodnu kuću ulazi bijela sestra i na bijeli krov sleprša jato bijelih golubova kao da su se duše svih umrlih iz te kuće objavile u prilici golubice.

1989.

Stara hiža moliških Hrvata

U crkvi u Kruču ježiš se slušajući evanđelje o prelasku preko mora Crvenoga. Tako su i »z one bane našega mora« došla »tri bratja, el su dol vrc ovdeka, jena na Kruč, jena na Stifilić, jena na Mundimitar«. Dohodili su na »gruba mista« jer je tu ljude bila pokosila kuga. Petsto ljeta umirući su ih zaklinjali: »Nemote zabit naš lipi jezik!« ali je ipak u blizoj Palati ostalo tek sjećanje na Glavizzu, Stranu i Pod smokvin, na jedno brdo, jedan strmac i na jedan izvor. Mladi se smiju kako jezik zaboravljaju: zuji muha brenculja, a dječak se ruga prisjećajući se njezina imena: »Džrdžak... džrkje... sam pozabil!«

I nakon pet stoljeća dohode opet z one bane mora, ali kao da ih sad odanle goni kuga. U crkvi našu pečalbarku posljednju pričešćuju, neka njezin budući gospodar vidi kako je ona pobožna.

Lipe i tu jednako mirišu, ali ovdje uzdišu: »O, Dio!« a ne: »O, Bože!« I dok vrapci živkaju u crkvenome zidu prateći misnu pjesmu, sjetiš se kako su se i oni jednako raselili po svijetu: leteći za žitom kao naša čeljad trbuhom za kruhom.

Nakon takvih misli moliške ti kape leže na crkvenim bancima kao na streljani. A ljudi kljunastih nosova i krilatih ušiju, kanda su ptičad koja prelijetaše z one bane mora, mene pitaju: »Biliš li crkvu?« misleći da sam

ličilac iz staroga kraja koji je došao iskati posla. Bili su me starci u hladu prepoznali kad sam ih pozdravio »na našu«. Odmah me pitali: »Sinko, isklen jesi?«

Umori te propovijed na talijanskome o hrvatskom jeziku: »nostra storia... lingua materna...« kad naš don Petar govornički pita: »Zašto su u Kruč došli Zagabria, Sinj, Mostar?«

Škrabica im je kao krušna košarica, a »doma« milodare skupljaju u masnu kapu. Sramiš se kad ne dadeš ni novčića jer si jedva skucao za put preko mora. Pri kraju ti mise daju ruku: »Bene...« a ti se ćutiš kao bena. Radije motriš srebrno svetohranišće koje su ponijeli z one bane mora i srebrne vlasi onih koji primaju hostiju kao krušnu mrvicu. Na kraju te mise pozdravljaju: »Osttan dobro!« Izlazeć iz crkve, oni taknu Kristovu ranu na raspelu, a mene opet zapahnu mirisne lipe, »dube ka merlušu«. Ozari me i leptir – kojeg zovu lastavic.

Ali, varaš se da je tu povijest pitomija. Crkva je svete Ester iz 1571., pripovijedaju, jer ih je svetica oslobodila od Turaka. Luigi Peca još ti o kugi i crkvi priča:

»Biše unde, bihu jame zdola crikve, nutra mećahu merce kada umbru, peste biše ter čudo ljudi umerahu, hi gredahu i nosahu nutra jama, stahu još živje, ne mogahu dihavat, čudo čeljadi koji imahu razboljena, kada znadahu da će umbrit, biše jena hiža, za strah da druge čeljade ne uhite peste, mećahu na nu hižu, parvo ih mećahu u nu hižu, kada umerahu, hi mećahu nutra jama.«

Tako i doma u crkvi pripovijedaju da kužne još žive u živo vapno bacahu. Tko zna, nisu li moliški Hrvati sa sobom u zavežljaju ponijeli i tu priču!

Tražeci zaboravljene riječi, iz Kruča idem u Štifilić. U Štifiliću plazi puž po zidu, a žena ti s prozora veli: »Spuž!« kao da ti pokazuje jezičnu znamenitost. U Štifiliću mi pokazuju i vjetrenjaču: »Puše vitr, ali se ne verti, jedino malo kad čini bur z one bane mora!« Odatle gledam »jezer malić« i polje gdje se za berbe orila naša pjesma – a sad se puši tek maglina.

Odjedanput, prekori me neki da sam ustaša kad je čuo naš govor, upravo onako kako su potvorili njega kad je govorio hrvatski u ratu!

»Bî san zarobljen na Valpovo, velika borba bila, smo prošli riku, vi čudo rikov, ma uhitilo, vojska Nimcov, naprtili kamion, na mala gradić su nas ponili, dva godine u Banjicu, bandire bihu krpice, razumiš sve, si ustaš, Nimci me vezli na noge na jenu hižu, četir žene, musti kravu, misec sta, mlika od krav, doša Nimac vit hižu, čujaše me govorit po našu, “piča tvoja mater, nisi Talijan, jesi sran ustaš”, i opet na borbu, razabirali bob dobri i bob červov...«

Starac koji prodaje kuću progovori hrvatski tek kad mi stane prodavati bašćinu:

»Moje dice ne gredu ovde, sin i šćer u Montrealu. Umrta moja žena, u Trešt umra brat u gvera... (*Suze*)... ovi moj sin, moja nevjest, Srce Isusovo, nema mojega sin... (*Suze*)... zivku čini je moj sin, i postēju, ovo san činija ja... (*Suze*)...«

Tužni brate, nisam ti ja puž pa da nosim kuću! Kud ću s njom preko mora? Valja meni u Palatu, prespavati u gradiću izumrlih Hrvata, poći leći kao žena koja »su gvozdje čini picelj«. Zijeva ona pletuč čipku: »Homo

leć, poleć, ka mi gre san, je kasna!« Polako se dignu i ode u kuću koja se još nije prodala.

Sutradan mi u Mundimitru pokazuju škropljenicu izdubljenu u stijenama. U polju su kusali iz takvih kamenih zdjela. A vilaška nimahu, nemahu vilica. Činjahu zlicu od driveta. Svetoj Luciji podigli crkvu podalje od sela di niče voda. Piše na pragu: SVETA LUC MOL ZA NAS. Pokazuju hrast uza crkvicu: »Kada dite ne biše dobar, ga vezahu za dub, da ga picivahu mbrave prčavuze, biše crljena guzica...« Kukavica zakukala i još jednu priču ispričala. »Najzanji marc bide kukavic... Njegovu dušu uzme kukavic.« U selu mi Marija u novoj kući pripovijeda tkajući na starim krosnama: »Iman tri sina u Australiji, žâ ke su čuda nadugo, ne mogu hi vit...« Marija govori mladima kao da kleše slova na stečku: »Ono ke vi bihte, mi jesmo, ono ke mi jesmo, vi imate bit!« Germi na nebu, a seljak šapće molitvu da odagna strijelu nebesku. Odem od njih, da im više ne rujem po duši, ne bilježeć molitvicu.

Hodam sad sam samcat kručkim poljcima. Slušam samo jezik vrana u crnim oblacima i kosirićâ koji u letu ključaju žito iz klasja. Ali, umiruće me riječi zovu k ljudima. U hrastovu hladu kljast mladić »ište vodu«, a otac ostavlja grablje i u boci mu nosi »akvu«. Čini ti se da ovaj hrast vazda sluša jezike izumrle, a ni jedan jezik ne opisivaše čudo koje se u njegovoj šiški zbiva. Gledaš molišku zemlju, čini se zakrpljen grabaš – poput je zakrpanih hlaća, koje ih uvijek tjeraju s rodnoga tla. Prene me šušanj na hrastu kao da mi se opet povijest prišuljala. Šušne i zmija.

Dvojezik me prati na povratku do Štifilića: »Stoj! Ferma se! Muč!« Čuješ u polju: »Sime kulja!« Vrijeme je nastrohureno i prijeteći mi dažd, a djeca se na nebo ne osvrću igrajući svoju rugu: »Rec: "Kotâ vari!« na to će: »Guzca ti se šali!« Zadaždi i žena te zove u kuću: »Uliste unutra!« Veli mužu: »Rec koju rič ovome ljudva, Ivan!... Koji jima možđane će se naučit!« Razvedri se i po ruci joj zalize božja ovčica. Poleti joj s vrha prsta i za njom prhnu riječi kojima čara: »Prkavica, vola, vola, va trovar lamora... Pur prkavica se udat na nu drugu banu van grada!« Trenom sam zanijet okamenjenim riječima, ali se ganem kad žena plače pričajući o djeci koja su se rasula po svijetu: »Jesu naše dica! Srce mi čini, mi čini grubo, ka' ću ji vidit... Sa' se mišaju čeljade kano lazanje u kotâ.« Čuješ na rastanku: »Kad ja umbrem pa ćemo se vit gor na nebo di je Bog!« Iste su to riječi kojima se njezini predci oprastahu od čeljadi koja ostade z one bane mora sinjega.

Na putu vidim čovjeka koji se izvlači iz trnja. Radnik Mario Giorgetta sjede uza me i piše pjesmu iščeprljanim prstima. Učini mi se da vidim Strahimira Kranjčevića kako piše krvavim rukama. Mario gleda pusti dolac: »Gledam drače, sukud gledam dube / Sočo restu gusto, kano zube. / Nijeh ovce, nijeh jundze / Staro je mi osta samo sundze.« I Marija gleda dolac u duboku, ali ne piše pjesmu. Kune djevojčicu koja se skrila u hlad i ovce ne čuva: »Marija, ustan, ke imaš potj čuvat ovce, da bi te nebo ponilo!« Kosirići lijeću poput gavranića na bojnome polju. Dolje brbori rikica. Voda kvakvari kad malo ishodi, a huča kad ju je čuda. Dokle majka kune

kćerku, Mario materi pjesmu pjeva: »Mat rodi, mat doj oš ziblje / Ju počkaju duge noće cilecile, / Koju votu u zid ba tila zbrcnit / Ma mali kašljic ju čini jecnit.« Nije zadovoljan pjesmom o mrtvome ocu, a spjeva je mjesečini netom je po nama briznula. Tako je opjevao sluteću mećavu, koju zovu metlina: »Počme bura nosit zima, / Moje kostu čuju ke gre metlina. / Počmu oblake se bilit oš mrzlit, / Koji činđunić simo-tamo se vrtit.«

Dotle se djeca igraju, smiju se na riječ »prdac«. Bruno i njegova žena veselo će: »Se reče i za dite malo: “Ovi prdac ode!”«

Danas u kručkom polju jedem kolač u kojemu kromač mirluha. Šuška šušanj divlje kruške dokle pišeš, a Paskvale će: »Ti kopaše perom!« kako nekoć kopahu slova u stijeni biokovskoj. Čekajući sunce, kunu maglinu. Navrh brda isiplju zrna ištući vjetar da pljevu otresa, onako kako su negda na zmorcu vijali pljevu. Jednako kao ovnujski prapredak, Paskvale drži vunu na prsima, poti se pa mu ona znoj upija.

Okolo vršalica sve u vonj pretvara: melje crveni mak i žute leptiriće, smiješa ih sa zgnječnim smrdušama, satranim šturcima i rastrljanim skakavcima. Frcaju mravlja njizda poput razorenih gradića. Pepu visi kap znoja navrh nosa dokle gleda kako vršalica žrvnja. Puna mu je pljeve kao kapljica puna života. Napokon je otrgne vjetar s njegova nosa. Strizibuba leti pred vršalicom kao da bježi od đavla paklenoga. Upire zadnje evolucijske snage da se dohvati kruškova stabla. Priteže ju teško pokrtilje i krilca joj žešće zuje od propelica na zglobnome kombajnu: ta, radi se o životu!

Ivano se smije na kombajnu kao da odgoneta našu sudbinu: »Z ove bane kombajn – z one bane ovce!« Pokazuje mi da preko suhoga potoka naš čovik Ivan čuva ovce našega čove Ivanoa!

Ivan jedva dočeka domaćega čovika. Viče izdaleka: »Moreš tuda!« Mogu, ali prolazim kroz kostrič, glog, trnovaču. Zmija pa pas. Ljepljiva bilušina i ljubičasti ošebljad. Ptičica na njegovoj glavici je li cicić batić ošebljadić? Nitko mi reći ne zna. Ivan golonog dohodi kroz ošebljad kao za pokoru, olakša odjedanput dušu: »Zemljače, dva profesora u Duvnu čuvali krave tri miseca u gorama!« Ne znam zašto se opravdava što je pastir u tuđini, ali on odmah govori o »našima i njihovima«, a cijelo vrijeme ovcima zvižduka:

»Ovce in brstu kê naše koze. Ali, sat vrimena brsti na jednom mistu, a naša dotle prođe dvadeset kilometara... Fé! Fé! Fé!... Manjka im tu ovčji strah jerbo tute nema vuka! Ovan ima crnu gumu na mudima da ne prči ovce, skinu mu je u kolovozu kad mu prođe žestina; pokušava skakati s gumom na ovcu, odvikne se i ostaje miran. A u nas mu ne meću mundiru, nego ovna luču u torinu... Fé! Fé! Fé!... Njijova ovca nema divljine, sve se kopa pa nema pašnjaka. Nemaju in ovce nagona, samo glupi nagon da se sve zbiju, boje se pasa kad nema vuka, one sve ko tuke nagrnu u rpu, svaka oće u sridu, ne volin tuć živinu, malo ošinen, opet se ne plašu. Dovest će žena njemačkoga ovčara... Fé! Fé! Fé!... Razbila mi se slušalica na radiju... Pjesnikinja mi... ona mi... osjećam da je meni pričala o našem moru...« Ivan zaplače u tuđini. »Mala mi je ostala u južnoj, žena u sjevernoj Hrvatskoj...

Kad su ovi čuli da san Hrvat, mora san ostat popit kavu, prikinili betonažu... Bojâ se da će mi ovce otić u šćetu, a oni reknu: "Neka pojdu!" Utekle mi u žito, a žena oprostila: "Jema ovca jena moja masarija! Jesi Croata...«

Ivanu žao što ovce prepelićja gnijezda taru. Janjce vabi: »Ajd! Ajd!« a ovce goni: »Iš! Iš!« Ne može na našu, tada ga ne razumiju. U dugim dnevima sanjari o psu ovčaru.

Ide doma sedam dana o Božiću. Doći će s njim žena, sestra i brat pa će brati cviće na normu. Imade 29 godina, uči dokle ovce čuva. Luigi ga htio posvojiti, ali žena nije dala: »Minjaš prezime, minjaš državu!« Veli mi: »Meni je teže što je lipše, a oni to ne razumu.«

Crni šturci skladaju noćnu pjesmu. Suton ga sjeti doma: »Sinoć telefonom čuja malu: "Ćaća!" Suze mi došle, stala rić u grlu. Odma bi doma. Pita me: "Di si?" A di san?« Izlazi na misećin. Tužaljka ili plač, ne znam. Sva mu se kuća raskućila, a domovina se razdomovinila. Sjediš i ti u tuđini na naviljku, koja se riječ i ovdje zabila, slušaš šturke kako tamno zriću. »Ivan, hoćam vod!« zove Ivana mali Moližanin, poput njegovâ žedna djeteta. Tuđemu djetetu nosi vodu kao pehar pun suza. Mene mori misao: zašto Ivan ne čuva svoje ovce doma, zašto ne samuje na Kamešnici poviše svojih kuća?

A na masariji nam Zare toče vino kao dragim gostima. Pijemo iz vrčića: »Pijmo, bratka, pijmo!« Okolo smrdi osoka od gnoja i lete mušičetine u rojevima, ali ta naša vječna vinska pjesma cijedi se kao osoka od duša. Mjesec mlazne misećin na molišku zemlju crljenu, Ivan hrabri sebe samoga: spavao je po bavarskim podzemljima

kao krtica, a sad kao sova sniva po moliškim ruševinama. Prostire runo i liježe na pohrvaćenu zemlju.

Ostavljam ovna kojemu je sunce upeklo u jaja na strništu odakle prhuću ševe s odžetih gnijezda. Ostaje ovan vitih rožina i sramotna guma na jajima koja mu visi kao prosjačka torba; repić mu ostrižen, muda neostrižena, kanda mu se netko ruga. Ostavljam Ivana s tuđim ovcama, ali i mravinjak koji je pun zrnja.

Noćim u blizoj Palati u kojoj umuju: u njihovu gradiću zatro se trag hrvatskih doseljenika jer su došli veliki mravi i uništili selo, ono se raselilo i ostala samo gradina. Najlakše se predati u predaju i pjesmu:

»Z one bane mora su dol' naši didi, / a sa' jopet po moru / gredu dica naš' po svitu. / Pet stotin' godišť' su prol' / a još druge suze naše matre / daju zemlji, vitru, Bogu.«

Pohodim kručko groblje s čempresima u obliku križa, a crveno cvijeće na dječjim grobićima tvori od njega nebesku livadu. MIRCO na grobu. Vjetar hita s ploče žutu ružu kao sudbu kletu: četvero djece umrlo i otac poginuo pa je majka svećenika talijanski pitala: »Petre, tko ti daje snage da uđeš s križem u kuću moju?« Ruke na grobu POJ ZBOGOM! kao da tebe pozdravljaju. S čudna groblja odem k čudaku.

Nikolo Chichanese živi sâm u kućici na brdašcu. Priča mi poput vjetra kurina koji jesenski šuška. I Nikolo govori o zarobljeništvu u zemlji svojih predaka:

»Velika rika biše, bili zarobljenici iz Grčke, ostan među nama, vode vas u Njemačku, ne u Italiju, iza velike rike. Ide se za Njemačku, uhvatio se za glavu, u logoru

polovcu biše ruskim, polovcu bihu mišana, musterlager, su nas nutri dubrav, bi trideset Italija i dvadeska Rusa, Rusa s konjom gledahu vazet jabuk, jena Rus, Viling se zvaše, imaše amurat ka se zvaše Fula, gledaše litrat: “Moja Fula!” Pita: “Vase šprehen nimč?« Ja nišč!«

Ubrao on s konja jednu jabuku, pita Nikolu: »Kako se zova italijanom?« – »Jabuk!« – »Jabuk?! Ti si moj brat! Bratko moj!« zagrli ga. »Pa ti si Hrvat!« Rus mu otkrije da je učitelj, gledali slike iz njegovih njedara, ženu mu i djecu. Zarobljenici blagoslivljali jabuku koja ih je prosvijetlila.

I dok u notes bilježim Nikolin ratni proživljaj, ko-
rim ga zašto ne piše uspomene iz zarobljeništva. Poka-
zuje mi ih u pepelu, veli da je počeo i onda bilježnicu hi-
tio u oganj. »Slova nedostojna!« Ne znam je li to moja ili
njegova rečenica.

Uzbuđuje te biljka bez imena: kako se drži na vitru
na brdiću. Kučki laju. Nanjušili su nepoznatoga, a on
uvijek može biti pogibeljan. Nikolo uzimlje pušku. »Pu-
šu!« Nikoli u ustima dimica, pipa ti usnu školjku: »Kakv
si ljud?!... Po nosu se vidi da kleš!« Kuša me mogu li s
njim u borbu. Uzeo pušu za poterat neprijatelja. Izlazimo
oboružani na naoružan vjetar.

Ali, Nikolo vraća pušku za vrata, lomi rukama, ja-
buke mu njegove vjetar triska. Potrči u voćnjak. Odje-
danput, padne mu jabuka na glavu. Onda jabuka, sada
jabuka. Tuži se na mrtva ulišta. »Čele umbru.« Vjetar
mlati janječim runom kao da dere janjca. Lomi mu smo-
kve kao stvorenja. »Smokva cernic oš smokva bilic«
ishoda iz jabučnoga debla. Vjetar mu »lomi dicu« jer mu

kida mladicu, razvrće navrtak. »Zrakotres!« Tare žito u strn. »Sternišćeno!« Nikolo svoju glavu pokriva rukama. »Moje možđani!« Samo se šipak smije na vjetru – bijelim zubima iz raspuklih usta.

Kučak laje kroz vjetar, koji mu lavež guta, pa samo usta pasja. Vraćamo se u kuću i Nikolo vino pije sav zdvojan. Čuva ga pet gošti za ženidbu »sinu do moja sina«. Pokazuje mi kako je žil do duba postao zmij, »vrga mu oča, pur jezik«, a drage je životinje izdjeljao od maslinova drva. Gleda svoju ruku kvrgavu poput trsa, kao da je sam sebi izrezbario ručtinu. »Starim!« Tuži se da je brdić uklet, ali ne može s njega. Kamo pobjeći kad vjetar trese kuću kao da drma planet? Ali pas zalaje i valja nam »poć na misečin!«

Nikolo opet uzima pušku, uvijek puša puna, stražari za vratima. »Bihu tri žen, oš jena ljud.« Jedno razgovaraše s njim, a troje mu kralo kokoši. Uze pušu, s njom van, opali u zrak. »Čap!«

U Kruču ophodim oko ruševna zida. Crn pas, ne griz! Nadimak Grabrin i Smokvin; nadime ostalo, a pre-zime okrenula država. Najstarijoj hiži u Kruču vrata su zazidana. Kokoši razgribaju kuću u kojoj su našli sliku »Dolazak Hrvata«. U suton zvizda Danica jedina zvizda. Veli žena: »Danica, kano moja divojka!«

Sedam živih voda oko Kruča. Sjedimo uz petu vodu. Mrmori Mrmorić. Djevojke bi prolile vodu iz vjedra, opet hodile zagrabiti da omiljena mladića vide još jedanput. Muški nosili smrčku na ramenu, zublju, živu luč, pivali pisme da bi draga na prozor izašla, vidjela lice dragoga koje je zublja obasjala. Oči ti se šire žudeći takvu

ljubav! Malo dalje Hrvatska vulica. »Kratka i strma.« Stine na crepovima da ih ne rasploča bura povijesna. Pri-pjev nam je vjetar. Huči on i nosi unučicu koja je iz Au-stralije navratila u zemlju svojih otaca. Nalegne i povodanj. Sklanjaš se pod svod i raskrečen stojiš na dva ka-mena da te ne odnese voda. No, kiša ti pod krov zagna i tri čovjeka. Ispriča ti svaki od njih kako se naš život skla-njaše pod svodom nebeskim još od pamtivijeka.

Najprije mi veljaše Nikola. Nikao u Kruču, kopaše ovde kašu, trudnu mokru zemlju, onda ode tri godišća u Belgiju, diže se ća jopet u Australiju. Zatim ti govoraše čovjek koji je 32 godine u Australiji, nikle mu kćeri tamo u dalekome svijetu: »Bihu fašisti, samo talijanski jezik, čuda hoćeš, nišće nećeš, šćeri bolje govore hrvatski, naučile od naših ljudi tamo, čuda ih.« Najposlije, kazivaše Radi(ć) da je prije pedeset godina u Kruču kupio kuću i na svodu sliku dolaska Hrvata nakon odlaska Hrvata. Čezneš da vidiš lađu koja ih je prevezla preko mora, ali je kuća sad zaprta. »Hiža se skrepala.«

1988.

Bilješka o piscu

Jozo Vrkić rodio se 10. listopada 1941. na Naklicama, u Tugarima, kod Omiša, a umro u Zagrebu 26. rujna 2013. Pokopan je na groblju rodnih Naklica. Diplomirao je komparativnu književnost i psihologiju u Zagrebu, gdje je živio i radio kao samostalni književnik. Dobio je petnaestak književnih nagrada i zastupljen je u pet-šest antologija novela, putopisa i bajka.

Jozo Vrkić njegovao je književni izraz kao bitnu sastavnicu svoga pisanja. Putopisna knjiga »Ljuti puti« (1982.), sadrži svu njegovu stilsku »paletu«. U tim svojim putima po zabačenim našim krajevima, sažima i svekoliku svoju književnu tematiku i stilistiku. U »Ljutim putima« prepleće novelističnost i dramski naboj budući da u putopisima ima jako puno razgovora s ljudima. U njima je i jezik, poput narodnoga u njegovim obradama, jezgrovit i iskričav. Ipak, bitan je u putopisima metaforični i poetični krajolik napučen neobičnim ljudima što Vrkić poetično iskazuje.

Okušavao se u različitim »rodovima i vrstama«, ponajprije kako bi se iživio u svojim stilskim vježbama. Posebna mu je slast bila pisati o prirodnim čudesima. No, još je značajnije njegovo bavljenje »narodnom mudročću«, a to su dvije knjige u kojima je obradio hrvatsku usmenu baštinu o nadnaravnim bićima, kakve su »Hrvatske bajke« te »Vražja družba«. Objavio je pripovijetke Skučenost (1968., drugo promijenjeno izdanje 1998.), putopise Ljuti puti (1982.) i Modre oči Lijepe Naše (2010.), romane za djecu Ptice ne šute

(1976.) i Bijeli svijet (1990.), novele Šapat (1996.), smješice Božji smijeh (1997.), drame Rastava (1997.), eseje i prosudbe Poratnik (1998.), pripovijest Jedina (1999.), putovanje Čehovljevim putopisima I u Sibiru žive ljudi (2003.), mrvice iz dnevnika 1971. – 2001. Strah od sjene (2007.) te dvadesetak radiodrama i radiokomedija, a javio se još i televizijskim scenarijima. Izabrao je i obradio Hrvatske bajke (1993., osmo izdanje 1997.) i hrvatske mitske predaje Vražja družba (1991., treće, dopunjeno izdanje 1997.), koje u dodatku imaju Rječnik mitskih bića u Hrvata, te Hrvatske smješice i druge šaljive narodne priče (2005.). Objavio je i ilustrirana izdanja: hrvatske basne i priče o životinjama Vuk i janje (2005.), hrvatske šaljive narodne priče Mačkova družina (2005.), hrvatske narodne bajke Bajke iz čitanke (2006.), izbor onih koje su uvrštene u desetak čitanka, priručnika i izbora za lekturu, hrvatske šaljive narodne bajke Kraljevna se nasmijala (2008.) te hrvatske narodne bajke i priče o vilama Cvjetnjak velebitskih vila (2011.). Objelodanio je zagonetke iz prirode Mudra sova (2001.), pitalice iz prirode Mudra sova (2002.), prirodoslavlje Mudra sova (2003.), čudne zgode iz naše prirode Bijela vrana (2006.), hude zgode iz naše prirode Crna vrana (2009.) i knjigu Divlja naša, od zagrebačkog kita do radošićkog bika (2008.).

U Poljičkome zborniku (1968.) prikupio je pregršt poslovice iz rodnoga kraja, a pod naslovom Vražja družba izvedena mu je i radiodrama (1993.) te kazališna predstava (1994.)

Sadržaj

Pag, Pag, Pag	7
Oko Zmijskog brda	37
Sreća te na Mljet nosila	67
Pašman barjak vije	87
Kobni Olib	101
Grobna Silba	107
Goranska pomrčina	115
Na gorju u Međugorju	125
Gospe iz Tugara	133
Rodna kuća Jure Kaštelana	141
Stara hiža moliških Hrvata	151
Bilješka o piscu	163

Napomena o objavljenim putopisima prije ove
knjige

Pag, Pag, Pag – objavljen u časopisu Forum br. 1–3, 2013.

Oko Zmijskog brda – nalazi se u časopisima Forum br. 1–3, 2012. i Kaj br. 3, 2012. Oba su ulomka nagrađena i tek u ovoj knjizi spojena u svoju pravu cjelinu i samo se ovako može objaviti kao cjelovit putopis

Sreća te na Mljet nosila – objavljen u časopisu Dubrovnik br. 2, 2012.

Pašman barjak vije – objavljen u Zadarskoj smotri br. 2, 2012.

Kobni Olib – objavljen u časopisu Kaj br. 1–2, 2011. kao nagrađeni ulomak, a cjeloviti je pripremljen za tisak i nalazi se u knjizi

Grobna Silba – nagrađen u časopisu Kaj 2012., a izvorni oblik koji ima još jedan središnji ulomak nalazi se u knjizi

Na gorju u Međugorju – objavljen u Zadarskoj smotri br. 3–4, 2013.

Goranska pomrčina – objavljen u Književnoj Rijeci br. X, 1990.

Gospe iz Tugara – Hrvatsko slovo, nagrada za prozu 2011.

Rodna kuća Jure Kaštelana – objavljen u Republici br. 1, 2012.

Stara hiža moliških Hrvata – objavljen u Republici br. 1, 2012.

Umjesto pogovora

U posljednjoj kratkoj priči *Zaborav* Jozo Vrkić napisao je

(...) Proći će djelić vremena i zvonit će tek u nečijemu uhu, u nekome gluhom podnevu, pokoja rečenica po kojoj će ga spominjati samo u njegovu selu. A sve one hvâle kojima ga slave stat će u šum jednoga listka kao što se sva silina ovoga svemira nekoć zbila u naprstak.(...) Zaborav svaku večer pada na našu Zemlju, najprije kao purpurni sumrak, a onda nalegne kao mrki mrak.(...)

A u prvom putopisu *Nekrolog mladom Ostromanu i svakom ljudskom putovanju* u knjizi *Ljuti puti, od Neretve do Gradišća*, piše

(...) Ipak, ne rastače baš sve vrijeme...

Možda je u Pogovoru htio sažeti vrijeme od prve do druge knjige *Ljutih puta*, prokati ga zajedničkom niti domoljublja, ili jednakom slašću putovanja i proživljaja ljudi i krajeva, ili pak nestankom i zaboravom svega onog što je našao i sviju koje je susretao. Nikad ne ću znati jer mu bolest nije dopustila da napiše, ni da mi iskaže ideju, a sve nade nestale su 26. rujna 2013. kad je smrt zaključala njegov život. Ali, sigurna sam da je oteo vremenu i zaboravu krajeve, krajolike, ljudske sudbine, jezik, običaje i svjetonazore te ih pretvorio u poeziju.

Čitajući putopise, sve prošlo zbit će se u *ovdje i sada*, u točku koja ne poznaje vrijeme.

U Zagrebu, 28. lipnja 2014.

Nada Vrkić, žena Jozе Vrkića

Nakladnik
Glagol

Za nakladnika
Nada Vrkić

Korektura
Glagol

Slog
Glagol

Slika na naslovnici
Kostanjska ljut
snimio 2013.
Miljenko Vrkić

ISBN 978-953-6190-20-1

Tisak: »Inter-ing«, srpanj 2014.

...Puhne bura koju je noćna oluja rodila. Najprije skupi prstovet soli za posolicu, onda poludi i sol siplje šakama u oči, utiskuje u pore listova, guši trave i čepa masline, ruga se u žicama, ukine struju... A kad bura utihne na otoku, slušaj kako dere gore na nebu – onako kako je prašila morem u Velebitskom kanalu, tako sad nad Pagom kovitla zvjezdanu prašinu.

ISBN 978-953-6190-20-1

9 789536 190201

cijena: 149,00 kn